

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**İLÂHÎ HİTABIN ŞEKİLLENİŞİ (HACC, MÜZZEMMİL VE TEVBE
SÛRELERİ ÖRNEKLERİ)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

HAZIRLAYAN

İdris KALAY

ŞANLIURFA 2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	I
ÖNSÖZ.....	II
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM İLAHİ HİTABIN OLUŞUM SÜRECİ

1.1. Vahyin Başlangıcı.....	3
1.2. Kur'an'ın Anlaşılması Sorunu.....	5
1.2.1. Kur'an'ın Anlaşılmasının Gerekliği.....	8
1.2.2. Kur'an'ı Doğru Anlamanın Önemi.....	9
1.2.2.1. Murad-ı İlahi.....	9
1.2.2.2. Metin ve Muhatap.....	10
1.3. Kur'an'ı Anlamada Bazı Terminolojik Kavramlar.....	11
1.3.1. Tefsir.....	12
1.3.2. Te'vil.....	13
1.4. Kur'an'da Değişik Üslup ve Muhtevalar.....	15
1.5. Kur'an'ın İnzal Süreci.....	16
1.5.1. Şekilsel (Dilsel-Yazım) Süreç.....	16
1.5.2. Konu Bakımından Çeşitlilik.....	17
1.5.3. Muhteva Bakımından Çeşitlilik.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN NÜZUL SÜRECİNDE ÜÇ SÛRE ÖRNEĞİ

2.1. Müzzemmil Sûresi.....	23
2.1.1. Sûrenin Kapsadığı Başlıca Konular.....	24
2.1.2. Sûrenin Nüzûl Ortamı.....	25
2.1.3. Sûrede Kullanılan Üslûp.....	27
2.1.3.1. Peygamber (s.a.v.)'e Yönelik Kullanılan Üslûp.....	27
2.1.3.2. İnanmayanlara Yönelik Kullanılan Üslûp.....	29
2.1.4. Sûrenin İçeriğinin Nüzul Ortamıyla Olan İlişkisi.....	32
2.2. Hacc Sûresi.....	33
2.2.1. Sûrenin Kapsadığı Başlıca Konular.....	35
2.2.2. Sûrenin Nüzûl Ortamı.....	36
2.2.3. Sûrede Kullanılan Üslûp.....	37
2.2.3.1. Samimi Müslümanlara Yönelik Kullanılan Üslûp.....	37
2.2.3.2. Kararsız Müslümanlara Yönelik Kullanılan Üslûp.....	38
2.2.3.3. Müşriklere Yönelik Kullanılan Üslûp.....	40
2.2.4. Sûrenin İçeriğinin Nüzul Ortamıyla İlişkisi.....	40
2.3. Tevbe Sûresi.....	42
2.3.1. Sûrenin Kapsadığı Başlıca Konular.....	44
2.3.2. Sûrenin Nüzûl Ortamı.....	46
2.3.3. Sûrede Kullanılan Üslûp.....	48
2.3.3.1. Samimi Müslümanlara Yönelik Kullanılan Üslûp.....	48

2.3.3.2. Peygamber'e Yönelik Kullanılan Üslûp.....	49
2.3.3.3. Münafıklara Yönelik Kullanılan Üslûp.....	50
2.3.4. Sûrenin İçeriğinin Nüzul Ortamıyla İlişkisi.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKKE DÖNEMİ İLE MEDİNE DÖNEMİ ARASINDAKİ İLAHİ HITABIN FARKLILIĞI

3.1. İlahi Hitabın Mekki ve Medeni Olarak Ayrılması.....	52
3.2. Mekke Dönemine Ait Ayetlerin Genel Özellikleri.....	54
3.2.1. Dil ve Üslûp Açısından.....	54
3.2.2. İçerik Açısından.....	55
3.2.3. Muhataplar Açısından.....	57
3.3. Medine Dönemine Ait Ayetlerin Genel Özellikleri.....	58
3.3.1. Dil ve Üslûp Açısından.....	58
3.3.2. İçerik Açısından.....	59
3.3.3. Muhataplar Açısından.....	60
3.4. Farklı Dönemlere Ait Üç Sûrenin Birbiriyle İlişkisi.....	60
3.4.1. Sûrelerde Kullanılan Hitap Şekilleri.....	60
3.4.1.1. Peygambere Yönelik Hitap.....	61
3.4.1.2. Bütün İnsanlara Yönelik Hitaplar.....	62
3.4.1.3. İnananlara Yönelik Hitaplar.....	63
3.4.1.4. Üç Sûredeki Hitapların Değerlendirmesi.....	64
3.4.2. Sûrelerdeki Ortak Konular.....	65
3.4.2.1. Müzzemmil ve Hacc Sûrelerindeki Ortak Konular.....	65
3.4.2.2. Hacc ve Tevbe Sûrelerindeki Ortak Konular.....	66
3.4.2.3. Müzzemmil, Hacc ve Tevbe Sûrelerindeki Ortak Konular.....	67
3.4.2.4. Sûrelerdeki Ortak Konuların Değerlendirilmesi.....	68
SONUÇ.....	69
BİBLİYOGRAFYA.....	71
ÖZET.....	74
ABSTRACT.....	75

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
b.	: İbni, bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
(c.c.)	: Celle celaluhu
Çev.	: Çeviri
Hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
MÜ İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
s.	: Sahife
(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi ve selem.
TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
v.	: Vefatı.
Yay.	: Yayınlar

ÖNSÖZ

İnsanlar, süregelen yaşam içerisinde kendilerinden beklenenleri yerine getirmediğinden ve cahili düşüncelerin hayatlarının her karesine etki etmesi neticesinde bir uyarı olarak ilahî vahyi yanı başlarında görmüşlerdir. İlahî hitapların sonuncusu olan İslam vahyi böyle bir dönemde ortaya çıkmış ve insanların yardımına koşmuştur. Onları, insan olmanın gerekliliği olarak hak ettikleri yere yeniden getirmek için ilahî soluklar bir biri ardına Mekke döneminin cahili ortamına nazil olmaya başlamıştır.

Çalışmamızda, İlahî hitabın şekillenışı üzerinde durmaya çalıştık. Toplumların ve bireylerin hayatlarından nasıl bir değişim süreci başlattığını örnekleri ile birlikte sunmaya çalıştık.

Birinci bölümde, İlahî hitabın şekillendiği dönem içerisindeki gelişim sürecini ele almaya çalıştık. Dil açısından, konu ve içerik açısından nasıl bir gelişim süreci izlediğini anlatmaya çalıştık. İlk etapta, insanların yaşamlarının bir parçası olmuş olan gerçekler bir anda reddedilmiyor. Bütün semavi dinlerin ortak paydası olan tevhid inancının yeniden hak ettiği konumda yerini almasına yönelik olan hitaplar dikkat çekmektedir. Sonrasında kalplere ilahî bir soluk olarak insanların düşünce ve inanç yapılarını şekillendirecek konular belli bir sistematik içerisinde ele alınıyor.

İkinci bölümde de, sûre örnekleri üzerinde incelemelerde bulunarak, ilk dönem vahyi ile ikinci dönem vahyi arasındaki içerik, dil, üslup ve kullanılan örnek farklılıklarını sunmaya çalıştık. Mekke döneminin ilk inen sûrelerinde olan Müzzemmil sûresi ile Medine döneminin son inen sûrelerinden olan Tevbe sûresi arasındaki değişimi ve bir ara dönem olarak da Hacc sûresini bu bağlamda incelemeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise, öncelikli olarak, İlahî hitabın daha iyi anlaşılabilmesi için hangi döneme ait olduğunun bilinmesi ve bu dönem ayırımlarının hangi kriterler baz alınarak yapıldığını anlatmaya çalıştık. Mekke dönemi ile Medine dönemi arasındaki ilahî hitabın insanların değişen yaşam tarzlarına göre dil, üslup ve edebi sanatların kullanılmasında nasıl bir kullanım içerisinde olduğunu inceledik. Son olarak da çalışmamızın örnekliğini oluşturan farklı dönemlere ait olan sûrelerdeki hitap şekillerini ve nasıl bir hitap değişimi yaşandığını göstermek açısından ayetlerden derlemeler yaptık.

Çalışmamızın özünü oluşturan esas düşünce, ilahî hitabın bireylerin ve toplumların hayatlarında nasıl bir etkide bulunduğunu sergilemeye çalışmaktır. Değişen durumlara göre ilahî hitabın nasıl bir yol takip ettiğini sunmaya özen gösterdik.

Çalışmamın bütün aşamalarında büyük destek ve yardımlarını gördüğüm tez danışmanı hocam Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ Bey'e, tezin şekillenmesinde eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan İhsan AÇIK Bey'e, ayrıca tezin gerek yazımı gerek de son okumaları ve düzeltmelerinde yardımını gördüğüm Ahmet DEMİR Bey'e ve eserlerinden yararlandığım bütün hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

İdris KALAY
Şanlıurfa-2006

GİRİŞ

PROBLEM

Kur'an-ı Kerim yaklaşık 23 senelik bir zaman diliminde Cenab-ı Allah katından Cebrail aracılığıyla Hz. Peygambere vahiy yoluyla indirilmiştir. Vahiy bazen meydana gelen olaylar nedeniyle, bazen de bir olayı şekillendirmek için inmiştir. Bu süre zarfına baktığımızda görüyoruz ki vahyin başlangıcı olan Mekke dönemi ile vahyin son bulunduğu Medine dönemleri arasında çok ciddi bir üslup farklılığı mevcuttur. Bu üslubun oluşum sürecinde hangi faktörlerin daha etkin bir biçimde rol aldığı hususu ise her ne kadar âyetlerin nüzul sebepleri içerisinde kısmen var ise de hala problem olarak gündemimizdedir.

Bu konunun bir sonuca ulaştırılmasıyla çok ciddi bir problem olan vahyin oluşum sürecinin de bir netlik kazanacağını düşünüyoruz. Vahiy yeryüzündeki olayların şekillenmesinde baş faktör müydü, yoksa meydana gelen olaylardan sonra vahiy sadece son noktayı mı koymuştur?

Bu çalışma süresince yukarıda zikrettiğimiz problemler üzerinde yoğunlaşmış bir kanaate varmayı düşünüyor, ilgili konudaki bilimsel bir çalışmanın Kur'an âyetlerinin yorumlanmasında önemli açılımlar edinmeye katkıda bulunacağına inanıyorum.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kur'an; insanı merkeze koyan, onun saadet ve mutluluğunu hedefleyen, toplumsal problemlerin çözümünde temel kaynaktır. Bunun anlamı da Kur'an'ın insan için gönderildiği gerçeğidir. İnsanlar kendilerine gönderilen bu kitabı tarih boyunca anlamaya, yorumlamaya, kısacası hayatları ile ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Bu anlama ve yorumlama faaliyeti gerçekleştirilirken modern dünyanın getirdiği sosyo-kültürel, ekonomik v.b. problemlerle karşılaşmışlardır. Bu problemlerin çözüme kavuşturulması bir gerekliliktir. Kur'an, inanan insan için hem inandığı hem de kendisiyle bilgilendiği bir obje olması nedeniyle, inanan insanın problemlerini çözmek için kendine yönelmesine sebep olmuştur.

Bu sebeple ilahi hitabın şekillenişinin nasıl olduğu sorusu, zorunlu ve önemli bir sorudur. Çünkü bu soruya verilecek doğru yanıt, ilahi hitabın, modern çağa özgü yeni ihtiyaçlarla paralellik arz eden; ancak bu hitabın yapısıyla çelişmeyen ve onun

insanlığa yönelik bir söylem olmasından kaynaklanan temel prensiplerine aykırı düşmeyen bir telakki çerçevesinde anlaşılması ve açıklanmasına ilişkin sağlıklı bir yöntem önerisinde bulunmak için gerekli ve zorunlu bir öncüdür.

YÖNTEM

Çalışmamız, öncelikle kaynak taramasını gerektirmektedir. Üç sûre örneklerinin ele alınmasıyla geniş olan konunun kapsamını biraz sınırlandırmış bulunmaktayız. Öncelikle ilahi hitabın ne olduğu, nasıl şekillendiği, metin-nas arasındaki ilişki gibi konular üzerinde durulacak daha sonra da seçmiş olduğumuz Mekke döneminin ilk yıllarında inen Müzzemmil sûresi, Mekke ve Medine dönemleri arasında inen Hacc sûresi ve Mekke'nin son dönemlerinde inen Tevbe sûrelerini ele alarak ilahi hitabın şekillenişini inceleyeceğiz.

Konumuz, temelleri eskiye dayanan ama ortaya çıkış itibariyle yeni olduğu için öncelikle yeni ve çağdaş kaynaklar taranacaktır. Daha sonra ise tefsir ilminin şekillenmesinde önemli rol alan kaynak tefsirlerimiz ve diğer kaynak eserlerimiz taranacaktır. Bu konuyla ilgili olarak başta danışman hocam olmak üzere diğer hocalarımdan da bilgi ve tecrübelerinden en iyi şekilde yararlanmaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM İLAHİ HİTABIN OLUŞUM SÜRECİ

1.1. Vahyin Başlangıcı

Sonsuz kemâl sıfatlarına sahip olan mutlak varlık, kainatı ve onun içindeki canlı-cansız, akıllı-akılsız, maddi-ruhânî, görünen-görünmeyen birçok mahluk yaratmıştır. Yüce Allah'ın bir eseri olan bu kâinat, bütün parçaları birbirine bağlı olarak son derece mükemmel bir tarzda örülmüş, muazzam bir düzen içinde çalışmaktadır. Hem eşsiz bir tarzda satır satır işleyen bir kâinat, hem de kendi yapıcısının temel işareti ve varlığının delilidir. Zira boyutları böylesine engin bir yapıyı, böylesine karışık, zor fakat dakik olan bir düzeni, sonsuz güçlü ve merhametli varlıktan başka kim yaratabilir?¹

Elbette ki bu varlık âlemi, amaçsız ve gayesiz değildir. O halde bu âlemin yaratılıp teşhir edilmesindeki maksadı şöyle izah edebiliriz. Kâinatın yaratılış gayesi, mutlak varlığın eşsiz isimleri ve kemâl sıfatlarıyla mahluklar tarafından tanınması, bilinmesi, bu sıfat ve isimlerle Yüce Varlığa ibadet edilmesi içindir. Bu yüzdendir ki, bütün mahlûklar kendilerini yaratan Mutlak Kudret'e ibadet etmektedirler. *“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan her varlık O’nu tesbih eder. O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki, siz onların tesbihini anlayamazsınız. O, halimdir, bağışlayıcıdır.”*² âyeti bu gerçeği ifade etmektedir. Ancak, varlıklar içerisinde ibadet edip etmeme hürriyeti, İlahî hikmet gereği sadece cinlere ve insanlara verilmiştir. Dolayısıyla insan ve cinlerin dışındaki diğer bütün varlıklar, her an Allah'ı tesbih ve zikirle meşguldür.³

Söz konusu âlem içerisinde insan, varlıkların pek çoğundan üstün⁴ ve en güzel bir sûrette⁵ yaratılmıştır. İnsanın üstünlüğü ve en güzel sûrette yaratılmış olması, onun duygusuz olan şekil ve sûretinden değil, kendisine verilen yeteneklerle iyilik ve güzellik kavramının manasını anlamasında⁶ yani, akıl, irade, sorumluluk ve tüm

¹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev. Alparslan AÇIKGENÇ), Ankara 1993, s. 148.

² el-İsrâ, 17/44.

³ Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul 1996, s. 15.

⁴ el-İsrâ, 17/70.

⁵ et-Tin, 96/4.

⁶ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, VIII, 5937.

dış dünyaya egemen olma kudretinin ona bahşedilmiş olmasındadır.⁷ Yüce Yaratıcı, tüm bu farklı özellikleri yanında yerleri, gökleri ve bunların içinde bulunanların hepsini de insana hizmete tahsis ederek⁸ onu, İlahî hikmeti sonucu olgunluğun en üst noktasına yükseltmiştir.

Tabiatıyla insanın, yaratılış gayesine uygun olarak kulluk görevlerini yerine getirebilmesi için, müsait şartların ve ortamın yaratılması da gerekiyordu. İşte bu yüzden ki Yüce Allah, yeryüzünde kendisine halife olma liyakatini gösterebilmesi için hür iradeyle donatılarak yaratılmışlar içerisinde eşsiz bir yer verdiği insana, kulluk görevlerini yerine getirebilme imkânını da vermek amacıyla bir mücadele alanı tesis etmiştir.⁹

İşte bu mücadele alanında insan kendi kendine yeterli değildir. Yani yaratılış gayesine uygun hareket tarzlarının belirlenmesinde ve cennete giden yoldaki tehlikelerden sakınmasında herhangi bir yol gösterici, bir mürşit, bir rehber olmadan insanın, sırf akli ve duygularıyla hareket etmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü insanoğluna hayır-şer, güzel-çirkin, iyi-kötü arasında bir tercih yapma kabiliyetiyle beraber, sorumluluktan hoşlanmayan bir nefis, heva¹⁰ ve unutkanlık¹¹ gibi duygular da verilmiştir. Dolayısıyla insana başta, Allah'ın kendisinden ne istediği, iyi bir kul olmasının gereklerinin neler olduğu, imana, adalete, güzel ahlaka ve gerçekten mükerrem olmaya layık iken,¹² iradesini Allah'ın rızası dışında kullanması, menfi yöne sarf etmesi ve İlahî teklifin aksine hareket etmesi durumunda ahirette ne ile karşılaşacağı gibi hususların bildirilmesi gerekmektedir.¹³

İnsanı uyuracak ve bütün olumsuz faktörlerin etkisinden kurtarıp onu, en doğruya, en güzele ulaştıracak vahiy muhtevalarına ihtiyaç vardır. İşte bu sebepten ötürüdür ki, yarattığı mahlûkları en iyi bilen Allah, yaratılışlarına uygun hareket etmeleri, şerre düşmemeleri, isyan etmemeleri, ayrıca “*Biz bunları bilmiyorduk, bu emir ve hükümlerden habersizdik...*”¹⁴ Dememeleri için her devirde insanlara

⁷ Erdoğan, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul 1995, s. 3.

⁸ el-Bakara 2/29 ; el-Nahl, 16/12–18 ; İbrahim, 14/32 ; el-Hac, 22/65 ; Lokman, 31/20.

⁹ Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, s. 16.

¹⁰ el-Furkân, 25/43 ; el-Casiye, 45/23.

¹¹ Tâhâ, 20/115.

¹² el-İsrâ, 17/6.

¹³ Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994, s.15.

¹⁴ en-Nisa, 4/165 ; Tâhâ, 20/134 ; el-Kasas, 28/47.

vahiyler göndermiş ve rahmetinin bir eseri olarak da gönderdiği bu vahiy muhtevalarını peygamberleri aracılığıyla onlara duyurmuştur.¹⁵

Kur'ân'ın inzal süreci aslında bir bakıma Hz. Peygamber'in gelişim ve olgunlaşma seyri olarak da telakki edilebilir. Terbiye süreci ve büyük gelişimin hızlı aşamalarının göstergesi; vahyin alıcısı ve benimseyip yayıcısı olan Hz. Peygamber'in kendi istidadıdır.¹⁶

Yirmi üç yıllık bir uygulama süresi içinde tedricen indirilen Kur'an vahyi, bir taraftan muhatap kabul ettiği toplumun ihtiyaçlarına cevap verirken diğer taraftan da, o toplumdaki sonsuzluk âlemine uzanan hayat çizgisinde fert ve cemiyetin muhtaç olduğu evrensel prensipleri koymuştur. Dolayısıyla, önceki vahiy muhtevalarının bir uzantısı olarak hem hal ve istikbali kucaklamakta hem de insanı bir bütün olarak ele alıp ona yön vermektedir. Nihai amacı Allah'ın rızası doğrultusunda insanları ıslah etmek olan Vahiy, kendi direktiflerini, emir ve yasaklarını beyan etmek için toplumun, daha geniş anlamda muhitin değer ve davranış biçimlerini, inanç motivasyonlarını ve toplumda meydana gelen ihtilaf ve problemleri dikkate almıştır.¹⁷ Zira vahyin, hitap ettiği toplumun değer yargılarını ve kültürünü içinde barındırmaması düşünülemezdi.

1.2. Kur'an'ın Anlaşılması Sorunu

İslam, bir kültür ve medeniyet olarak, Kur'an merkezli bir nass (metin) ve te'vil (yorum) medeniyetidir. Kur'an metninin bu medeniyetin merkezinde yer alması ise, kuşkusuz zorunlu bir keyfiyettir. Zira Kur'an "ilahi kelim" vasfına haiz olması hasebiyle tüm Müslümanlar nezdinde mutlak hakikati temsil etmekte ve bu temsil gücünden dolayı, İslamîlik iddiası taşıyan her görüş, düşünce ve eylemin en güçlü meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Kur'an'ın gerek İslam medeniyetinin merkezinde yer alması, gerek mutlak hakikati temsil etmesi, gerekse İslam dairesi içinde otoritesi tartışılmaz bir meşruiyet kaynağı olarak algılanması, hiç kuşkusuz Müslümanların varlık, bilgi ve değer telakkileriyle irtibatlı bir olgudur. Zira genel İslam düşüncesinde, her ne kadar ayrıntılarda görüş farklılıkları bulunsada da varlık,

¹⁵ Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s.15–16.

¹⁶ Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzül Süreci*, (Çev. Müh. Yasin DEMİRKIRAN, Muhammed FEYZULLAH), Ankara 1998, s. 16.

¹⁷ Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, İzmir 1993, s. 184.

bilgi ve değerin kaynağı, son tahlilde Allah'tır. Binaenaleyh, ilahî kaynaktan geldiğine iman edilen Kur'an'ın İslam düşünce sistemindeki konumu, mutlak surette merkezi olmak zorundadır. İşte bu zorunluluktan ötürü Müslümanlar nüzül döneminden bu güne kadar dinî ve dünyevi meselelerle ilgili hemen bütün ihtiyaçlarını, öncelikle Kur'an'ın sınırlı sayıda âyetten oluşan metninden karşılamak durumunda kalmışlardır.¹⁸

Kur'an'ı Kerim muhatabı olan insanı her konuda iyiye ve güzele yöneltmeyi hedeflemiş ve insanın, yaşadığı hayatın bütün cephelerinde mutlu olabileceği temel ilkeleri getirmiştir. Kur'an'ın muhtevasını bu yönüyle incelediğimizde; Allah-insan, insan-insan, insan-eşya ilişkisinde genel ilkelerin verildiğini görmekteyiz. Kur'an, Allah-insan ilişkisini değişmez kural ve ilkelere bağlamasına rağmen, insan-eşya ilişkisinde genel bir çerçeve çizmiş ve bu çerçeve içinde inisiyatifi insana bırakmıştır. Kur'an'ın, inananlar için bir yol gösterici olması ve aynı zamanda onların bilgi kaynaklarından birini oluşturması nedeniyle, Kur'an'da yer alan bu bilgilerin, değişen zaman ve şartlara, öne çıkan ihtiyaç ve problemlere göre yeniden yorumlanması ve bu konuda Kur'an'ın önerdiği çözümlere ulaşılması gerekmektedir. Çünkü inanan insanın bu bilgi kaynağından tamamen kopuk ve bağımsız bir şekilde dünyasını oluşturması söz konusu olmamaktadır. Kalkış noktasını bu anlayışın belirlediği insan da, ferdi ve sosyal hayatında Kur'anî referanslara ihtiyaç duymaktadır.¹⁹

Kur'anî bilgiler, insan hayatının yalnızca bir yönünü değil, bütün yönlerini kuşatıcı ve kapsayıcı bir mahiyet arz etmektedir. Bu özelliği dolayısıyla ki Kur'an, inanan insanın, hayatının her alanında, zorunlu olarak kendisine yönelmesini ve gerekli çözümleri bulmak amacıyla, kendisini yorumlama ve anlama çabası içinde olmasını istemektedir.²⁰

Hadis koleksiyonlarımızın ve Kur'an ilimleri literatürümüzün, Hz. Peygamberin ve sahabenin tefsirinden aktardığı örneklerden, ilk neslin Kur'an'ın hitabı karşısında ne tür anlama zorlukları yaşadıkları hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Bu verilere dayanarak, söz konusu "anlamama" veya "yanlış

¹⁸ Öztürk, Mustafa, *Kur'an ve Aşırı Yorum(Tefsirde Bâtınlık ve Bâtını Te'vil Geleneği)*, Ankara 2003, s. 14.

¹⁹ Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, İstanbul 1996, s. 9-10.

²⁰ Pazarbaşı, Erdoğan, *a.g.e.*, s. 10.

anlama” örneklerinin, umumiyetle, kişisel durumlar olduğunu; dolayısıyla bu örneklerin, ilk neslin genelini temsil etmekten uzak olduğunu söyleyebiliriz. Sonuçta, ilk neslin geneli bakımından, bir “Kur’ân’ın anlaşılması sorunu’ndan söz edilemeyeceğini söylemek, temelsiz bir genelleme olması gerektir. Tarihsel verilerin teyit ettiği bu durum, yani Kur’ân’ın ilk nesil tarafından anlaşılması, elbette, onların zihinsel donanım bakımından imtiyazlı olmalarının değil, Kur’ân’ın onlarla karşılıklı ve canlı bir ilişki kurmuş olmasının sonucudur. Kur’ân’ın ilk nesille ilişkisini canlı ve karşılıklı kılan etkenleri topluca ifade ettiğini söyleyebileceğimiz kavram, Kuran’ın kendi söylemini nitelemek için kullandığı “Arabilik”tir. Dilin, kültürden bağımsız olmadığını, hatta büyük ölçüde kültürün bir ürünü olduğunu; dolayısıyla, bir dili kullanmakla, o dilin ait olduğu kültür evrenine girilmiş olacağını göz önünde bulundurduğumuzda, Kur’ân’ın söyleminin muhataplarla kurduğu yakınlığın, dil vasıtasıyla gerçekleştiğini, ancak, dilsel düzeyden ibaret kalmadığını söyleyebiliriz.²¹

Kur’an karşısında ilk nesille sonraki nesillerin konumlarının farklılaştığı iki alandan söz edilebilir: Birincisi, ilk neslin Kur’ân’ın nüzulüne ve Kur’ân’ın rehberliğinde cereyan eden İslami hareketin seyrine hem şahadet hem refakat etmiş olmasına mukabil, sonraki nesillerin bundan yoksun olmasıdır. Kuşkusuz, bu, bilgisel ve varoluşsal boyutları olan bir farklılaşmadır. Bu farklılaşmanın ortaya koyduğu engellerle karşılaşan ilk nesil olan tâbiin kuşağı, bilgisel yoksunluklarını, sahabenin tanıklığına başvurmak suretiyle gidermeye çalışmışlardır. Bu güne kadar gelen sınırlı sayıdaki esbâb-ı nüzul rivayetinin ve sahabe nesline dayanan tefsir haberlerinin içerdiği bilgiyi, büyük ölçüde, ikinci neslin Kur’an’la aralarındaki epistemolojik mesafeyi kapatmak üzere, sahabelere yönelttikleri sorulara borçluyuz. Söz konusu farklılaşmanın varoluşsal boyutu konusunda başvurulabilecek yegâne insanî imkân ise, ilk nesille duygudaşlık kurmaya çalışmaktır. Sahabenin dizinin dibinde, gözünün önünde yetişmiş ve Kur’ân’ın yarattığı bir geleneğin atmosferini teneffüs etmiş olmaları itibarıyla bu imkân bakımından en şanslı olanlar, tabiîn kuşağındaki Müslümanlardı kuşkusuz. Bu imkânın, kaynaktan uzaklaşıldığı ölçüde, her nesilde daha da azaldığını tespit etmek durumundayız. Kur’an karşısında ilk

²¹ Özsoy, Ömer, *Kur’an ve Tarihsellik Yazıları*, Ankara 2004, s. 143.

nesille sonraki nesillerin konumlarının farklılaştığı ikinci alan ise, Kur'an'ın algılanma biçimidir.²²

1.2. 1. Kur'an'ın Anlaşılmasının Gerekliliği

Hayat, insanın belirli esaslar çerçevesinde imtihana tabi tutulduğu bir alandır. Allah, bu esasları belirlemek amacıyla zaman zaman elçilerini göndermiştir. Bu risaletin son halkası, Hz. Peygamber ve onun getirmiş olduğu Kur'an'dır. Kur'an'ın amacı, insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini izah etmektir. O bir mesajdır ve onun bu özelliği ilk muhatap nesilde hakkıyla anlaşılmıştır.²³ Zaten, Kur'an'ın, konuştukları dil ile inmiş olması ve muhataplarının nüzûl ortamını yaşıyor olmaları Kur'an'ı anlamalarını kolaylaştırıyordu. Ayrıca anlamakta güçlük çektikleri âyetlerin anlamlarını Peygamber (s.a.v.)'e sorma imkânına da sahiptiler.²⁴

Kur'an'ın kendi ifadesiyle “*O, anlaşılın diye kolaylaştırılmış bir kitaptır.*”²⁵ , “*Âyetleri tafsil ederek açıklanmıştır*”²⁶ İndiği dönemde anlaşılmazlığı konusunda ne inananlar ve ne de inanmayanlar tarafından ileri sürülen bir iddianın bulunmadığı bilinmektedir. Ancak sorun olarak ortaya çıkan hususların başında bazı kişi ve ekollerin Kur'an'ı kendi görüşleri doğrultusunda yorumlamak istemeleridir.²⁷

Yüce yaratıcının insanlığın kurtarıcısı olarak göndermiş olduğu Kur'an'ın anlaşılması insanlık için elbette bir gerekliliktir. Ayrıca bu güne kadar da anlaşılamayan bir vahyin mevcut olmadığı bilinmektedir. Öyleyse, Kur'an öncelikli olarak Cebrail (a.s.) aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'e O'ndan da insanlara açıklanmak üzere indirilmiştir. Bu inzal süreci devam ederken sahabe-i kiram da anlamadığı yerleri bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sorarak, bu konuda aydınlanmış oluyorlardı. İşte böyle bir süreç içerisinde insanlar Kur'an'ın ne demek istediğini bizzat vahye mazhar olan Resul'ün kendisinden öğreniyorlardı.

²² Özsoy, Ömer, *a.g.e.*, s. 144–145.

²³ Arpa, Enver, *İbn-i Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, Ankara 2002, s.75.

²⁴ Şimşek, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul 1997, s.27.

²⁵ Kamer, 54/17.

²⁶ Hud, 11/1.

²⁷ Candan, Abdulcelil, *Kur'an Tefsirinde Sapma ve Nedenleri (Tefsire Sokulan Bid'at, Hurafe ve Tahrifat)*, İstanbul 2005. s.11.

1.2.2. Kur'an'ı Doğru Anlamının Önemi

İslam'ın on dört asrı aşkın tarihi boyunca Müslümanların dinî ilimlere yönelik merkezî ilgileri Kur'an üzerinde yoğunlaşmış ve bu yoğun ilginin doğal bir tezahürü olarak Kur'an'ın anlam hazinesi her zaman ve zeminde yeniden keşfedilmeye çalışılmıştır. Nüzül döneminden bu yana kesintisiz bir şekilde süregelen anlama ve yorumlama faaliyetlerine paralel olarak İslam tefsir tarihinde beyan, irfan ve burhan merkezli çeşitli yorum yöntemleri ortaya çıkmıştır.²⁸

Yirmi üç senelik süre zarfında peyderpey inen Kur'an âyetlerinin doğru anlaşılması, sürekli güncelliğini koruyan bir konudur. İnsanlar sürekli olarak Allah'ın vahiyden muradının ne olduğu konusunda çaba sarfetmişlerdir. Önemli olan husus da Allah'ın kastettiğinin doğru olarak anlaşılması sorunudur.

1.2.2.1. Murad-ı İlahi

Dil'in genel bilgisi ile sözün sahibinin muradı (kasd-ı mütekellim) arasındaki ilişkinin sınırları (bağlam) bilindiği takdirde ancak doğru anlam kendisini ifşa eder. Zira bu sınır doğru çizilmediğinde (bu iki ilkeden biri ihmal edildiğinde) ya da sözün sahibinin kurduğu yapı ve bütünlük, muhatap tarafından aslına uygun bir biçimde inşa edilmek yerine tahrip edildiğinde, kimsenin kuşkusu olmasın ki anlam buharlaşıp yok olur. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de geçen Allah'ın sıfatlarının (esmaü'l-hüsna'nın) nasıl anlaşılacağı meselesi, bu iki ilkenin ne işe yaradığını, yarayabileceğini göstermek bakımından tahlil edilebilir. Sözelimi Allah'ın her şeyi görür (el-basir) olduğunu bildiren âyetleri ya da göz anlamına gelen ('ayn) kelimesinin Allah'a izafetle kullanıldığı terkipleri nasıl anlamamız gerekiyor? Allah nasıl görüyor? Ayn (göz) kelimesi, Kur'an'da Allah'a izafetle kullanıldığına göre, Allah bizim gibi mi görüyor? Nasıl olduğunu bilmeksizin bu âyetleri nasıl anlayabileceğiz?²⁹

Bu konu ile ilgili soruları arttırabiliriz. Önemli olan ise bu terkipleri Murad-ı ilahiye uygun bir şekilde nasıl yorumlayacağımızdır. Yukarıda verilen örnekler birbirine zıt bir şekilde yorumlanabilmektedir. Kelimeler gerçek manalarına

²⁸ Öztürk, Mustafa, *Kur'an ve Aşırı Yorum(Tefsirde Bâtınlık ve Bâtını Te'vil Geleneği)*, s. 11.

²⁹ Cündioğlu, Düccane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an (Hermenötik Bir Deneyim II)*, Kitabevi, İstanbul, s. 82–83.

anlamlandırıldıkları zaman Allah'ı adeta bir şekilden ibaret gibi tasavvur etmek zorunda kalırız. Oysaki bu kelimeleri mecazi bir şekilde yorumladığımız da ise sıfat olarak bu konuyu Kur'an ve sünnet'e uygun bir biçimde yorumlayabiliriz.

Bu açıklamalardan çıkan neticeye göre, anlam, sadece sözün kendisinde değil, aynı zamanda sözden kastedilende, yani sözün sahibinin muradında da aranmalıdır. Sözden murad edilen doğru olarak anlaşılmadığı takdirde, söz de doğru olarak anlaşılmamış sayılır. Verilen örneklerde Allah'a izafetle geçen bazı kelimelerden söz edilmiş ve bu kelimelerin sözün bütünlüğü dışına çıkarılması halinde, sözün sahibinin murad ettiği anlamın muhatap tarafından kolaylıkla tahrif edilebileceği gösterilmiştir.³⁰

1.2.2.2. Metin ve Muhatap

Sözün sahibinin ne söylemek istediğini bir kenara iterek sadece ne söylemişse onunla ilgilenmek, anlayan öznenin anlamı tayinde kendisini tek yetkili olarak ilan etmesinden başka bir mana ifade etmez; zira ortada bir metin ve bir de söylenmek isteneni kale almaksızın onu anlayabileceğini iddia eden muhatap bulunmaktadır. Oysa metnin ardında anlamı metne yükleyen, bir şey söylemek isteyen özne vardır ve bu nedenle anlam, sözün sahibinin muradı dikkate alınmaksızın tayin edilemez, sadece çoğaltılır. Bu takdirde “anlatılmak istenen” kaybolur ve ortalığı “anlaşılmak istenenler” sarar. Bu yüzden yeni anlamlar ortaya çıkarken, gerçek anlam ortadan kaybolur.³¹

Lafızlardan oluşan bir metne muhatap olan her insanın en temel vazifesi, bu hitabın kalıbına takılıp kalmak değil, onun medlulünü yani onunla kastedilen anlamı doğru bir biçimde anlayıp ona göre bir tavır takınmaktır. Bu hitabı doğru anlamak da, onu oluşturan lafızların manaya delaletinin yön ve yöntemlerini bilmeyi gerektirmektedir.³²

Muhatabın, metnin anlamını çözmesi, genellikle “metne anlam vermesi” şeklinde anlaşılır. Nitekim anlama faaliyetlerinin “yorumlama” terimi ile ifade edilmesi de bu yüzden. İster “anlam vermek” şeklinde nitelensin, isterse

³⁰ Cündioğlu, Dücane, *a.g.e.*, s. 87–88.

³¹ Cündioğlu, Dücane, *a.g.e.*, s. 89.

³² Özdemir, İbrahim, *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık (Vaz' İlminin Temel Meseleleri)*, İz Yay., İstanbul 2006, s. 217.

“yorumlama” şeklinde nitelensin, anlama faaliyeti her halükarda metin tarafından determine edilir. Muhatabın yorumu ya da onun metne yüklediği anlam, her defasında metnin iç tutarlılığı tarafından denetleneceğinden, bu iç tutarlılığa uygun olmayan her anlam yine metnin kendisi tarafından dışarı atılır ki bu da metinler arasında da bir ayırım yapmayı zorunlu kılar: birincisi, metnin lafızları otantik (mahfuz ve mevsuk) olmalıdır; ikincisi, lafızları açık ve anlaşılır bir nitelik taşımalıdır; üçüncüsü, kendi içinde bir tutarlılığa sahip olup çelişki içermemelidir; son olarak muhatapların istismarına yol açacak müteşabih (mecazi) ifadelerin kendileriyle kayıt altına alınabileceği muhkematı havi bulunmalıdır.³³

Anlam, metin mevsukiyeti ve bağlamın sıhhatiyle temin edildiğinden, dolaylı (ikincil) muhataplar, anlam’ı bu ilişkinin paranteze aldığı zeminde kontrol altına almak zorundadırlar. Bu zemin ortadan kalktığında, anlam genişlemeye, genişledikçe de buharlaşmaya başlar; sonunda uçup gider. Bu zemin ortada olmadığına, hiçbir zeka, anlam’ı aslına irca edemez, sadece tahmin edebilir. Anlam tahmin edilmeye başlanırsa, sözün ardındaki iradenin yerini, dolaylı muhatapların arzuları, beklentileri alır ve bu takdirde sözün bir muradı kalmaz. Sözün muradı kalmayınca da en nihayet sözün kendisi ortadan kalkar.³⁴

1.3. Kur’an’ı Anlamada Bazı Terminolojik Kavramlar

İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar gelmiş-geçmiş bütün toplumların hayat çizgilerini açık bir şekilde ortaya koyabilmeleri için Cenab-ı Allah onlara İlahî bir hitap ile seslenmiştir. Nazil olan âyetler, o dönemin ihtiyaçlarına cevap verip toplumun kendisini Allah’ın istediği şekilde revize etmesine sebep olmuştur. İlahî vahyin açıklayıcısı olarak da her topluma peygamberler gönderilmiştir. Vahyin açıklanması ve Allah’ın muradına uygun bir şekilde yorumlanması için bu peygamberler öncelikle kendi yaşamlarında fiilî olarak bunu uygulamışlardır. Bu şekilde hem vahiy açıklanmış olacak hem de insanlar Allah’ın kendilerinden neler istediğini bu şekilde daha net bir şekilde anlayacaklardır. Kur’ân’ın açıklanması ve yorumlanması ile ilgili olarak tefsir tarihinde bazı kavramlar oluşmuştur; tefsir ve te’vil vb. gibi;

³³ Cündioğlu, Dücane, *a.g.e.*, s. 91-92.

³⁴ Cündioğlu, Dücane, *a.g.e.*, s. 94.

1.3.1. Tefsir

Arap filologlarının bir kısmına göre “tefsir” etimolojik açıdan “*fesr*”, bir kısmına göre de taklib yöntemiyle (bir kelimenin içindeki harflerin yerlerini değiştirmek suretiyle) “*sefr*” kökünden türemiş “*tef’il*” vezninde bir masdardır. “*Fesr*”, sözlükte bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak, üzeri örtülü bir şeyi açmak manalarına gelmektedir. İfade ettiği bu manalardan dolayı herhangi bir hastalığı teşhis için yapılan idrar tahliline de “*fesr*” denilmektedir.³⁵ Ayrıca “*fesereti’n-nûnetu*” terkinde geçtiği gibi yağmur damlalarının taş üzerine düşüp parçalanması anlamlarına geldiği de ileri sürülmektedir. Tefsir kelimesinin taklib yöntemiyle türediği iddia edilen “*sefr*” masdarı da, Araplar arasında kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak ve ortaya çıkarmak gibi manalarda kullanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki kadın yüzünü açtığı Araplar “*sefereti’l-mer’etü*” derler.³⁶

Bu tanımlar neticesinde tefsir kelimesinin “*fesr*” veya “*sefr*” köklerinden türemiş olması arasında bir fark olmadığı görülür. Zira her iki kökün ifade ettiği anlam da, sonuç itibarıyla aynı olup, bu da “bir aracı vasıtasıyla gizli olanı açığa çıkarma”ya tekabül etmektedir. Bu aracı ise, müfessirin, sayesinde gizli ve kapalı olana ulaştığı bir anlamsal ilişkiden ibarettir.³⁷

Tefsir kelimesi terim olarak ise, “*müşkül olan lafızdan murad edilen şeyi keşfetmektir*”³⁸ şeklinde tarif edilmiştir. Bir ilim olarak ele alındığı zaman da tefsir, “*insan gücü ve Arap dilinin verdiği imkân nispetinde Allah’ın muradına delâlet etmesi bakımından Kur’ân metnin içerdiği manaları ortaya koymak*”³⁹ demektir.

Sahabe devrinde tefsir denilince akla tevkifi beyanlar geliyordu. Yani bu söz onlara göre Allah’ın veya O’nun elçisinin açıklamalarını ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdı. Yani onda hata ihtimali asla söz konusu değildi. Böylece denilebilir ki ashab döneminde “*tefsir*” lafzı Allah ve Hz. Peygamber’in beyanları için söz konusu iken daha sonraları muhtevası biraz daha genişletilerek sahabe açıklamalarını da içine almaya başladı. Çünkü onlar Kur’ân’ın inişine şahit

³⁵ İsfahânî, Rağıb, *el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an*, (thk. Muhammed Halil ‘aytanî), Darul Marife, Beyrut 2005, s. 381.

³⁶ Demirci, *Muhsin, Tefsir Tarihi*, İstanbul 2003, s. 27–28.

³⁷ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı (Metin anlayışımız ve Kur’an İlimleri Üzerine)*, (Çev. Mehmet Emin MAŞALI), Ankara 2001, s.273.

³⁸ Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, Kahraman Yay. İstanbul 1978, c. II, s. 221.

³⁹ Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve’l-Müfessirun*, Darul Kütubi’l-Hadis, Beyrut, c. I, s. 15.

olmuşlar, hükümlerle sebepler arasındaki münasebeti iyi kavramışlardı.⁴⁰

Tefsirin sözlük ve terim anlamlarını verdikten sonra, bu ilmin konusu ve gayesini açıklamaya çalışalım. Bütün ilimlerin bir konusu ve amacı olduğu gibi tefsir ilminin de bir konusu ve amacı vardır. Öncelikle tefsir ilmi Allah tarafından gönderilmiş olan vahyi en güzel şekilde derinlemesine nüfuz ederek anlamaya çalışmaktır. Allah'ın kelamından murad edilenin ne olduğunu en uygun şekilde anlamak için yapılan bir çalışmadır. Bu sayede insanlara hitap eden Allah'ın kelamı anlaşılacak ve insanlar kendilerinden bekleneni verebileceklerdir. Sonrasında ise kendilerine vaat edilen cennete ulaşabileceklerdir. Öyleyse, tefsirin konusu Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği derin manalardır.⁴¹

1.3.2. Te'vil

“Te'vil ” kelimesi, sözlük manası itibariyle aslına dönmek anlamına gelen “evl” kökünden “tef'il” kalıbında masdar olup, “döndürmek” ve “ herhangi bir şeyi varacağı yere vardurmak” demektir. Ayrıca bir lafzın manasını belirleyip “takdir ve tefsir etmek” manalarını da ifade etmektedir. Şu halde te'vil, fiil olsun söz olsun bir şeyin anlam ve maksadını açığa çıkarmak için, o şeyi aslına döndürmekten ibarettir.⁴²

Kelimenin sözlük anlamının birbirleriyle çelişiyormuş gibi gözükmesi, fakat aslında birbirinin tamamlayıcısı olan iki boyut içerdiğine işaret etmenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Bunlardan ilki, “âle” fiilinin kökünde ve türevlerinde bulunan “geri dönmek” anlamındadır. Bu ifadeden de anlaşıldığına göre, te'vil; incelemeye konu olan bir şey veya olgunun, ilk illetine veya sebebine indirgenmesidir. Kavram, Yusuf sûresinde bu anlamda kullanılmıştır. Çünkü bu âyetlerde te'vil işi, olayların te'vili, yani olayın veya konunun, rüyadaki düş haline gelmeden önceki ilk veya temel anlamını ortaya çıkarmak için kullanılmıştır. Kehf sûresinde ise te'vil, olayların veya olguların anlamlarını açıklamak, daha doğru bir ifadeyle, illetlerini ve gizli sebeplerini izah etmek anlamında kullanılmıştır. “Âle” kökünün ikinci anlamsal boyutu ise, özenli ve siyasi bir tavırla, düzeltme amacı

⁴⁰ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, s.32.

⁴¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatu'l-Müfessirin)*, Bilmen Yay., İstanbul, s. 104.

⁴² İsfahânî, Rağıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, s. 40.

güdere, bir şeyin gayesine ulaşmak anlamındadır. Her ne kadar ilk anlamı çok kullanılmakta ise de, bu anlam da kimi Kur'ân âyetlerinde geçmektedir. Çünkü bir şeyin veya olgunun gayesine ulaşabilmek ancak o şeyin illetlerini ve asıl sebeplerini bilmekle mümkün olabilir.⁴³

Te'vil kelimesi bazen tefsir kelimesinin yerine de kullanılmıştır. Tefsir kelimesi istilâh olarak te'vilden daha evvel kullanılmıştır. İslam'ın ilk asrında tefsir ve hadisten başka ilimler şuyu bulmadığından tefsir kelimesi bu ilimlere tahsis ediliyordu. Terceme devri ile bu ilimler tedvine başlanıp, muhtelif ilimler İslamiyete girmeye başlayınca bu kelime diğer ilimlerde de kullanılmaya başlanmıştır. Te'vil kelimesi ise, Kur'ân'ı ve ondaki fikirleri müdafaa devrinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde başka anlamlarda geçmektedir. et- Tâberi (v. 310/923) de bu kelimeyi tefsir yerine kullanmıştır.⁴⁴

İslam bilginlerinin çoğunluğuna göre naslardan hüküm çıkarmada esas olan, te'vile gitmemektir. Başka bir ifade ile nasların zahiri manalarıyla amel etmek vaciptir ve kuvvetli bir delil olmadıkça zahiri manaların bırakıp te'vile gitmek caiz değildir. İşte bu hallerde göz önünde bulundurulması gereken esaslar şunlardır:⁴⁵

- 1- Te'vile esas alınan mana, lafzın muhtemel bulunduğu, mecaz yoluyla da olsa kendisine delalet ettiği manalardan olmalıdır. Şayet lafız, ihtimali olmayan bir anlam ile te'vile zorlanırsa, o takdirde yapılan te'vil sahih ve makbul olmaz.⁴⁶
- 2- Te'vil lafzın ilk akla gelen zahiri manasından alınıp başka manaya çekilmesine elverişli şer'i bir delile dayanmalıdır. Bu delil, nas, icma ve kıyas olabileceği gibi, İslam hukukunun genel prensiplerinden biri de olabilir. Eğer böyle bir delile dayanmadan te'vile gidilirse bu da sahih kabul edilmez. Zira Şâri'in koyduğu hükümlerde asıl olan nasların zahiri anlamlarıdır.⁴⁷
- 3- Te'vilin şartlarından bir de, yapılan te'vilin manası açık bir nassa

⁴³ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *Dinsel Söylemin Eleştirisi (Dinsel Metinleri Anlamada Bilimsel Bir Yönteme Doğru)*, (Çev. Fethi Ahmet POLAT), Ankara 2002, s. 112

⁴⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1998, s. 214-215.

⁴⁵ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, s. 35-36.

⁴⁶ Zeydan, Abdülkerim, Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usuli'l-Fıkh*, Müesseseti'r-Risale, Beyrut 2004, s. 270.

⁴⁷ Zeydan, Abdülkerim, *a.g.e.*, s. 270.

muhalif olmamasıdır. Şayet yapılan te'vil, sahih ve sarih bir nassa ters düşerse böyle bir te'vil de fasiddir. Çünkü şartlar tamamlanmış değildir.⁴⁸

1.4. Kur'an'da Değişik Üslup ve Muhtevalar

Kur'an'ın üslup ve muhtevası irdelendiğinde; ister ahenk ve cümle yapısı ister mazmun ve muhteva açısından olsun, âyetlerin farklı şekilleri ve çeşitliliği bağlamında inanan ve inkâr eden kimselerin herhangi bir itirazları söz konusu değildir. Okuyucu eğitimsiz de olsa, Kur'an'ı Kerim'i okuduğunda bu özelliğin farkına varmıştır. Örneğin, sadece lafzî ve işitsel olarak Bakara sûresinin 2/153–154 âyeti ile Tekvir sûresi 81/10–14 âyetleri arasında ne kadar büyük bir fark olduğunu kıyaslayınız: Tekvir sûresindeki âyetler kısa kısa üç-dört kelimelik, üst üste bina edilmiş, dengeli vezinli ve kafiyeli iken; Bakara sûresindeki âyet uzun ve kafiyesiz olup açıklayıcı ve eğitici bir öze sahiptir.⁴⁹

Ayrıca Kur'an'da daha kısa ve kafiyeli âyetlerin yanı sıra daha uzun (127 kelimeye kadar) âyet-i kerimeler de bulunmaktadır. Cümle kuruluşu ve cümle yapısı açısından bu tür bir fark ve çeşitlilik neredeyse dünyada başka hiçbir kitapta yoktur.⁵⁰

Konu ve mazmunların çokluğu açısından da Kur'an –şu anda icazı veya ilahî oluşunun ispatına girmeksizin – kendi kategorisinde eşsizdir. Diğer kitaplar tarih, edebiyat, felsefe, bilim veya fen konulu olup, bunların her biri kendisine özgü sınırlı alanlarda yazılmıştır. Bu tür kitaplarda verilen örnekler, dayanılan destanlar, yapılan çıkarımlar ve getirilen açıklamalar doğal ve mantıklı olduğu üzere her kitabın konusu çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak, Kur'an'ı Kerim'de ise, yaklaşık olarak tüm bu konuları içeren bir kapsamlılık bulmaktayız. Hatta öyle ki bazı kimseler, yanılarak En'am sûresi 6/59 âyetini, âyetin mefhumuna ve bu bağlamda muteber müfessirlerin istinbatlarına aykırı bir şekilde “tasavvur edebileceğimiz ve isteyeceğimiz her konu, hikmet ile yaş-kuru her şey Kur'an'da yer almaktadır”, demişlerdir. Ancak yine de Kur'an'ı Kerim'de her konu ve meseleye ilişkin bir

⁴⁸ Zeydan, Abdulkerim, *a.g.e.*, s. 271.

⁴⁹ Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, s. 17.

⁵⁰ Bazergan, *a.g.e.*, s. 17.

örnek veya en azından bir işaret bulunmaktadır. Kur'ân'da; din, Allah ve ahiretin yanı sıra felsefî konular, ahlakî öğütler ile asırlar boyunca mütekellimler, arifler ve fıkıhçılarımızın gözünde Kur'ân'ın tek amacı ve dayanak noktası olarak algılanmış olan şer'î ahkâm yer almaktadır. Ayrıca şer'î ahkâma ilaveten felsefe ve fıkhîta çok daha fazla bir şekil ve daha büyük bir sıklıkta tabiata rastlar, insanların, halkların başından geçenleri görür ve “âfâk ile enfûs”a yöneltilirsiniz. Kur'ân'da sosyal problemler ve bunlara ilişkin ahkâm da bulunmakta; bu kitapta hem huşu itaat ve hem de savaş, cihad ve cesareten söz açılmaktadır. Kur'an'ın hitap ve konuşma biçimi kesinlikle sadece çağdaşlar, Araplar veya Müslümanlar olmayıp insanı muhatap almakta ve kendisini (kaffeten li'n-nas) yani insanlara yeterli, kâfi diye tanımlamaktadır. Kur'ân sadece insanla da iktifa etmemiş ve ağaç, hayvan veya cin ile şeytandan da söz ederek yer ve gökyüzünde bulunan her şeyi de kapsamına almıştır. Ayrıca her konu için getirilen istidlaller ve kullanılan deyimler; amiyane sade biçimden dakik bilimsel veya derin felsefî olanına kadar geniş bir yelpaze arz etmektedir. Her zevk ve renge uygun bir yemek hazırlanmış, her mana ve amaç için bir kapı veya en azından bir yol açılmıştır...⁵¹

1.5. Kur'an'ın İnzal Süreci

1.5.1. Şekilsel (Dilsel-Yazım) Süreç

Hz. Osman'ın metnin neşri, yeknesaklığa doğru atılmış önemli bir adım olmakla birlikte, bunun önemi biraz abartılmış olabilir. Bir kere, Müslümanlar arasındaki Kur'ân bilgisi yazıdan ziyade hafızaya dayalı idi. İkinci olarak, Kur'ân'ın yazılmasında ilk olarak kullanılan yazı, bu gün Kur'ân'ın yazıldığı şekilde değildi. İlk Kur'ân'lar hakkındaki incelemeler ve büyük kütüphanelerin bazılarında bulunan parçalardan erken dönem yazılarının niteliği oldukça iyi bilinmektedir.⁵²

Kur'an'ı Kerim Arap lisanında yazılan ilk kitaplardandır. Bunu söylemek dahi o dönemin yazı ile ilgili güçlüklerini izah için kafidir. Hatırlatalım ki, Arap alfabesinin 28 harfi vardır. Fakat o devirde 15 yazı işareti vardı ve diğer 13'ünü tahminle çıkarmak lazımdı.⁵³

⁵¹ Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzül Süreci*, s. 18.

⁵² Watt, Montgomery W., *Kur'an'a Giriş*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s. 61.

⁵³ Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, MÜ. İFVY., İstanbul 2000, s. 59-60.

Kur'ân'ın yazıldığı tarihte Arap yazısı çok gelişmiş değildi; sesli harfler ve uzatma işareti bulunmadığı gibi şekilleri aynı olan (bâ-tâ-sâ, cim-ha-hı gibi) bazı harfleri birbirinden ayırmak için konulan noktalar da yoktu. Buna rağmen ana dilleri Arapça olan, ayrıca güçlü bir ezberden okuma geleneğine sahip bulunan sahâbîler, âyetleri Hz. Peygamber'den de dinledikleri için bu yetersiz yazıdan Kur'ân'ı doğru okumakta fazla güçlük çekmiyorlardı. Ancak hicrî ilk yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap olmayanların da İslâm'a girmeleriyle okuma güçlüklerinin çıkması üzerine şekilleri aynı olan harfleri birbirinden ayırmak için harfin üstüne veya altına bir, iki yahut üç nokta konulmaya; sesli harf yerine geçmek üzere hareke denilen işaretler; uzatma işareti olarak da harekesiz elif, vav, yâ harfleri kullanılmaya başlandı. Resmî emir üzerine ilk defa Ebü'l-Esved ed-Düelî (v. 69/688), bir heyetten de yararlanarak nokta şeklindeki harekeyi icat edip üstün yerine harfin üstüne, esre yerine altına, ötre yerine de önüne, farklı renklerle birer nokta koydu. Sonra Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf'un emriyle Nasr b. Âsim el-Leysî (v. 90/708) tarafından harfleri birbirinden ayırmaya yarayan noktalar kondu (i'câm). Aradan bir asır kadar zaman geçtikten sonra büyük dil âlimi Halîl b. Ahmed (v. 175/791), bugün kullanılmakta olan harekeleri ve noktaları belirledi. Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî (v. 560/1165), âyetlerin sonlarına, mânâyı göz önüne alarak -okuyana bu bakımdan kolaylık sağlayan, bugünkü noktalama işaretlerinininkine yakın işlevleri olan ve adına secâvend denilen işaretleri koydu.⁵⁴

1.5.2. Konu Bakımından Çeşitlilik

Kur'ân'ı Kerim hakkında az-çok araştırmada bulunan ve bu konuya aşina olan her Kur'ân okuyucusu, sahip olduğu bilgilerle, Kur'ân'daki konulara ilişkin dağılımın monoton olmadığını anlamıştır. Örneğin; “Fıkhî Ahkâm”, daha çok hicretin sonlarına tekabül eden uzun Medeni sûrelerde yer alırken, vahyin başlangıcındaki kısa sûrelerde ise daha çok kıyametin gerçekleşmesi ve cennet ile cehennemden sıkça söz edilir. Kur'ân'ı Kerim'deki konuların aslında ayrışmayı kabul etmedikleri ve normal kitaplardakinin aksine birbirlerinden bağımsız olmadıkları açıktır. Okuyucu, bir süre, bazen bir âyet ve hatta bir cümlenin yorumundan; İslam'ın kapsamlılığına ilişkin bir vahdet halinden kaynaklanan

⁵⁴ Demirci, *Muhsin, Tefsir Usûlü*, s. 113-115.

bileşik ve değişken çeşitli konularla karşılaşır. Kur'ân'ın, (kitabın tümünde vurgulandığı üzere) genel hedefi, şüphesiz ki Rabb'i tanıyış, O'na ibadet ve insanın O'na yönelişidir. Ancak aynı zamanda farklı itikadî, ahlakî, duygusal, terbiyevî ve amelî açılardan birey ve toplum ele alınarak bireyden kapsayıcı kamil bir şahsiyet oluşturulması amaçlanmaktadır. Hakikat ve hedef birdir, ancak bunlar farklı çehrelerde takip edilmeye çalışılmaktadır.⁵⁵

Âyetlerin farklı şekilde sınıflandırılması ve konulara ilişkin tahriçler o denli güç değildir. Kur'ân-ı Kerim'deki konular, kısaca aşağıdaki şu genel başlıklarla özetlenebilir:

- 1- Kıyamet ve Ahiret'e yönelik âyetler.
- 2- Geçmiş peygamberlerin risaleti ve bu peygamberlerin ümmetlerinin kaderi.
- 3- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risaleti (tevhid, nübüvvet ve müşriklerle cidal bahisleri).
- 4- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çağdaşları ve ümmetiyle olan ilişkileri (Genel anlamda Mü'min, Müslümanlar, Münafıklar, Kâfirler ve Ehl-i Kitap).
- 5- Cihad ile ilgili olan âyetler.
- 6- Ahkam ile ilgili olanlar (Terbiyevi, Ahlakî ve Fıkhî bağlamda).

Toplam olarak Kur'ân âyetlerinin %97'sini oluşturan yukarıdaki altı konunun dışında, bunlarla karşılaştırıldığında sayısal açıdan çok cüz'î olan; insanın yaratılışı, şeytan, cin veya Hz. Peygamber'in ailesi ve zevcelerine ilişkin, sınırlı sayıdaki âyetler de bulunmaktadır. Öte yandan Kur'ân'daki konulara ilişki istihraçlarda bulunularak bir takım istatistiksel işlemler gerçekleştirilebilir. Örneğin; sabır, amel, ilim vb. konulara yönelik temaslar sınıflandırılarak araştırma konusu yapılabilir.⁵⁶

Mezkûr aslî konulardan herhangi birine ilişkin âyet-i kerimeler, ortak noktalarına rağmen tümüyle benzer olmayıp bir takım farklılıklar göstermekte ve tedricen değişmektedir. Yukarıdaki ana başlıklarını verdiğimiz maddeler içerisinde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilk maddemizin tarih seyri içerisindeki gelişimini hep birlikte inceleyelim.

Ahiret; konunun gelişim sürecinde dört farklı beyan tarzı ile karşılaşmaktayız.

⁵⁵ Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, s. 161-162.

⁵⁶ Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, s. 163.

a- İçinde kıyametin gerçekleşmesine değinilerek bir takım özlü işaretlerle büyük vakıya dikkat çeken âyetler,⁵⁷

b- Kimi zaman müstakil ve ayrı, kimi zaman da karma olup birinci grubun devamı sûretinde cennet ve cehennem özelliklerini ortaya koyarak ahiret azap ve sevaplarının niteliğine değinen âyetler,⁵⁸

c- Kur'ân-ı Kerim'in tümünde salih ameller işleyen Mü'minler için müjde ve kötü amelli münkirler için de inzar içeren âyetler,⁵⁹

d- Yeniden dirilişin ispatı veya bunun mümkün olduğu bağlamındaki izahat ve istidlaller içeren âyetler⁶⁰ ahiret konusunun gelişim sürecinin örnekleri olarak değerlendirilmektedir.⁶¹

1.5.3. Muhteva Bakımından Çeşitlilik

Bilindiği gibi vahiy zincirinin son halkasını oluşturan İslam vahyi, belli bir zamana ait değildir. İndiği andan itibaren bütün zamanlara ve belli bir topluluğa ait olmayıp bütün insanlığı kucaklayıcı niteliktedir. Yirmi üç yıllık bir uygulama süresi içinde tedricen indirilen İslam vahyi, bir taraftan muhatap kabul ettiği toplumun ihtiyaçlarına cevap verirken, diğer taraftan da o toplumdan sonsuzluk alemine uzanan hayat çizgisinde fert ve cemiyetin muhtaç olduğu evrensel prensipleri koymuştur. Dolayısıyla o, önceki vahiy muhtevalarının bir uzantısı olarak hem hal ve istikbali düzenlemek, hem de fert olarak insanı ruh, beden ve duyular; ya da cenin, çocukluk, gençlik, yaşlılık ve ölümden sonrası gibi bir ayırma tabi tutmaksızın bir bütün olarak ele almak, aynı şekilde insanlığı da bir bütün olarak mütalaa etmek için vardır.⁶²

Son İlahî vahyin amacı bu olunca elbette ki o, indirildiği toplumu, bütün insanlığa model teşkil edecek ideal bir ümmet seviyesine getirmeliydi. İşte bu noktadan hareket eden İslam vahyi, muhatap olarak kabul ettiği toplumun öteden beri alışageldiği ve sürdürdüğü adet, gelenek ve değerlerin olduğunu, bütün bunların da bir anda terk edilmesinin mümkün olamayacağı gerçeğini göz önüne alarak

⁵⁷ Karia, 101/4 ; Vakıa, 56/1; Tekvir, 81/1 ve Nebe', 78/18.

⁵⁸ İnfitar, 82/13-14; Nebe', 78/31-32; Hakka , 29/69, Müzzemmil, 73/12-13.

⁵⁹ Bakara, 2/257 ; Hadid, 57/7 ; Bakara, 2/114 ; Bakara, 2/112.

⁶⁰ Kaf, 55/11 ; Yasin, 36/89 ; Kıyame, 75/3 ; Mü'minin, 23/82.

⁶¹ Bazergan, Mehdi, *a.g.e.*, s. 171.

⁶² Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, s. 76.

teşride bir siyaset kabul etmeye başlamıştır. Bunun için de önce Allah'ın varlığı, birliği ve hükümlerini konu alan itikadî konular üzerinde durarak alt yapıyı oluşturmuştur; böylece tesis ettiği imanla ileride getireceği kayıtlamaların, mükellefiyetlerin kolayca kabulünün gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. Tedrici bir şekilde indirilen söz konusu vahiy, bir taraftan iman-ahlak zeminini oluştururken, diğer taraftan da daha Mekke döneminden başlanılmak ve genelde nazârî planda kalarak umumî, küllî hükümlerin konulmasına mukaddime olmak üzere, onlara atıfta bulunma şeklinde bir teşri işlevi de sürdürmüştür. Medine döneminde ise, söz konusu olan bu prensip ve kuralların pratik hayata tatbik imkanı doğmuş ve hedeflenen ideal ümmet modeli böylece her geçen gün daha da mükemmelleştirilerek, sonuçta elde ettiği modellik vasfını evrensel bir yapıya kavuşturmuştur.⁶³

Kuran, ele almış olduğu konuyu öncelikli olarak, o dönemin şartları içerisinde açıklar ve sağlam bir altyapıyı oluşturduktan sonra konu ile ilgili âyetler yavaş yavaş nazil olamaya başlamaktadır. Örneğin Kur'ân, içkinin haram kılınışında üç aşamalı bir yöntem izlemiştir. Bu aşamalar, şu üç Kur'ân âyetinde nüzul sırasına göre ifadesini bulmaktadır:

1- *“Sana sarhoşluk veren şeyler ve şans oyunları hakkında sorarlar. De ki: “onların her ikisinde de hem büyük bir kötülük hem de insanlar için bazı yararlar vardır; ancak yol açtıkları kötülük, sağladıkları yarardan daha büyüktür.”*⁶⁴

2- *“Ey inanlar! Sarhoş iken namaz kılmaya kalkışmayın; ne dediğinizi bilinceye kadar (bekleyin)”*.⁶⁵

3- *“Ey inanlar! Sarhoşluk veren şeyler, şans oyunları, putperestçe uygulamalar ve gelecek hakkında kehanette bulunmak, şeytan işi iğrenç kötülüklerden başka bir şey değildir. O halde bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz. Şeytan, sarhoşluk veren şeyler ve şans oyunları ile sadece aranızda düşmanlık ve kin sokmaya ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymaya çalışır. O halde, artık vazgeçmeyecek misiniz?”*⁶⁶

İslam vahyinin tedricen indirilişinde göze çarpan en önemli hususiyetlerden

⁶³ Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, s.77.

⁶⁴ Bakara, 2/219.

⁶⁵ Nisâ, 4/43.

⁶⁶ Maide, 5/90-91.

biri, vahye konu olan hususların, özellikle yeni gelişmelere paralel olarak indirilmesidir. Bu, bir anlamda ferdî ve toplumsal gelişmenin ilahî irade istikametinde şekillenmesi ve meydana gelen problemlerin çözümü demektir. Nihâî hedefi Allah'ın rızası doğrultusunda insanları ıslah etmek olan Kur'ân vahyinin, kendi direktiflerini, emir ve yasaklarını beyan etmek için, toplumun, daha geniş anlamda muhitin değer ve davranış biçimlerini inanç motivasyonlarını ve toplumda meydana gelen fert ve cemaat bazındaki ihtilaf ve problemleri dikkate alması kadar daha tabii ne olabilir? Ancak şunu hemen belirtelim ki, bazı Kur'ân, âyet ve sûrelerinin bir sebep çerçevesine oturtularak gönderilmesi, onların sadece gaye ve hedefleriyle ilgilidir. Bu yüzden hiçbir zaman bu sebepler olmasaydı o vahiy bölümleri inmeyecekti, tarzında bir kanaat ortaya atmak doğru değildir. Çünkü Kur'ân vahyi, Allah'ın ezeli bir kelamıdır. Bu kelam şöyle veya böyle, ilahî irade doğrultusunda nazil olacaktı. İşte söz konusu sebepler de, bu ilahî iradenin tecellisinden ibarettir. O, ferdî ve toplumsal düşünce alışkanlıklarını bir ilk muharrik olarak kullandıktan sonra, sonsuz boyutları ve imkânları kucaklayan ahlakî, itikadî, toplumsal, siyasî ve edebî varyasyonları sinesinde toplayan ve onları çözümleyen ilahî bir kaynaktır.⁶⁷

Yukarıdaki görüşlerle ilgili olarak Kur'ân'ın tedrici bir yol izlemesi ve özellikle de toplumsal olaylar ile ilişkili olan âyetlerin nazil olmasını İlahî hitabın şekillendiği dönemdeki topluma ait olduğunu savunanlar da vardır. Ancak, burada şöyle bir açıklamada bulunmamız gerekir. Her ne kadar şekilsel olarak o dönemin toplumuna bir hitap varsa da içerdiği hükümler açısından bu hitaplar evrenselliği de bünyesinde barındırmaktadır.

Kur'ân, iniş zamanından sonraki insanları doğrudan muhatap almamakta ve onların zaman ve mekânlarına doğrudan müdahale etmemektedir. Ancak onlar, Kur'ân'a inanarak onu kendi tarihselliklerine almayı kabul etmektedirler. Onu okumayanlar ve inanmayanlar için ise, böyle bir diyalog söz konusu değildir.⁶⁸

Meseleye önce Kur'ân'ın kendi açısından bakacak olursak, Allah'ın Kur'ân'da Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen sürede, neredeyse Kur'ân'ın yarısını

⁶⁷ Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, s.78.

⁶⁸ Paçacı, Mehmet, *Soruşturma, (İslamiyat Dergisi 1. Karşılaşma Kur'an Vahyi ve Tarih)*, Ankara 2004, s.133.

oluşturan kıssaları bize anlatması, vahiy içeriğinin zaman ve mekan üstü olduğunu gösterir. Doğal ve toplumsal olaylar, olay olarak değişken olsa bile, onlar aracılığıyla iletilen vahiy hakikatleri ve anlamlarının onlarla sınırlı olacağı düşünülemez. Dolayısıyla vahiy, kime ve ne zaman gelmiş olursa olsun, hep tarih ve toplum üstü hitaptır; bu hitap dünün ve bu günün insanına olduğu kadar geleceğin insanına da hitaptır.⁶⁹

İlahî vahyin, hitap ettiği toplumun argümanlarını içinde barındırması şekilsel açıdan bu metinlerin tarihsel olabileceği gibi bir düşünceyi her ne kadar beraberinde getirirse de, unutulmaması gereken esas amacın, hitabın şekilselliği değil, ifade etmek istediği mesaj olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekir, denilebilir.

⁶⁹ Bayrakdar, Mehmet, *Soruşturma, (İslamiyat Dergisi 1. Karşılaşma Kur'an Vahiy ve Tarih)*, Ankara 2004, s.125-126.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN NÜZUL SÜRECİNDE ÜÇ SÛRE ÖRNEĞİ

2.1. Müzzemmil Sûresi

Yirmi âyetten müteşekkil olan Müzzemmil sûresi, nüzul sırası bakımından dördüncü sırada olup Mekke'de inmiştir. Ayrıca, Kur'ân'ı Kerim içerisindeki sıralaması ise yetmiş üçtür.

Bu sûre, nüzul sıralamasında tartışmasız şekilde dördüncü sırada bulunmaktadır. Bazı âyetleri biraz daha geç bir tarihte nazil olmuşsa da, sûrenin tamamı, erken Mekke dönemine aittir. Bazı âlimler 20. âyetin Medine'de nazil olduğunu söylemektedirler. Bu “Allah yolunda savaşıma” yapılan atıf, birçok yorumcuyu, 20. âyetin tümünün Medine'de, yani sûrenin diğer kısımlarından yıllar sonra nazil olduğunu düşünmeye yöneltmiştir: çünkü “Allah yolunda savaşma” (*cihâd*) prensibi, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra telaffuz edilmeye başlanmıştı. Ancak bu faraziyenin hiçbir geçerliği yoktur. *Cihâd*'ın ilk defa Medine döneminde emredildiği tartışmasız ise de üzerinde durduğumuz cümle açıkça *gelecek* zaman kipinde ifade edilmiştir -“savaşacak olanları” (*se-yekûn*)- ve bu nedenle, İbni Kesîr'in işaret ettiği gibi, gelecekte olacakların bir öngörüsü olarak anlaşılmalıdır. Bütün bunlarla birlikte, kişinin kendini ibadete vakfetmesinde bile her türlü aşırılıktan kaçınmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.⁷⁰

Müzzemmil, tefe'ul bâbından etken ism-i fail (ortaç) olup aslı "*mütezemmil*"dir. Tâ harfi zâ harfine çevrilmiştir. "*Örtüsüne bürünüp örtünen*" demektir ki kendisi örtünmüş veya başkası tarafından örtülmüş olabilir. Bunun büyük bir olay karşısında başını içine çekmek, gizlenmek, kaçınmak, rahata meyletmek gibi kinaye manaları da olabilir.⁷¹ Nitekim Râgıb, istiare yoluyla, işe pek önem vermeyen "*kısa davranan*" manasında kinaye ve taşlama olduğunu söylemiştir. Özellikle bilinen ve duyulan manasının, "*elbiseye bürünüp örtünmek*" olduğu açıklanıyor.⁷²

⁷⁰ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, (Çev.: Cahit KOYTAK, Ahmet ERTÜRK), İşaret Yay., İstanbul 1999, c.III, s. 1199-1202.

⁷¹ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* Çelik-Şura Yay., İstanbul ?, c.VIII, s. 135-136.

⁷² İsfahânî, Rağıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, s. 220.

Bir de “*müzzemmil*”, yük yüklemek manasına gelen “*zemi*”den türetilerek “*yüki yüklenen*” manasına olduğu söylenmiştir.⁷³

Bu sürede Peygamber (s.a.v.), geceleyin kalkmaya, Kur’ân okumaya, kendisine vahy edilecek olan âyetlere hazırlanmaya çağırılmış; inkârcı lider ve zengin takımının tutumları karşısında desteklenmiş ve müşriklere hücum edilmiştir. Firavun’un Musa’ya karşı tavrı ve Allah’ın O’nu cezalandırmasına, uyarma ve hatırlatma tarzında işaret edilmiş; gece kıyâmı ve teheccüdün yoğunluğunun hafifletilmesine de temas edilmiştir. Bu hafifletmenin olduğu son âyet Medenî olup önceki kısmı ile ilişkisinden ötürü bu sûreye katılmıştır. Nüzul sırası yönünden üçüncü sûre olarak tertip edilmesi, ilk dokuz âyetin yalnız başına, üçüncü toplu nazil olan âyetler gurubunda olduğunu belirten rivayet sebebiyledir. Ne var ki bu rivayet ve sûrenin bu sebeple sıralandığı fikri tartışma götürür.⁷⁴

Bu sûrenin bazı âyetlerinin hangi tarihte nazil olduğu ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Bu görüşler neticesinde her ne kadar 20. âyetinin Medine’de nazil olduğunu söyleyenler varsa da genel görüş sûrenin tamamının Mekke’de nazil olduğu yönündedir.

2.1.1. Sûrenin Kapsadığı Başlıca Konular

Müzzemmil sûresinin kapsadığı konular şu şekilde sıralanabilir.

1- Resûlullah’a (A.S.) yükletilen davanın büyüklüğü hatırlatılarak kalkıp bir yandan ruhunu takviye için gece namazına devam etmesi, bir yandan da ilâhî emirleri tebliğe hazırlanması emrediliyor.

2- Resûlullah’ın (A.S.) gecenin üçte birinde veya yarısında, ya da üçte ikisinde kalkıp ibadet etmesi bildiriliyor.

3- Resûlullah’ın (A.S.) gece-gündüz her vesileyle Rabbine hamd edip tesbîh ve tahmîdde bulunması tavsiye ediliyor.

4- Risâlet görevini yerine getirmeye çalışırken Allah’a güvenip dayanması, tedbirden sonra tevekkülde bulunması emrediliyor.

5- Gece namazının sahabe hakkında biraz hafifletilmesi tavsiye ediliyor.

⁷³ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*” c.VIII, s.135-136.

⁷⁴ Derveze, İzzet, *et-Tefsiru’l-Hadis*”, (Çev.: Şaban KARATAŞ, Ahmet ÇELEN, Mehmet ÇELEN, Ekrem DEMİR, Ali ARSLAN, Muharrem ÖNDER, Vahdettin İNCE, Mustafa ALTINKAYA, Mehmet BAYDAŞ, Ramazan YILDIRIM),Ekin Yay., İstanbul 1998, , c. I, s. 67

2.1.2. Sûrenin Nüzûl Ortamı

"*Ey sarınıp bürünen! Birazı müstesna geceleyin kalk!*" âyetlerinin (1–2. âyetler) nüzul sebebiyle ilgili olarak Hakim'in rivayetine göre Aişe (r.a.) dedi ki: "*Ey sarınıp bürünen! Birazı müstesna geceleyin kalk.*" buyruğu nazil olunca (Peygamber ve ashabı) ayaklan şişinceye kadar bir sene boyunca (gece namazı) kıldılar. Bu sefer: "*Artık Kur'ân'dan size kolay geleni okuyun.*" (20. âyet) buyruğu indirildi. İbni Cerir de buna benzer bir açıklamayı İbni Abbas ve başkalarından rivayet etmektedir. İbni Abbas dedi ki: Bu, vahyin başlangıç döneminde idi. Meleğin sesini işitip, ona bakınca onu bir titreme aldı. Hanımına gitti ve beni örtünüz, beni örtünüz, dedi.⁷⁵

Ahmed b. Hanbel, Buhari, Müslim, Tirmizi ve başkalarının Cabir b. Abdullah'tan rivayetlerine göre Rasulullah (s.a) buyurdu ki: "*Hira dağında kalıyordum. Kaldığım süre bitince dağdan indim. Bana seslenildi. Sağıma baktım bir şey görmedim, soluma baktım yine bir şey görmedim, arkama baktım bir şey görmedim. Başımı yukarı kaldırdım ne göreyim? Hira dağında bana gelen, gök ile yer arasında bir taht üzerinde oturuyordu. Ondan korkup dehşete kapıldım, geri dönerek beni örtün, beni örtün dedim.*" Bir diğer rivayette: "*Hanımımın yanına gittim ve beni örtün, beni örtün, dedim.*" Bunun üzerine Yüce Allah: "*Ey örtünüp bürünen*" (Müddessir, 74/1) buyruğunu indirdi. İlim adamlarının çoğunluğuna göre ise bunun akabinde: "*Ey sarınıp bürünen...*" (1. âyet) inmiştir. Buna göre âyetin nüzul sebebi, Hz. Muhammed (s.a)'in meleği gördüğü sırada kapıldığı korku ve dehşettir ve aynı şekilde tezemmül (sarınıp bürünmek) ile tedessür (örtünüp bürünmek) olayı aynı olaydır.⁷⁶

Bir diğer açıklamaya göre Peygamber (s.a)'in sarınıp bürünmesi (tezemmülü) müşriklerin yaptıkları onların onun davetini bertaraf etmek için tertip edip düzenledikleri kötü söz ve propagandaları dolayısıyla duyduğu keder ve üzüntüden dolayı olmuştu. Bezzar, *Evsat'ta*, Taberani, *Delâil'de* Ebu Nuaym'in rivayet ettiklerine göre Cabir (r.a) dedi ki: Kureyşliler Daru'n-Nedve'de bir araya gelip şöyle dediler: Bu adama öyle bir ad takınız ki, insanlar ondan uzaklaşsın. Kâhin (diyelim) dediler. Diğerleri kâhin değildir, dedi. Delidir diyelim, diyenler oldu, öbürleri deli

⁷⁵ Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Munîr*, (Çev.: Dr. Ahmet EFE, Beşir ERYARSOY, Hamdi ARSLAN, Dr. H. İbrahim KUTLAY, Nurettin YILDIZ), Risale Yay., İstanbul ?, c. XV, s. 182-183.

⁷⁶ Zuhayli, Vehbe, *a.g.e.*, s. 182.

değildir, dedi. Sihirbaz diyelim, diyenleri oldu, diğerleri hayır sihirbaz değildir, dedi. Bu sefer sevenleri birbirinden ayırıyor deyip, müşrikler bu hal üzere ayrılıp gittiler. Bu durum Peygamber (s.a)'e ulaşınca o da elbiselerine sarındı, örtünüp büründü. Cebrail (a.s) ona gelerek: "Yâ eyyuhe'l-müzzemmil: Ey sarınıp bürünen" ile: "Yâ eyyuhe'l-müddessir: Ey örtünüp bürünen" diye hitap etti.⁷⁷

Âlimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elbisesine niçin büründüğü hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) İbni Abbas, şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelenlerin ilki, Cebrail (a.s)'dir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'den korktu ve bu sebeple, kendisini cin çarpacağına sanarak, o dağdan (Nur dağından) titreyerek geri döndü ve evine gelince, "Beni örtün!" deyiverdi. Bir gün yine, kendisine Cebrail (a.s) gelmiş ve ona nida ederek, "Ey örtüsüne bürünen..." demiştir."⁷⁸

2) Kelbî de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elbisesine, namaza hazırlık olsun diye süründüğünü söylemiştir ki, bu Ferrâ'nın tercihidir.⁷⁹

3) Hz. Peygamber (s.a.s), geceleyin bir kadifeye bürünmüş yatıyordu. Onun bu hali, hoş görülmeyle kendisine nida edildi ve "Ey elbisesine bürünüp yatan; kalk, kullukla meşgul ol!" denildi.⁸⁰

4) Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Hatice (r.a)'nın peştamalına, kendisini teskin etmek için, bürünmüştü. Bunun üzerine ona, "Ey bürünen, gece kalk!..." dendi. Bununla, adeta ona, "Nefsine hizmeti bırak da, kullukla meşgul ol!" denilmek istenmiştir.⁸¹

5) İkrime de bu âyete, "Ey büyük iş altına giren, büyük iş yüklenen..." manasını vermiştir ki buna göre yüklenmek; de "taşdı, yüklendi" anlamında olur.⁸²

Bütün bu ihtilaflarla birlikte Peygamberimize "Ey örtüsüne bürünen! Kalk" gibi bir hitabın yapılması Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bir korku içerisinde olduğu ve bu korkusundan ötürü de sarınıp yattığı anlamını ortaya çıkarmaktadır. İlahî hitabın bu ilk dönemlerinde kendisine görünen melekten ürperdiği ve ilk defa böyle bir olaya şahit olduğu veya tebliğinin ilk aşamalarında Mekke müşriklerinin O'na karşı

⁷⁷ Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *Lubabu'n-Nukul Fi Esbabî'n-Nuzul*, (Çev.; Yusuf ASLAN), Kozan Ofset, Ankara 1999, c. II, s. 691-692 ; Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Munîr*, c. XV, s. 182-183.

⁷⁸ Razi, Fahrudin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, (Çev.: Sadık KILIÇ), Akçağ Yay., Ankara 1994, c. XXII, s. 207-208.

⁷⁹ Razi, Fahrudin, *a.g.e.*, aynı yer.

⁸⁰ Razi, Fahrudin, *a.g.e.*, aynı yer.

⁸¹ Razi, Fahrudin, *a.g.e.*, aynı yer.

⁸² Razi, Fahrudin, *a.g.e.*, aynı yer.

sergilemiş olduğu davranışlar göz önünde bulundurulursa baş tarafta ele aldığımız rivayetlerin daha kapsayıcı olduğu görünecektir. Yani kendisine görünen Cebrail (a.s)'dan ürpererek evine geldiği ve eşinden kendisini örtmesini istediği veya Mekke müşriklerinin tavırlarına olan kızgınlığını ifade eden rivayetlerin akla daha yatkın olduğu açıktır. Fakat 'Alak sûresinin ilk inen sûre olması göz önünde bulundurulursa Peygamberimiz (s.a.v.)'in daha önce de Cebrail'i görmüş olduğu ve bu örtünmesinin sebebinin Cebrail (a.s.) olamayacağı gibi bir kanaat ortaya çıkmaktadır. O halde Peygamber (s.a.v.)'in o dönemdeki insanlara Allah'ın vahyini ifade ederken, Mekke müşriklerinin onunla alay etmesi ve söylediklerini dinlememesi O'nu çok rahatsız etmiş ve bunun neticesinde evine gelerek üzerinin örtülmesini istemiştir.

2.1.3. Sûrede Kullanılan Üslup

2.1.3.1. Peygamber (s.a.v.)'e Yönelik Kullanılan Üslup

Müzzemmil sûresinin 1-14 âyetleri, Peygamber (s.a.v.)'e yönelik olan âyetlerdir. Vahyin ilk dönemlerindeki bu hitaplar Peygamberimizi tam bir donanımla hazır olmaya çağırarak birlikte bunun için de gerekli olan ruh halinin olgunlaşmasını sağlayacak gece ibadetlerinin de tam olarak yerine getirilmesini emretmektedir.

"Ey örtünen!" hitabı, ilk önce Hz. Peygamber (s.a.v.)'i dikkatli ve uyanık olmaya davettir. Bazıları işin öneminden dolayı bunun "ne yatıyorsun? Niye gizleniyorsun? Niye zayıf davranıyorsun? Kalk" gibi bir tür taşlama ve azarlama biçiminde bir şiddet hitabı olduğunu; bazıları da "gönül okşama" manasıyla bir teşvik ve gayrete getirme hitabı olduğunu söylemişler ve böyle olmasının peygamberlik makamına daha uygun olacağını düşünmüşlerdir. Fakat gönül okşama tabirinin görünen anlamına göre, "kalk" emrinin böyle bir lâtifeden sonra söylenmiş olması, bu emrin vücut, yani gereklilik ifade etmesine uygun düşmez. Bu işin güzel ve hoş görülen bir iş olarak düşünülmesini gerektirir. Bu görüşte olanlar bulunmakla beraber bu anlayış, peygamberlik görevinin başlamasının önemi, "Biz senin üzerine ağır bir söz bırakacağız." (Müzzemmil, 73/5) sözünün ağırlığı karşısında hafif görünür. Allah tarafından Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zatını peygamberlik makamına yükseltmek üzere "kalk" emrini vermek için gelen bu sesi, başlangıçta şiddetli bir

uyarı olarak anlamak, lâtife gibi anlamaktan daha çok yüksek bir edebi anlayışla peygamberliğin şan ve şerefine hürmeti ifade eder.⁸³

Diğer taraftan, *"Ey örtüye bürünerek saklanan Muhammed, kalk..."* ifadesi göğün seslenişi, yüceler yücesi Allah'ın komutudur, denilebilir. "Kalk! Seni bekleyen büyük görev için, senin tarafından sırtlanmak üzere hazırlanan ağır yükün altına girmek için ayağa kalk. Çalışmak, yorulmak, sıkıntı çekmek ve eziyetlere katlanmak için ayağa kalk. Kalk! Uyku ve istirahat zamanı geride kaldı. Kalk! Bu görev için hazırlan, onun gerektirdiği eğitimden geç. Bu ifade, Peygamberimizi sakın evinin, ılık yuvasının yumuşak yatağından çekip çıkararak coşkun ve kurşun gibi ağır dalgalarının ortasına, vicdanlardaki ve pratik hayattaki çekici ve itici boğuşmaların arasına atan büyük ve ürpertici bir buyruktur. Sırf kendisi için yaşayan kimse huzur içinde yaşayabilir. Fakat küçük olarak yaşar ve küçük olarak ölür. Böylesine ağır bir yükü sırtlanan büyük adama gelince uyku, rahatlık, ılık yatak, sakın hayat ve gönül okşayan konfor onun için söz konusu değildir. Hz. Peygamber de işin iç yüzünü anlamış, gerçeği fark etmişti. Bu yüzden eşi Hatice'nin heyecanını yatıştırması ve uyuması yolundaki önerisine *"Ey Hatice, uyku zamanı geride kaldı"* diye karşılık verdi. Gerçekten uyku dönemi bir daha geri gelmemek üzere geçmişti. O günden itibaren Peygamberimizi sadece uykusuz geceler, yorgunluklar, uzun ve zorluklarla dolu bir cihad görevi bekliyordu. *"Ey örtüye bürünerek saklanan Muhammed, Geceleyin biraz uyuduktan sonra kalk. Gecenin yarısında uyanık ol, ya bu miktarı biraz eksilt, ya da artır da ağır ağır Kur'ân oku."* Hitabında, büyük göreve hazırlayıcı bir eğitim programı mevcuttur.⁸⁴

Mekke'nin ilk dönemlerine ait olan Müzzemmil sûresinde Allah'ın peygamberine karşı kullanmış olduğu dil, oldukça sadece ve net emirleri içerisinde barındırıyor. Öncelikle Hz. Peygamber'e seçilmiş bir insan olduğunu bildirmeye yönelik ifadelere yer verilmiştir; *"Doğrusu biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahy edeceğiz."*⁸⁵ Ardından ağır bir sorumluluk öncesinde ruhun arındırılması için gece ibadetlerinin yapılması gerektiği ifade ediliyor; *"Geceleyin birazı dışında namaza kalk! Gecenin yarısından sonra; bu süreyi biraz azalt ya da ona ekleme yap;*

⁸³ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* c.VIII, s. 136.

⁸⁴ Kutub, Seyyid, *Fi zilali'l-Kur'an*, (Çev. Mehmet Emin SARAÇ, Bekir KARLIĞA, İ. Hakkı ŞENGÜLER), Hikmet Yay., İstanbul ?, c. XV, s. 334-335.

⁸⁵ Müzzemmil, 73/5.

*Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku.*⁸⁶ Sonrasında ise, insanları doğru yola çağırmanın ilk adımı olan, hiç kimse ile tartışma içerisine girmeden kendi doğrularını anlatması hususu dile getiriliyor; *“Onların söylediklerine katlan ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş.”*⁸⁷ Tüm bu olanlar neticesinde de sabretmesi isteniyor. Üzerine düşen yükümlülüğü yaptıktan sonra Allah’a tevekkül etmesinin gerekliliğinden söz ediliyor; *“Doğunun da batının da Rabbi O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O’na güvenip sığın.”*

2.1.3.2. İnanmayanlara Yönelik Kullanılan Üslup

Müzzemmil sûresinin 14–19. âyetleri Mekke’de inanmayanlara karşı tehdit dolu hitapları içerisinde barındıran âyetlerden oluşmaktadır. İlk âyetlerde peygambere yönelik olarak yapılması gerekli olan hususlar zikredildikten sonra İlahî hitabın bir diğer muhatabı müşriklere, kendilerine gönderilmiş olan peygamberin buyruklarını dinlemeyip bu çağrıya kulak vermedikleri zaman uğrayacakları felaketler geçmiş milletlerden de örnek verilerek anlatılmaktadır.

Bu âyetlerde Mekke’de Resul’e karşı çıkan insanlar ikaz edilmektedir⁸⁸: *“Biz size, daha önce Firavun’a gönderdiğimiz Resul gibi bir Resul gönderdik. Firavunun o peygamberin davetine kulak asmadığı ve karşı çıktığı zaman hali ne olmuştu, bir hatırlayın. Bu dünyada üzerinize azabın gelmeyeceğini farz etsek bile kıyamet günü bu inkârınızın cezasından nasıl kurtulabileceksiniz?”*⁸⁹

Buraya kadar hitap Peygamber (s.a.v)’e idi. Peygamber’i bu şekilde hazırladıktan sonra, ilk önce âyetlerin iniş sebebi olan Mekke müşrikleri dahil olmak üzere inkârcılara hitap edilerek Hz. Muhammed (s.a.v)’in Peygamber olarak gönderildiğini duyurmak için buyruluyor ki: *Haberiniz olsun, biz size bir elçi gönderdik. O, sizlere Allah’ın emirlerini ulaştıracak; kendisine karşı yaptıklarınıza, inkârlarınıza, yalanlamalarınıza karşılık şahitlik yapacak ve kıyamet günü*

⁸⁶ Müzzemmil, 73/2-4.

⁸⁷ Müzzemmil, 73/10.

⁸⁸ Mevdudi, Ebu’l-Alâ, *Tefhimu’l-Kur’an (Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri)*, İnsan Yay. İstanbul 1991, c. VI, s. 496.

⁸⁹ Müzzemmil, 73/15.

aleyhinizde tanıklık edecektir. Aynı şekilde biz Firavun'a da bir elçi göndermiştik. O, Musa idi. Bu benzetmede üç mana vardır.⁹⁰

- 1- Bakara ve Saff sûrelerinde geçtiği üzere Tevrat'ta Hz. Musa'ya hitaben son Peygamber hakkında "*Senin gibi bir elçi*" diye haber verilmiş olan elçinin bu elçi olduğunu açıklamaktır.
- 2- O vakit Mekke'yi idare eden müşriklerin Firavun gibi zalim ve zorba olduklarına işarettir.
- 3- Sonuç özelliği taşıyan şu sakındırmayı anlatmaktır. Firavun, o elçiye isyan etti de biz onu korkunç bir tutuşla tutup, alıverdik.

Razi de, Hz. Musa'nın örnek olarak inanmayanlara sunulmasını şu sebebe bağlamaktadır: Cenâb-ı Hak burada, diğer peygamberler ve milletleri değil de, neden özellikle Hz. Musa (a.s) ve Firavun'un kıssasını zikretmiştir?⁹¹

Çünkü tıpkı Firavun'un Musa (a.s)'yı büyütüp, Musa (a.s)'nın onlar içinde doğup büyümesinden dolayı, Firavun'un onu ayıplaması ve hafife alması gibi, Hz. Muhammed (s.a.s) de Mekkeliler arasında doğup büyüdüğü için, Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.s)'i ayıplamış ve hafife almışlardır. Hak Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın durumunu, "*(Firavun) "Biz seni çocukken kendi içimizde büyütmedik mi?..."*"⁹² (dedi)" âyetinde belirtmiştir.

Bu âyetlerdeki hitaplarla ilgili olarak farklı bir yaklaşım tarzı sergileyen İzzet Derveze, bu âyetlerdeki hitabın Mekke müşriklerine yönelik olabileceği gibi Kur'ân dinleyicilerini de kapsayabileceğini ifade eder: Bu âyetlerde hitap Kur'ân dinleyicilerine veya onlardan inkârcılara yöneliktir; uyarı ve kınamayı içermektedir. Şöyle ki:⁹³

- 1- Âyetler; daha önce Firavun'a peygamber gönderdiği gibi Allah'ın kendilerine şahit olacak bir peygamber gönderdiğini onlara anlatmaktadır.
- 2- Allah'ın Resulü'ne isyan eden, bundan dolayı da Allah'ın kendisini şiddetli bir biçimde yakaladığı Firavun'un sonunu hatırlatmaktadır.
- 3- Kıyamet gününde; çocukların, ak saçlı ihtiyarlar gibi olacakları,

⁹⁰ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VIII, s. 145.

⁹¹ Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsiru'l- Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, c. XXII, s. 226.

⁹² Şuara, 26/18.

⁹³ Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. I, s. 77.

semanın da paramparça olacağı bu günün dehşetinden korunacakları bir vesile edinmeleri hususunda olumsuz soru üslubu ile onları uyarmaktadır.

- 4- İştikleri uyarı ve davetin; bir hatırlatma, uyarı ve tebliğ olduğunu onlara umumi bir üslupla anlatmaktadır. Bundan sonra insanlar iradelerinde hür/özgürdürler; dileyen öğüt alır, Allah'a iman eder ve Resulü'nü de tasdik ederek Rabbine (ulaşmaya) bir vesile/yol bulur.

Müzzemmil sûresinin baş tarafındaki Peygamber (s.a.v.)'e yönelik olan âyetlerle sıralama olarak sonra gelen ve inanmayanlara hitap eden âyetler arasındaki ilişkiyi Derveze şu şekilde izah etmektedir: Âyetler, muhteva ve nazım yönünden önceki siyak/konu akışından ayrı değildir. Sadece intikal ve iltifat⁹⁴ üslubu ile gelmiştir ki, bu da Kur'ân nazımının özelliklerindedir.⁹⁵

Mekke müşriklerine yönelik olarak sûrenin 14–19. âyetlerinde kullanılan dil oldukça sert ifadeleri içerisinde barındırıyor. Adeta, kıyamet gününün sahneleri müşriklerin gözlerinin önüne seriliyor. Bu anlatımlar yapılırken de soyut ifade tarzlarından ziyade insanların daha rahat anlayıp tasvir edebilecekleri somut örnekler verilmektedir. Hz. Musa'nın kıssasının örnek olarak hatırlatılması, hem konum itibarıyla O'nun da Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi kavminin içinden çıkıp onlarla birlikte bir hayat sürmesi hem de geçmişteki milletlerden inanmayanlarının uğramış oldukları azabın açıkça gösterilmesine delildir. Bundan sonraki âyetlerde “Şüphesiz bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbine bir yol bulabilir.”⁹⁶ Ve “...Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır çok esirgeyendir.”⁹⁷ Sûrenin başından beri gerek Peygamber (s.a.v.)'e, gerek Müşriklere yönelik olarak yapılan hitaplar son buluyor ve artık bu âyetler ışığında dileyen kimsenin tüm bu söylemlerden ders alarak Allah'ın yolunu tercih edebileceği dile getiriliyor. Bunun en açık delili, tevbe kapısının açık olduğu ve Allah'ın insanları affedici olduğu ifadelerinin sûrenin sonunda yer almasıdır.

⁹⁴ İltifat: Sözü, gaybet (3. şahıs), hitap (2. şahıs) veya tekellüm (1. şahıs) sığalarından birisi ile ifade ettikten sonra üslubu zahirin muktezasına zıt olmak şartıyla bu üç sığadan herhangi birine nakletmektir. Bkz; Akdemir, Hikmet, *Belağat Terimler Ansiklopedisi*, Nil Yay., İzmir 1999, s. 125.

⁹⁵ Derveze, *İzzet, a.g.e.*, s. 77.

⁹⁶ Müzzemmil, 73/19.

⁹⁷ Müzzemmil, 73/20.

2.1.4. Sûrenin İçeriğinin Nüzul Ortamıyla Olan İlişkisi

Toplumların hayatlarında referans noktası olarak kabul gören İlahî emirlerin arştan arza indirilişinin elbette ki bir usul ve nizam içerisinde şekillenmesi gerekmektedir. İlahî vahyin başlangıç dönemlerine denk gelen Müzzemmil sûresinde dile getirilen hususlar, bir toplumu yıllardır yaşamış olduğu gelenek çizgisinin aksine yeni düşüncelere ve yeni bir inanç felsefesine çağırıyordu. Bunun için insanların anlayabilecekleri şekilde onlara doğru yolu kendi hayat çizgisiyle gösterecek, kendilerinden olan bir Peygamberin varlığı gerekmektedir. Öncelikli olarak vahyin ilk muhatabı olan Peygamber'e yönelik hitapların çokluğu dikkat çekmektedir. Bu ağır sorumluluğun altına girmeden, fiili olarak olduğu gibi psikolojik ve ruhi olarak da bu göreve hazır olması gerekiyordu ve onun için hitapların çoğunluğunun O'na yapılmış olması normal karşılanmalıdır.

Sûrenin son kısımlarında da inanmayan insanlara, geçmiş toplulukların kendilerine gönderilen elçilere uymamaları neticesinde yakalandıkları bela ve musibetler hatırlatılmaktadır. Böylelikle hem İlahî hitabın toplum tarafından algılanışının kolaylığı ve hem de inanmamanın neticesi olarak uğrayabilecekleri sıkıntılar dile getirilmeye çalışılmıştır. Vahyin başlangıç döneminde yer alan bu sûrede, oldukça açık ifadeler kullanılmakta ve insanların inanç dünyalarını şekillendirecek bir alt yapı hazırlığının varlığı dikkat çekmektedir. Hüküm bildiren âyetler neredeyse yok denecek kadar azdır. Çünkü yeni yeni inanç felsefesini oluşturan bir topluma öncelikli olarak imanî konularda doyurucu bilgi verilmesi, yapılması gereken en önemli hususlardandır. Henüz alt yapısı tam oturmamış bir bilgi donanımına sahip olan kişilerin sonraki kademelerde verilecek olan mesajları anlamada zorlanacağı ve bu tablonun altında ezilebileceği gerçeği dile getirilmiştir.

Mekke'nin ilk döneminde nazil olan Müzzemmil sûresi, yeni şekillenmeye başlayacak olan toplumun değer yargılarını Allah'ın istediği yönde gerçekleştirmeye yönelik hitapları bünyesinde barındırmaktadır. Bu vesile ile öncelikle Hz. Muhammed'e yönelik hitapların çokluğu dikkat çekmektedir. Çünkü bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde en büyük pay sahibi O olacaktır. Sûrenin içeriği, hedeflenen bir toplum modelinin oluşumundaki ilk basamakların neler olduğu hakkındaki bilgiler bütünüdür. Bu aşamada herkesin takınması gereken tavır açıkça ifade edilmektedir.

2.2. Hacc Sûresi

Yetmiş sekiz âyetten müteşekkil olan Hacc sûresi, nüzul sırası bakımından seksen sekizinci sırada olup yarısı Mekke'de diğer yarısı da Medine'de inmiştir.⁹⁸

Ayrıca, Kur'ân'ı Kerim içerisindeki sıralaması ise yirmi ikidir.

Sûre ismini, 25. âyet ve devamında Kabe tavafı (hacc) ve bununla ilgili bazı ritüellere (şe'air) ilişkin atıftan almaktadır.⁹⁹

İçinde İbrahim Halil (a.s.) 'in diliyle "*İnsanlar içinde haccı ilân et.*" emrine uyularak insanlara Hac farızası ilân edildiği için bu sûreye "*Hacc Sûresi*" adı verilmiştir.¹⁰⁰

Hacc sûresinin ne zaman indiği konusunda ihtilaf vardır. Sûrenin büyük çoğunluğu Medine, çok az bir kısmı da Mekke döneminde inmiştir. İsmi 25. âyet ve devamında, özellikle 27. âyette geçen "*Bütün insanları hacca çağır*" ifadesinden almaktadır.¹⁰¹

Bir kısım tefsir bilginleri Hacc sûresinin Mekke inişli olduğunu belirtmişlerdir. Kimi tefsir bilginleri de sûrenin bazı âyetlerinin Medine döneminde indiğini ifade etmişlerdir. Bir rivayette 19–22. âyetlerin, diğer bir rivayette 19–24. âyetlerin, bir başka rivayette de 38–41, 52–55 ve 58–60. âyetlerin Medine'de indikleri anlatılır. Sûrenin 19. ve 24. âyetlerinin içeriği üzerinde düşünüldüğünde, bu iki âyetin üslûp ve içeriklerinin onların Medine inişli olmalarından çok Mekke inişli olduklarını ortaya koyduklarını göstermektedir. 52. ve 55. âyetler de öyle. 38–41, 58–60. âyetlerin üslûp ve içerikleri ise, bunların Medine inişli olduklarını göstermektedir. Ancak Mekke'de inmiş olmaları ihtimali de vardır. Özellikle 38–41. âyetlerin üslûp ve içerikleri bu ihtimali güçlendirmektedir. Sûrenin indiği dönemle ilgili rivayetlerde hakkında herhangi bir açıklama yapılmayan âyetler de vardır ki, biz bunların içeriklerine bakarak Medine inişli olduklarını tercih ediyoruz. Her halükârda sûrenin büyük kısmının ifade tarzı ve âyetlerinin içeriği sûrenin Mekke inişli olduğuna ilişkin rivayetlerin sahipliğini destekleyici niteliktedir. Bununla beraber sûrenin bazı âyetlerinin Medine inişli olması ihtimali de vardır.¹⁰²

⁹⁸ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, s. 339.

⁹⁹ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, c. II, s. 666.

¹⁰⁰ Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, c. IX, s. 135.

¹⁰¹ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., c. XIII, s. 13.

¹⁰² Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. IV, s. 404..

Suyûtî, (Mücahid'in, İbni 'Abbâs'a dayanarak kaydettiği üzere) istisna edilen bazı âyetler dışında sûreyi iniş sıralamasına göre büyük kısmıyla Medine döneminin ortasına yerleştirmektedir.¹⁰³ Buna karşılık klasik müfessirlerden çoğu (örn. Beğavî, Zemahşerî, Râzî, Beydâvî¹⁰⁴), bazı otoritelere göre Medine dönemine ait olduğu söylenen altı âyet dışında (19–24. âyetler) sûrenin şüphe götürmez bir biçimde Mekke döneminde vahyedildiği görüşündedirler. Sonuç olarak, sûrenin, kuvvetle muhtemeldir ki, büyük kısmı Mekke döneminde, geri kalan kısmı da Hz. Peygamber'in Medine'ye varışından kısa bir süre önce vahyedilmiştir.¹⁰⁵

Sahih görüşe göre bazı âyetleri dışında Mekkîdir. Cumhur-u ulemâ, bu sûrenin Mekkî ve Medenî âyetlerin karışımından meydana geldiğini söylemişlerdir.¹⁰⁶

Müfessirlerin bu sûrenin nüzul süreciyle ilgili olarak ittifak ettikleri hususların başında sûrenin isimlendirilmesi gelmektedir. Mekkî veya Medenî oluşu hususunda ise bir ittifak sağlanamasa da genel kabul gören görüş Mekkî olduğu, bazı âyetlerinin de Medenî içerikli olduğu veya sonraki dönemlerde Medine'de nazil olduğu şeklindedir.

Hac ile ilgili konuları gündeme getirmesi bakımından bu sûre, Bakara sûresinin 125–127, 158, 196–200, 203. âyetlerine, ayrıca Al-i İmrân sûresinin de 96–97. âyetlerine bağlıdır. Kıyamet ile ilgili konuları gündeme getirmesi bakımından, Enbiyâ sûresinin açılımı niteliğini taşımakta olan bu sûre, kurban ibadetini ele alması bakımından En'âm 162, Sâffât 102–107 ve Kevser 2. âyetleri gereği adı geçen sûrelerin daha geniş bir açılımı durumundadır. Hacc sûresinde vatanın önemi, ibadet özgürlüğü öne çıkarılmakta ve zulme uğrayanlara savaş izni verildiğine dikkat çekilmektedir. İçerisinde geçmiş toplumlara kısa da olsa yer verilmesi onu hem Enbiyâ hem de ondan önceki sûrelere bağlamaktadır. Yaratılış kanununu ele alarak Allah ile kâinat ilişkisinin anlatıldığı bu sûrede bütün hak dinlerin bir süreç olduğu, değişmeyen temel esaslarının bulunduğu gündeme getirilmektedir. Dinin pek çok temel konularını ele alan ve bilgiyi öne çıkaran bu

¹⁰³ Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c.I, s. 16-17.

¹⁰⁴ Beydavi, Muhammed Şirazi, *Tefsiru'l-Beydavi*, Müessesetü Şaban, Beyrut ?, c. IV, s. 48.

¹⁰⁵ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı(Meal-Tefsir)*, c.II, s. 666.

¹⁰⁶ Hicazi, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, (Çev.; Mehmet KESKİN), İlim Yay., İstanbul 1988, c. IV, s. 119.

sûre 78 âyetten meydana gelmiştir.¹⁰⁷

2.2.1. Sûrenin Kapsadığı Başlıca Konular

Bu sûrede insanlar, kıyametle ve onun dehşet verici sahneleriyle uyarılıyorlar. Bu bağlamda yüce Allah'ın insanları ölümden sonra tekrar diriltip hesaba çekecek güce sahip olduğuna ilişkin kanıtlar sunuluyor. Küfür toplumunun çeşitli gruplarına ve kalplerinde hastalık bulunanlara seri eleştiriler yöneltilirken, Mü'minlere övgüler yağdırılıyor. İlk iki grup yürek hoplatan uyarılara muhatap olurken, Mü'minler topluluğu müjdeyle karşılanıyor. İnsanların Mescid-i Haram'a girmelerine engel olan kâfirler azapla tehdit ediliyorlar. Hz. İbrahim (a.s.), Kâbe ve hac ilişkisi açıklanıyor. Bu bağlamda hac mevsimine özgü ibadet şekillerine, özellikle şirk öğelerinden ayıklandıktan sonra yeni şeriatın kapsamına alınan kurban ibadetine değiniliyor. Muhacirlerin bu uğurda ölmeleri ya da hayatta kalmaları durumunda Allah'ın gözetimine, ilgisine ve yardımına mazhar olacakları müjdesi veriliyor. Müşriklerin saldırılarına ve çeşitli baskılarına maruz kalan Müslümanların mazlum oldukları vurgulanıyor. Bu durumda kendilerini savunma hakkına sahip oldukları ifade ediliyor. Müslümanların yeryüzüne egemen olmaları durumunda yönetim biçimlerini, namaz, zekât, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama gibi, sosyal mutluluğu sağlayıcı güçlü temellere dayandıracakları belirtiliyor. Kâfirlerin inatçı tutumları karşısında Peygamberimiz(s.a.v.)'e moral destek sağlanıyor, ona güven duygusu aşılanıyor. Evrenin dört bir yanına serpiştirilmiş İlahî azametinin akıllara durgunluk veren kanıtlarına dikkat çekiliyor. Allah'ın ulûhiyetini inkâr ettikleri ve O'nun elçilerini yalanladıkları için geçmiş toplulukların uğradıkları azap, bu azabın dehşet verici sahneleri hatırlatılıyor. Elçilerle kâfirler arasında gerçekleşen tartışmalardan kesitler sunuluyor. Ve ardından sûre Müslümanlara yönelik derin etkili bir hitapla son buluyor. İşgal ettikleri konumun ve üstlendikleri misyonun önemine dikkat çekiliyor. Bu bağlamda Hz. İbrahim'in Arapların atası olduğu vurgulanıyor, insanlara örnek olsunlar diye yüce Allah'ın özelde Araplara, genelde bütün Müslümanlara bahşettiği meziyetler gündeme getiriliyor.¹⁰⁸

Ölüm sonrası dirilişten, o dirilişin bazı sahnelerinden bahsedilir. Sonra söz, müşriklere ve onların Mescid-i Haram'a karşı takındıkları tavırlarına dönmekte;

¹⁰⁷ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, c.XIII, s. 13.

¹⁰⁸ Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. IV, s. 403-404.

bundan sonra Kabe'den ve haccın bazı şiarlarından; bunun ardı sıra, âyetleri yalanlayanlardan ve ölmelerinden bahsedilmektedir ki, insanlar ibret alsınlar. Sûrenin sonunda, diğer tanrılar için misaller verilmekle beraber Allah'ın varlığına ve birliğine İşaret eden evrendeki alametlerden söz edilmektedir.¹⁰⁹

2.2.2. Sûrenin Nüzul Ortamı

Hac sûresinin ilk âyetlerinin Benî Mustalık seferi sırasında nazil olduğu nakledilmiştir. Bu sefer esnasında İslam ordusu geceleyin yürüyordu. Bu sırada ilk âyetleri nazil olmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), inananlara seslendi, onlar da O'nun etrafında toplandılar. Sonrasında onlara nazil olan âyetleri okumaya başladı. Ashab, bu âyetlerin ifade ettiği anlamdan çok müteessir oldular ve ağlamaya başladılar. O kadar çok ağladılar ki, bu geceden başka, hiçbir gecede bu kadar ağladıkları görülmemiştir.¹¹⁰

Ey insanlar! "*Onu gördüğünüz zaman...*" 1. ve 2. âyetlerin nüzul sebebi: Bu iki âyet Ben-î Mustalık Gazvesi'nde geceleyin nazil olmuş, Peygamberimiz (s.a.v.)'de bu âyetleri ashabına okumuştur. Resulullah (s.a.v.) bu geceden başka bir gecede bu kadar çok ağlar halde görülmemiştir. İnsanlar ise ya ağlıyorlar ya da oturmuş düşünceli ve mahzun bir halde idiler. "*İnsanlardan öylesi vardı ki...*" 3. âyetin nüzul sebebi ile ilgili, İbn Ebî Hatim anlatıyor: Ebu Malik "*İnsanlardan öylesi vardır ki bilgisizce Allah hakkında mücadele eder.*" âyeti hakkında şöyle demiştir: Bu âyet Nadr b. Haris hakkında nazil olmuştur.¹¹¹

Hacc sûresi ile ilgili yukarıda sunmuş olduğumuz veriler, sadece ilk âyetler ile ilgili olan nüzûl sebebidir. Sûrenin tamamı 78 âyetten oluştuğu için bütün âyetleri hakkında sebep-i nüzûlleri zikretmemiz mümkün değildir. Sûrenin başlangıcındaki bu âyetlere bakarak, İslam toplumunun şekilsel ve zihinsel gelişimini tamamladığı, artık imanî konuların dışında insanlara bu dinin anlatılması için gerekli materyallerin de sunulduğu söylenebilir. Kıyamet sahneleri ile başlayan bu sûrenin ilk âyetlerinin ardından bilimsel bir şekilde insanın yaratılış evrelerinin anlatılması Müslümanların fikri alt yapılarının şekillendiğini gösterir.¹¹² İnsanların, Allah'ın

¹⁰⁹ Hicazi , Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, c. IV, s. 119.

¹¹⁰ Emiroğlu, Tahsin, *Esbab-ı Nüzûl*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1971, c.VII, s. 2.

¹¹¹ Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, c. IX, s. 138.

¹¹² Hacc, 22/2.

evini açıktan ziyaret etmeleri yani haclarını yapmaları istenmektedir ve Hz. Muhammed'den bunu insanların arasında ilan etmesi istenmektedir.¹¹³ Müslümanların, “*kendilerine yapılan zulümlere karşılık verebileceği*”¹¹⁴ ifadesi de artık inananların dinlerini açık bir şekilde sergilemelerinin vaktinin geldiğini ve zulme karşılık kendilerini savunabilecekleri ifade edilebilir.

Bir bütün halinde Hacc sûresi göz önüne alındığında, Mekke müşriklerinin bilgileri olmadıkları halde Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabı ile din konusunda tartışmaya girdikleri görülmektedir. Cenab-ı Allah, öncelikli olarak peygamber'e sonrasında ise Müslümanlara vahiy yoluyla seslenerek, bu insanlara tartışmaya girilmemesini istemektedir. Tüm bunlara delil oluştururcasına sûrede yer yer kainatın yaratılışı, insanın yaratılışı ve diğer bilimsel konularda örnekler sunularak adeta inanmayanlara cevap teşkil edecek beyanlar bulunmaktadır.

2.2.3. Sûrede Kullanılan Üslûp

2.2.3.1. Samimi Müslümanlara Yönelik Kullanılan Üslûp

Samimi Müslümanlara bu surede iki şekilde hitap edilmektedir:

1- Arabistan'daki herkesi kapsayacak kadar genel bir tarzda kullanılan dil: Müminlere, müşriklerin onları Mescid-i Haram'ı ziyaretten alıkoymaya asla hakları olmadığı söylenmektedir. Onların kimseyi hacdan alıkoymaya hakları yoktur. Çünkü Mescid-i Haram onların özel mülkü değildir. Bu karşı çıkış sadece ispatlanmakla kalmayıp aynı zamanda Kureyş'e karşı siyasi bir silah olarak kullanılmaktadır. Çünkü bu itiraz diğer Arap kabilelerini de şöyle bir soru sormaya yöneltmektedir: Kureyşliler, Mescid-i Haram'ın sadece bağlıları mı, yoksa onun sahipleri mi? Eğer Kureyşliler hiçbir tepki görmeksizin Müslümanların haccını engelleyebiliyorsa, gelecekte Kureyş ile ilişkileri kötüye giden herhangi başka bir kabilenin de haccetmesini engelleme cesaretini kendilerinde bulabilirlerdi. Bu noktayı vurgulamak için, Mescid-i Haram'ın Allah'ın emri ile Hz. İbrahim tarafından inşa edildiğini ve onun tüm insanları Kâbe'ye haccetmeye çağırdığını göstermek üzere Mescid-i Haram'ın inşa ediliş tarihi anlatılmaktadır. İşte bu nedenle başlangıçtan beri orada yaşayanlarla, haccetmeye gelen diğer insanlar eşit haklara

¹¹³ Hacc, 22/27.

¹¹⁴ Hacc, 22/39.

sahiptirler. Burada Kâbe'nin şirke dayalı ibadetler için değil, bir tek Allah'a ibadet için inşa edildiği de açıkça belirtilmektedir. O halde, orada putlara açıkça tapınılırken Allah'a ibadetin yasaklanması apaçık bir zulümdü.¹¹⁵

2- Müslümanların, Kureyşlilerin bu zulmüne karşı koyabilmeleri için savaşmalarına izin verilmektedir. Fakat oraya hakim oldukları zaman hak ve adalete dayalı bir tutum takınmakla da emrolunuyorlar. İnananlara resmen "*Müslüman*" adı verilmiş ve onlara şöyle denmiştir:¹¹⁶ "*Siz İbrahim'in gerçek varislerisiniz ve tüm insanlar katında Hakkın şahitleri olarak seçildiniz. Bu nedenle doğru hayat tarzının birer timsali olabilmeniz için namaz kılın, zekâtı verin ve Allah'ın kelamını tebliğ etmek için cihad edin.*"¹¹⁷

Yukarıda sunmuş olduğumuz maddelerden de anlaşılacağı üzere, Müslümanların dinlerini açıktan yaşamaları ve kendilerine özgü bir hayat biçiminin oluşumu paralelinde âyetler inmektedir. Öncelikli olarak Müslümanları, dini bir ibadet olarak telakki edilen hacc ibadetinden hiç kimsenin alıkoymaya hakları olmadığı yönünde vurgular dikkat çekiyor. Sonrasında ise, sadece "*Rabbim Allah'tır*"¹¹⁸ demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılan inananları rahatlatmak yönde hükümleri beraberinde getiren âyetlere şahit oluyoruz; "*Kendilerine savaş açılan kimselere (savaş) izni verildi; çünkü onlar zulme uğradılar. Şüphesiz Allah onları zafere ulaştırmaya gerçekten kadirdir.*"¹¹⁹ Bu sûrede samimi inananlara yönelik olarak ibadet özgürlüğünün varlığından ve kendilerine karşı yapılacak zulümlere nasıl ve ne şekilde cevap verilebileceğinden söz edilmektedir.

2.2.3.2. Kararsız Müslümanlara Yönelik Kullanılan Üslûp

İslâm'ı kabul eden, fakat henüz bu yolda karşılaşacakları zorlukları göğüslemeye hazır olmayan kararsız Müslümanlar da şöyle uyarılmaktadırlar:¹²⁰ "*Sizin bu imanınız nasıl bir iman? Bir taraftan zenginlik ve barış ortamı içinde olduğunuzda Allah'a inanmaya ve O'nun kulu olmaya hazırsınız, diğer taraftan O'nun yolunda herhangi bir güçlük veya engelle karşılaştığınızda Allah'ı bir tarafa*

¹¹⁵ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, c. III, s. 340-341.

¹¹⁶ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *a.g.e.*, s. 341.

¹¹⁷ Hacc, 22/41,77,78.

¹¹⁸ Hacc, 22/40.

¹¹⁹ Hacc, 22/39.

¹²⁰ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *a.g.e.*, s. 340.

bırakıp O'nun kulu olmaktan vazgeçiyorsunuz. Bilin ki, sizin bu kararsız tutumunuz, Allah'ın sizin için tayin ettiği kayıp ve şanssızlıkları sizden uzaklaştırılmaz."¹²¹

Bir rivayete göre bu âyetin iniş sebebi, müellefetü'l-kulûb'dan Uyeyne b. Bedr, Akra b. Habis ve Abbas b. Mirdas'ın kendi aralarında anlaşıp "*Muhammed'in dinine gireriz; eğer bize bir iyilik gelirse onun hak olduğunu kabul ederiz, yoksa onun doğru olmadığına hükmederiz*" şeklindeki sözleridir.¹²²

Bu âyette samimi olmayan insanlara eleştiri okları yöneltiliyor. Bunların karakteristik özellikleri yüce Allah'a tatmin bulmuş bir kalple ve gerçek bir inanca dayalı olarak ibadet etmemeleridir. İnanç sistemine pamuk ipliğiyle bağlıdırlar. Koptu kopacak gibi belirsiz, gel gitli bir halleri vardır. Bir hayır gördüklerinde tatmin olurlar, sevince boğulurlar. Ama başlarına bir kötülük geldiğinde tam tersi bir tutum sergilerler. Daha önceki tutumlarını inkar ederler ve Allah'tan başkasına dua etmeye, yalvarıp yakarmaya başlarlar. Oysa bunların kendilerine bir zarar ya da yarar dokundurma güç ve yetkileri yoktur. Hatta bu düzmece ilahlardan dolayı zarara uğramaları daha kuvvetli bir ihtimaldir. Bu ise hiç kuşkusuz dünya ve ahirette hüsrana uğramanın koyu bir sapıklığa dalmanın diğer bir ifadesidir. Bu tür insanların edindikleri dost, ne kötüdür! Ne kötüdür yoldaşları!...¹²³

Bu hitap şeklinde dikkat çeken husus "*ve mine'n-nâs*" ifadesinin kullanılmış olmasıdır. Bu ifade tarzıyla isim verilmeksizin yapılan yanlışlıklar üzerinde durulmaktadır. Böylelikle, Allah'ın kullarını sürekli müşahade ettiği ve insanların her yaptığından haberdar olduğu gerçeği dile getirilmek isteniyor. İnanan insanlara da şu mesaj veriliyor; biz, her şeyden haberdarız, bütün herkesin hareketlerini gözetleriz. Kıyamet saati gerçekleştiğinde de herkes yaptıklarının karşılığını orada görecektir.

Kur'an-ı Kerim'in ifade tarzı, onun Allah'a yönelik ibadetini "*bir yol kenarındaymış gibi*" şeklinde tasvir etmektedir: Bu ibadet inanca dayanmamakta, bu yüzden o kişi sürekli ve kalıcı olarak ibadet etmemektedir. Kur'an-ı Kerim bu tip insanların ibadetini daha ilk dokunuşta yere yıkılacak gibi dengesiz duran bedensel

¹²¹ Hacc, 22/11.

¹²² Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*", c.V, s. 292.

¹²³ Derzeve, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*", c. IV, s. 403-411.

bir hareket gibi tasvir ediyor. Bunun için bir fitne ile karşı karşıya kalınca hemen yüzüstü yere kapanıyor. Dengesiz durduğu için yere yuvarlanması kolay oluyor.¹²⁴

2.2.3.3. Müşriklere Yönelik Kullanılan Üslûp

Müşrikler korkutularak şöyle uyarılmaktadırlar: *"Siz inatla ve ısrarla cahiliye fikirlerinin üzerinde duruyor, hiç bir güce sahip olmadıkları halde, Allah'a değil, put ve ilahlarınıza güveniyor ve Allah Resulü hakkında kötü şeyler yayıyorsunuz. Siz de, daha öncekilerin akıbeti ile karşılaşacaksınız. Elçimizi inkâr etmekle ve kendi kavminizin en iyilerine işkence etmekle kendi kendinize kötülük yapıyorsunuz. Taptığınız bu ilâhlar sizi Allah'ın gazabından kurtaramayacaktır."* Aynı zamanda müşrikler, tekrar tekrar şirke karşı uyarılmakta, tevhid ve ahiret ile ilgili sağlam fikir ve deliller öne sürülmektedir.¹²⁵

Hacc sûresinin ilk âyetlerinde kıyamet sahneleri anlatılmaya başlanmaktadır. Bu hitaplar her ne kadar herkese yönelik olsa da ifade etmek istediği ana tema, inanmayanların kıyamet sahnelerinin o dehşet verici manzarası karşısında nasıl ürperecekleri gerçeğine vurgu yapılmaktadır; *"Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiğinden geçer. Ve her hamile kadın çocuğunu düşürür. İnsanları hep sarhoş görürsün, halbuki sarhoş değillerdir. Fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir."*¹²⁶ Sonrasında ise, müşriklerin duruşları inananların durumuyla kıyas edilmekte, inananların onlara göre daha şanslı oldukları ve ahiret hayatında cennetle mükâfatlanacakları vurgusu yapılmaktadır; *"Artık iman edip yararlı iş işleyenler nimet cennetlerindedirler."*¹²⁷, *"İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise, işte bunlar için hakir düşüren bir azab vardır."*¹²⁸ Son söz olarak da Allah'ın herkesle ilgili hükmü koyacağı ifade edilmektedir; *"O gün hükümler yalnız Allah'ındır, O aralarında hükmünü verir."*¹²⁹

2.2.4. Sûrenin İçeriğinin Nüzul Ortamıyla İlişkisi

¹²⁴ Kutub, Seyyid, *Fi zilali'l-Kur'an*, c. X, s. 211.

¹²⁵ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, c. III, s. 340

¹²⁶ Hacc, 22/2.

¹²⁷ Hacc, 22/56.

¹²⁸ Hacc, 22/57.

¹²⁹ Hacc, 22/56.

İslam toplumunun gerek iman, gerek ibadetlerle ilgili hükümlerinin yerleştiği bir döneme denk gelen Hacc sûresi, Müslümanların dış dünya ile olan ilişkilerinde belirlemeleri gereken hedefleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Öncelikli olarak, Allah'ın varlığına ve birliğine iman eden bir toplumun, sırf bu nedenlerle memleketlerinden çıkarılmaları ve bu sebeple zulme uğramaları dile getirilmektedir. Bu da gösteriyor ki, kendilerini Müslüman olarak tanımlayanlar, hiç kimsenin etkisinde kalmayıp dinlerini açık bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. Böyle bir ortamda ilahî hitabın kalplere huzur veren nidasını yanı başlarında gören Müslümanlar, adeta onunla yeniden hayata sarılmışlardır. Artık, kendilerine yapılan zulümlere karşı koyabilecek, ibadetlerini (hacc) kimseden korkmadan yerine getirebileceklerdir. Ayrıca Allah'ın yardımının da onlarla birlikte olacağı müjdesini almışlardır. Müslümanların o günkü ruh halleri düşünüldüğünde, gerek maddi olarak gerek psikolojik olarak yaşamış oldukları sıkıntılar neticesinde böyle bir mesajın kendilerine sunulması adeta bir müjde olup, yeniden dinlerine dört elle sarılmalarını sağlayacak bir moral-motivasyon niteliğindedir.

Müşriklerin, inanan insanlara yönelik olarak yapmış oldukları zulümler kendilerine hatırlatılarak, bundan sonraki mücadelelerinde başarılı olamayacakları ifade edilerek adeta onların yüreklerine de bir korku salmaktadır. Müşriklerin yapmış oldukları hareketler Müslümanların hareketleri ile karşılaştırılmakta ve kaybedecek olanların müşrikler olacağı hükmü verilmektedir.

Ayrıca, düşünce hayatların belirleyen inananların hayatlarının geriye kalan kısmında hiçbir şeyden çekinmemeleri ve mücadelelerine devam etmeleri gerektiği vurgulanıyor. Son olarak da Müslümanların hayatlarının bir vazgeçilmezi olan ibadetin terk edilmemesi gerektiği vurgusu dikkat çekmektedir. Topluların, Allah'ın direktifleri doğrultusunda kendi hayat tarzlarına yön vermelerini sağlayan ilahî vahyin ara döneme denk gelen bu sûresinde sade bir dil kullanılarak, Allah'ın müşrikleri sevmediği ve sadece samimi Müslümanları sevdiği ifade edilerek, hayatın geri kalan bölümlerinde kazananların Müslümanlar olacağı söylemleri dile getiriliyor.

Nüzûl döneminin ortalarına denk gelen Hacc sûresi, tam olarak şekillenmiş olan İslam toplumunun dış dünya ile olan ilişkilerini konu edinmektedir. Müslümanların düşünceleri uğruna yapmaları gereken davranış ve düşünceler

vurgulanmaktadır. Bu da sûrenin içeriği ile nüzûl ortamı arasındaki ilişkiyi bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.3. Tevbe Sûresi

Yüz yirmi dokuz âyetten müteşekkil olan Tevbe sûresi, nüzul sırası bakımından yüz on üçüncü sırada olup Medine’de inmiştir. Ayrıca, Kur’ân’ı Kerim içerisindeki sıralaması ise dokuzdur.

Tevbe sûresi, hicretin dokuzuncu senesinde Medine’de nazil olmaya başlayan son suredir. Bu surede Müşriklerden bir uzaklaşma, yüz çevirme ve Mü’minlere tevbe vardır. Nifak illetinden uzaklaştırır, münafıkların sırlarını açığa çıkarır, onları kaçıtır ve rezil eder. Yüreklerini deşer, cezalandırır ve üzerlerine hışım yağdırır.¹³⁰

Sûrenin ilk kelimesi olan "*berâet*" kelimesinin asıl kök mânâsı, "*Müfredat*" ve "*Basair*"de açıklandığına göre herhangi bir çirkin şeyden kurtulmak ve uzaklaşmak demektir.¹³¹ Kadî Beydavî Bakara Sûresi'nde (âyet 54) âyetinin tefsirinde der ki; bu terkinin aslı bir şeyin kendisinden olmayan şeylerden arınıp saf hale gelmesi, halis olması mânâsıdır.¹³²

Tevbe sûresinin isimlendirilmesi ile ilgili değişik görüşler mevcuttur.

Bir adı da (berâe) olan bu sûrenin *Tefsiri Kebir*'de on iki kadar ismi zikredilmektedir. Rivayet olunduğuna göre Mekke hicretin sekizinci yılında fethedilmiş, ertesi yıl Hz. Muhammed (s.a.v.) Tebuk seferinden döndükten sonra Ebu Bekir'i hacılara elçi olarak göndererek onların Mekke'ye dönmelerini sağlamış ve sonrasında da bu sûre nâzil olmuştur.¹³³

Mushaf tertibinde dokuzuncu sûre olan Tevbe sûresinin birden fazla isminin olduğunu Neseî nakletmekte ve bu isimlerin verilmiş sebebini şöyle açıklamaktadır: Müminleri tövbeye teşvik ettiği için Tevbe; nifaktan, münafıklıktan uzaklaştırdığı için Mukaşşise; münafıkların iç âlemlerini deşifre edip ortaya koyduğu için Müba'sire, gizlilikleri meydana çıkardığı için Musîre; o gizlilikleri eşelediği için Hâfire, sakındırdığı için Müşerride isimlerini almıştır. Bunlardan başka Muhziye, Fâdiha, Müdemdime ve Azâb isimlerinden de bahsedilmektedir. Ayrıca bazı

¹³⁰ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.IV, s. 163-164.

¹³¹ İsfahânî, Rağıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, s. 51.

¹³² Yazır, Elmalılı Hamdi, *a.g.e.*, s. 167.

¹³³ Emiroğlu, Tahsin, *Esbab-ı Nüzûl*, c.V., s. 187.

sahâbîler sûrenin ilk kelimesinden hareket ederek ona Berâe ismini de vermişlerdir.¹³⁴

Sûrenin birçok değişik ismi vardır: En meşhurları "*Tevbe*" ve "*Berae*"dir. Bu iki isim, birçok sûrede de olduğu gibi sûre içerisinde geçen lafızlardan alınmıştır.¹³⁵

Sûre, ismini, sûrede hata ya da günah işleyenlerin tevbesine ve Allah'ın tevbeleri kabulüne ilişkin sıkça geçen atıflardan almaktadır.¹³⁶

Sûrenin isimlendirilmesiyle ilgili müfessirlerimiz her ne kadar birbirinden bağımsız gibi görünen görüşler ifade etseler de aslında hepsinin bulunduğu tek bir ortak nokta vardır. O da, sûrenin ismini Allah'ın tevbeleri kabulü ile ilgili geçen âyetlerden aldığı şeklindedir.

Kur'ân'daki öteki bütün surelerin içinde bir istisna olarak, *Tevbe* suresinin başında Besmele yer almıyor. Belli bir amaca ya da hikmete dayandığında şüphe olmayan bu durum, Hz. Peygamber'in çoğu sahâbîsinin, vahyedildikleri dönemler arasında yedi yıllık bir aralık bulunmasına rağmen, *Tevbe* suresini aslında *Enfâl* suresinin bir devamı olarak görmelerinin ve bu iki surenin birlikte tek bir bütün oluşturduğunu düşünmelerinin sebebidir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in kendisi bu yolda herhangi bir açıklamada bulunmamış ise de, yine de *Tevbe* ile *Enfâl* arasındaki derin ve köklü ilişki ya da bağlantı fark edilmeyecek gibi değildir. Her iki sure de yoğun bir biçimde inananlarla hakkı inkar edenler arasında vaki savaş sorunlarına tahsis edilmiştir. *Enfâl* suresinin sonlarına doğru antlaşmalardan/muahedelerden ve bunların inanmayanlar tarafından haince ya da sinsice ihlal edilebilme olasılığından söz edilmektedir. Bu, *Tevbe* suresinin başlarında da üzerinde durulan ve olgunlaştırılan bir tema durumundadır; yine her iki sure, her şeyden çok, bir yandan inananlarla onların açık düşmanları arasındaki, bir yandan da inananlarla ikiyüzlüler yani, münafıklar arasındaki ahlakî farklılık üzerinde durmaktadır.¹³⁷

Müfessirler sûrenin başında besmelenin zikredilmemesi ile ilgili çeşitli sebepler ileri sürmüşlerdir. Doğru olanı ise, Hz. Peygamber'in (s.a) sûrenin başında Besmele'yi imla edip yazdırmamış olmasıdır. Bu yüzden ashâbı da sûrenin başına

¹³⁴ Nesefî, Abdullah b. Ahmet b. Mahmud, *Tefsiru'n-Nesefî*, c. II, s. 114.

¹³⁵ Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. VII., s. 270.

¹³⁶ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, c. I, s. 343.

¹³⁷ A.g.e., s.343.

"Besmele" getirmedi ve kendilerinden sonra gelen tabiin de, bu konuda onları takip etti. Bu keyfiyet, tam ve orijinal şeklinde kalması için, Kur'ân'ın eksiksiz olması hususunda son derece dikkat gösterilmiş olduğu gerçeği hakkında ilave bir delildir.¹³⁸

Sahabe Enfal ve Tevbe sûrelerinin bir tek sûre mi, yoksa iki ayrı sûre mi olduğu konusunda ihtilafa düştü. İki görüşten biri, diğerine baskın gelmeyince bu iki sûrenin farklı iki sûre olduğunu savunanların görüşüne dikkat çekmek için iki sûrenin arasında bir boşluk bıraktılar ve her iki sûrenin tek sûre olduğunu söyleyenlerin bu görüşüne de dikkat çekmek için Tevbe sûresinin başına besmele yazmadılar.¹³⁹

Yukarıda, sûrenin başında "besmele"nin zikredilmemesi ile ilgili olan değerlendirmeleri sunduktan sonra, akla yatkın olan görüş, Peygamber (s.a.v.)'in bu konuda bir şey ifade etmemesinden dolayı sûrenin başında besmelenin zikredilmemesidir.

2.3.1. Sûrenin Kapsadığı Başlıca Konular

Sürede işlenen başlıca konular şöyledir:¹⁴⁰

- 1- Anlaşmayı bozan müşriklerden uzaklaşmak, ahde vefa gösterenleri kollamakla beraber bu anlaşmayı bozan müşrikler tevbe edinceye, namaz kılincaya ve zekat verinceye kadar onlarla savaşmayı teşvik etmektedir.
- 2- Müşriklerin necis olduğu, onların artık İslam'ın havzasına giren Beytu'l-Haram bölgesine girmelerinin caiz olmadığı, herhangi bir mescide yönelip orayı imar edemeyecekleri veya Mescid-i Haram'ı imar etmek suretiyle bir hak ve üstünlük iddia edemeyecekleri, dolayısıyla oraya yaklaştırılmamaları vurgulanmaktadır.
- 3- Kâfir akraba ve ebeveyni dost edinmemek, onlarla anlaşmamak, onlara yardım etmemek, onlara karşı Allah yolunda cihad etmek, Allah ve Resulü'nü onlara yeğlemenin gereğini yerine getirmek ve buna aykırı olduğu sürece dünyanın tüm isteklerinden vazgeçmek.

¹³⁸ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, c. II, s. 191.

¹³⁹ Neseфи, Abdullah b. Ahmet b. Mahmud, *Tefsiru'n-Neseфи*, c. II, s. 114.

¹⁴⁰ Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. VII., s. 267-268.

- 4- Allah'a ve Resulü'ne iman etmeyen, onların haram kıldığını haram saymayan, hak dine tabi olmayan kitap ehliyle, onların kendilerini kurtaracak cizyeyi verinceye ve İslam'ın otoritesine boyun eğinceye kadar savaşmaya teşvik etmektedir.
- 5- Dört haram ayın saygınlığının pekiştirilmesi, bazısını öne alıp, bazısını arkaya bırakarak, bazısını haram olmaktan çıkarıp onun yerine başka ayları getirerek onların sayısı ve vakti üzerinde oynamanın haram olduğu belirtilmiştir.
- 6- Tüm rivayetlerin Tebuk olduğu üzerinde ittifak edilen savaşa katılım teşvik edilmekte, katılmakta gevşeklik gösteren ve ondan geri kalanlar ikaz edilerek onlar nifakla vasıflandırılmaktadır.
- 7- Münafıkların tavırları, sözleri, düzenbazlıkları, alay etmeleri, engel oluşturmaları, sözlerinde durmadıkları ortaya serilmekte, yalan yeminleri ve mazeretleri eleştirilmekte, onlara keskin ikazlar yapılmakta ve onlara karşı kesin ve kararlı bir tavır koyma emredilmektedir.
- 8- Arapların huy ve davranışları, kâfirlerin küfrünün şiddeti ve onlardan münafık olanlarının nifakı sebepleriyle birlikte açıklanarak, Müslüman olanların iman ve amellerinde samimi olanları övülmektedir.
- 9- İslam'a intisap edenleri, ilk samimi Müslümanlar ve bunlara en güzel bir şekilde tabi olanlar, iyi amelle kötü amelleri birbirine karıştıranları, gizlenmiş münafıklar, gerçek durumları bilinmeyip Allah'a havale edilmiş insanlar, zarar ve fesadını açıkça ortaya koyan münafıklar şeklinde bir tasnife tabi tutmuştur.
- 10- Müşriklere istiğfar etmek ve cenazeleri üzerinde namaz kılmak yasaklanmıştır.
- 11- Bazı fakir Müslümanların cihada davet edildiği esnada sergiledikleri samimi tavırları, savaştan geri kalan bazı samimi kimselerin aşırı pişmanlıkları ve Allah'ın bunların tevbelerini kabul etmesi belirtilmiştir.
- 12- Kur'an'ın nüzülü esnasında münafıkların takındığı tavırlar sergilenmiştir.
- 13- Cihad esnasında nöbetleşmeyle ilgili hükümler nazil olmuştur.
- 14- Sonuç olarak Resulullah (a.s.v.)'in ahlakı, Müslümanlara karşı aşırı düşkünlüğü, yumuşaklığı ve rahmeti belirtilmektedir.

2.3.2. Sûrenin Nüzul Ortamı

Tevbe sûresi hicretin 9. yılı içinde Tebük seferinden önce inmiştir. Medine toplumunda hüküm süren sosyal ve siyasî olayların ve bu olayların oluşturduğu şartlar nedeniyle Hz. Peygamber'e destek olanların bazıları psikolojik istikrarsızlık içindeydiler. Bu tür sorunlara ışık tutmak, onları çözmek için Tebük seferinden önce inmeye başlayan bu sûre, sefer süresince ve sonrasında da indirilmeye devam etti. Bu sebeple sûrenin tamamının Medine'de indiği konusunda ittifak vardır.¹⁴¹

Tevbe suresinin büyük bir kısmı, Hz. Peygamber'in h. 9. yıl içerisindeki Tebük seferinden önce Medine'de hüküm süren toplumsal-siyasal şartlarla ve Hz. Peygamber'in birtakım sözde yandaşları tarafından sergilenen psikolojik istikrarsızlık ya da mütereddit ruh durumuyla alakalıdır. Surenin hemen tamamının sözü geçen seferden az bir zaman önce başlayıp sefer süresince, seferden hemen sonraki günlerde ve en büyük kısmıyla da Medine'den Tebük'e yapılan uzun yürüyüş sırasında vahyedildiğinde en küçük bir şüphe yoktur.¹⁴²

Bu sure üç bölümden meydana gelir. (1–37. âyetler arasında yer alan) ilk bölümü, hicret'in 9. senesinin zilkade ayında veya o zamanlarda nazil olmuştur. Bu bölümde zikredilen konu hacc esnasında ilan edilmeyi gerektirecek kadar önemli olduğundan dolayı Hz. Peygamber, Kâbe'ye doğru gitmekte olan hacıların başında başkan olarak bulunan ve Kâbe'ye doğru henüz yola çıkmış olan Hz. Ebu Bekir (r.a)'e yetişmek üzere Hz. Ali (r.a)'yi gönderdi. Ve kendisine Arabistan'ın çeşitli kabilelerinin temsilcilerinden oluşan topluluğa, “müşriklere” karşı takip edilecek yeni politikayı haber vermek, surenin bu bölümünü onların önünde okumak üzere talimat verdi.¹⁴³

Surenin ikinci kısmı (38–72. âyetler), Hz. Peygamber (s.a)'in Tebük Seferi için hazırlıklara girişmiş olduğu hicri 9. senenin recep ayında veya bundan biraz önce nazil olmuştur. Bu bölümde, müminler aktif olarak cihada katılmaya teşvik edilmiş, geride bırakacakları mal-mülk kaygısı, nifak-iman zayıflığı ve ihmallerinden dolayı

¹⁴¹ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, c.VIII, s. 109.

¹⁴² Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, c. I, s. 343.

¹⁴³ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, c. II, s. 191-192.

canlarını Allah yolunda feda etmekte tereddüt gösterdikleri için, işi ağırdan alıp savsaklayanlar şiddetli bir şekilde azarlanmıştır.¹⁴⁴

Surenin üçüncü bölümü (73. ve 129. âyetler arası) Hz. Peygamber (s.a)'in Tebük seferi dönüşünde nazil olmuştu. Bu bölümde, aynı dönem süresince, çeşitli münasebetlerle gönderilmiş bazı parçalar vardır ve daha sonra bunlar, Allah'tan gelen vahye uygun bir şekilde sûre içindeki sıralarına göre, Hz. Peygamber (s.a) tarafından yerleştirilmiştir. Aynı konuyu ele almaları ve aynı hadiseler serisinin bir parçasını teşkil etmelerinden dolayı bu âyetler, sûrenin bütününde olan sürekliliği ve akıcılığı kesintiye uğratmazlar. Kronolojik sıraya göre, ilk bölüm daha sonra nazil olmakla birlikte anlattığı konu bakımından üç kısmın en önemli olması nedeniyle, surenin bütününe meydana getiren tertip ve düzen içinde ilk sırayı almıştır.¹⁴⁵

Hz. Peygamber Tebük Seferi'nden döndükten sonra Hz. Ebû Bekir'i hac emîri olarak görevlendirmişti. Ebû Bekir beraberindeki Müslümanlarla hareket ettikten sonra bu sûrenin baş kısmı nazil oldu. Bunun üzerine Resulullah sûredeki buyrukları hac esnasında insanlara tebliğ etmesi için Hz. Ali'ye görev verdi. Hz. Ali hac kafilesine yolda yetişti. Hz. Ebû Bekir ona âmir sıfatıyla mı yoksa memur sıfatıyla mı geldiğini sordu. O, sadece sûreyi hac sırasında insanlara tebliğ etmekle memur olduğunu söyledi. Birlikte Mekke'ye gittiler. Hz. Ali kurban bayramının birinci günü Cemre-i Akabe yanında insanlara hitap etti, kendisinin Hz. Peygamber'in elçisi olduğunu bildirip sûreden otuz veya kırk (Mücâhid'den yapılan rivayete göre on üç) âyet okudu ve şu dört hususu özellikle tebliğ etmekle görevli olduğunu söyledi: Bu yıldan sonra Kabe'ye müşrik yaklaşmayacak, kimse Kabe'yi çıplak tavaf etmeyecek, mümin olmayan cennete giremeyecek, verilen söz mutlaka tutulacaktır.¹⁴⁶

Yukarıda arzetmeye çalıştığımız rivayetlerin neticesinde bu sûrenin bir kısmının Tebük seferinden önce, geri kalan kısmının da Tebük seferinden sonra nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Bu sûre, Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı bozan müşriklere bir ültimatom niteliğindedir. Ahdine vefa gösterenlerin kollanması gerektiği vurgulanmaktadır. Müslümanlar ile müşrikler arasındaki siyasi durumun

¹⁴⁴ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁴⁵ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *a.g.e.*, c. II, s. 192.

¹⁴⁶ Komisyon, *Kur'an Yolu*, TDV, Ankara 2004., c. III., s. 3.

şekillenmesini sağlayan âyetler bu sûrenin baş tarafında zikredilmiştir.

2.3.3. Sûrede Kullanılan Üslûp

2.3.3.1. Müslümanlara Yönelik Kullanılan Üslûp

Tevbe sûresinde siyasi içerikli bir dil kullanılmış olup Müslümanlar ile müşrikler arasında gerçekleşen antlaşmaların hükmü açıklanmıştır. Aynı zamanda üslup olarak da ağır bir dil kullanılmış olup Müslümanların bundan sonraki siyasi şekillenmesinin nasıl olması gerektiği ile ilgili olarak kesin hükümler dile getirilmiştir.

Enfâl sûresinin bir devamı olarak bu sûre savaş konusundaki problemleri ele alır ve konuyu Tebûk Seferi üzerinde temellendirir. 1–12. âyetler, başkalarıyla yapılan anlaşmaların dokunulmazlığını (kudsiyetini) ele alır ve karşı tarafın bunlara içtenlikle uymadığı hallerde son vermeden önce göz önünde bulundurulması gereken prensip, hüküm ve nizamları ortaya koyar.¹⁴⁷

İnsanlar arasında bir antlaşma hukukunun doğmasına ve antlaşmayı tek taraflı bozmanın yanlışlığına dikkat çekilmiş, bu konuda ihtar çekmenin önemi vurgulanmıştır;¹⁴⁸ “Allah ve Resûlünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtardır!”¹⁴⁹, sonra da antlaşma yaptığınız müşriklerden ahdinden dönenlerle haram aylar çıkınca, namaz kılıp, zekât verinceye kadar savaşın emri ifade ediliyor; “O haram aylar çıkınca artık müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun! Eğer tevbe edip namaz kılar ve zekâtı verirlerse, onları serbest bırakın; çünkü Allah bağışlayan ve merhamet edendir.”¹⁵⁰ Bir istisna olarak emân dileyenlere ve ahbine vefa gösterenlere de sahip çıkılması gerektiğinden bahsediyor “Ve eğer müşriklerden biri senden eman dileyerek yakınına gelmek isterse, Allah'ın kelamını dinleyebilmesi için ona eman ver, sonra onu güven duyacağı yere kadar gönder; çünkü onlar gerçeği bilmez bir toplulukturlar.”¹⁵¹, “Ancak antlaşma yaptığınız müşriklerden daha sonra

¹⁴⁷ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, c. II, s. 202.

¹⁴⁸ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, c.VIII, s. 415.

¹⁴⁹ Tevbe, 9/1.

¹⁵⁰ Tevbe, 9/5.

¹⁵¹ Tevbe, 9/6.

antlaşmalarında hiçbir eksiklik yapmamış ve aleyhinizde hiçbir kimseye arka çıkmamış olanlar başka. Bunlarla yaptığınız antlaşmayı süresine kadar tamamen yerine getirin. Allah, her halde sakınanları sever."¹⁵² Bu konu ile ilgili nihai hükmün, din kardeşliği olgusu olduğuna dikkat çekilmektedir; *"Eğer tevbe edip namazı kılar, zekâtı verirlerse din kardeşiniz olurlar. Bilecek bir topluluk için biz âyetlerimiz daha çok açıklarız.*"¹⁵³

Böylelikle, Müslümanlar ile müşrikler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi noktasında esas alınması gereken referans noktasının, güven ilkesine dayanması gerektiği gerçeği anlatılmaktadır. Güven ilkesinin gerekliliklerinin yerine getirilmemesi durumunda da Müslümanların takınmaları gereken tavır açıklanmıştır.

2.3.3.2. Peygamber'e Yönelik Kullanılan Üslûp

Tevbe sûresinde Peygamber (s.a.v.)'e ve O'nun şahsında tüm Müslümanlara yönelik hitap vardır. Münafıkların ruh hali önceki âyetlerde açık bir şekilde sergilendikten sonra bazı hususlar dile getirilmektedir. Bunlardan birincisi, artık onlar için af dilemenin olmadığı gerçeğidir; *"İster onlar için af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kere af dilesen de Allah, onları asla bağışlayacak değildir. Bu, onların Allah'ı ve peygamberini tanımamaları yüzündendir. Allah, öyle baştan çıkmış fasıklar topluluğunu doğru yola eriştirmez.*"¹⁵⁴, ikincisi de bundan sonra münafıklardan ölen birisinin cenaze namazının kılınamayacağı yönündeki kesin emirdir: *"Ve içlerinden ölen birinin asla namazını kılma ve kabri başında da durma; çünkü onlar Allah'ı ve Resulünü tanımadılar ve kâfir olarak can verdiler.*"¹⁵⁵

Müşriklerle ilgili olarak takınılması gereken tavırlar sûrenin ilk âyetlerinde dile getirildikten sonra bizzat Peygamber (s.a.v.)'e münafıklarla ilgili olarak yapması gerekli olan hususlar açık bir şekilde ifade ediliyor. Teorik hayatta Müslümanların yanında yer alır gibi görünmüş ama pratik hayatın içerisinde Müslümanlara sırt çevirmiş olan insanlara karşı sergilenmesi gereken tavrın net bir şekilde ortaya konması gerektiği gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Bundan sonra, onlar için af (istiğfar) dilenmeyecek ve onlarla birlikte olduğunuz çağrışımını

¹⁵² Tevbe, 9/4.

¹⁵³ Tevbe, 9/11.

¹⁵⁴ Tevbe, 9/80.

¹⁵⁵ Tevbe, 9/84.

uyandıracak şekildeki cenaze namazlarına da iştirak etmeyeceksiniz. Bu bölüm de bir önceki bölüm gibi siyasi içerikli hükümleri ihtiva ediyor. Siyaset arenasında Müslümanların diğer inananlara veya inanmayanlara yönelik olarak yapmaları gereken hususlar açıklanmaktadır.

2.3.3.3. Münafıklara Yönelik Kullanılan Üslûp

Tevbe sûresinin 42. âyetinden itibaren ikiyüzlü davranmayı ahlâk edinen münafıkların psikolojik yapılarıyla davranışlarını derinlemesine açıklayıp müminlerin iç âlemleri ile davranışları mukayese edilmektedir.¹⁵⁶

Münafıklarla ilgili yapılan açıklamaların başında onların samimi olmadıkları ve sadece kendi menfaatlerini gözetleyen insanlar olduğu ifade edilmektedir; “*O, yakın bir ganimet ve orta bir yolculuk olsaydı, kesinlikle arkana düşerlerdi; ne var ki, o meşakkatli mesafe kendilerine uzak geldi. Yakında: «Eğer gücümüz olsaydı, sizinle birlikte savaşa çıkardık.» diye yemin edecekler. Kendilerini helake sürükleyecekler. Allah, kesinlikle onların yalancı olduklarını biliyor.*”¹⁵⁷, Peygamber (s.a.v.) ve Müslümanlar bir sıkıntıya uğradıkları zaman münafıkların bu durumda sevinecekleri dile getiriliyor; “*Sana bir güzellik kısmet olursa, bu onların zoruna gider ve eğer sana bir kötülük dokunursa: «Biz tedbirimizi önceden almıştık!» derler ve sevinerek dönüp giderler.*”¹⁵⁸, İslam’ın bir emri olan infak ibadeti hususunda da benzer tavırlar içerisinde bulunurlar. Kendilerine infak yapıldığında tatminsiz tavırlar sergilerler, kendilerinden infak yapılması istenildiğinde de kerhen bunu yaparlar ; “*Aralarında sadakalar konusunda seni kınayanlar da var. Çünkü ondan kendilerine verilmişse, hoşnut olurlar; şayet verilmemişse hemen kızarlar.*”¹⁵⁹, kalplerinin mühürlü olduğu ve bundan dolayı anlama yeteneklerinin kısıtlandığı gerçeği anlatılıyor; “*Onlar, oturanlarla beraber oturmaktan hoşlandılar. Kalplerine mühür vuruldu. Bundan dolayı onlar anlayışsızdılar.*”¹⁶⁰

Münafıklara yönelik kullanılan bu dil, onların yaptıklarının Allah tarafından

¹⁵⁶ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, c.VIII, s. 416.

¹⁵⁷ Tevbe, 9/42.

¹⁵⁸ Tevbe, 9/50.

¹⁵⁹ Tevbe, 9/58.

¹⁶⁰ Tevbe, 9/87.

bilindiğini ve Müslümanların da bunlardan haberdar olduğu realitesinin ortaya konması içindir. Veya Müslümanların bu konuda onlara benzememesi gerektiği de anlaşılabilir. Bu hitaplar, münafıkların yaptıkları hareketlerin kontrol altında olduğu düşüncesini onlara ifade etmek ve Müslümanları bu konuda gelebilecek tehlikelere karşı uyanık olmaya teşvik niteliğindedir. Onlara herhangi bir konuda asla güvenilemeyeceği, psikolojik hallerini ortaya koyan yukarıda sunduğumuz âyetlerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

2.3.4. Sûrenin İçeriğinin Nüzul Ortamıyla İlişkisi

Kur'an'daki nüzul süreci içerisinde en son sıralarda bulunan Tevbe sûresi, Müslümanların, müşrikler ve münafıklarla olan ilişkilerini düzenleyen âyetler bütününden müteşekkildir. Bu ilişkilerde uyulması gereken maddelere de dikkat çekilmiştir.

Peygamber (s.a.v.), Allah'ın emirleri doğrultusunda Müslümanları cihada hazırladığı bir zaman ve bunun fiili bir örneği olarak da Tebuk seferine çıkış ele alınmaktadır. İman ve ibadet konularında gerekli olan bütün hassasiyetler anlatıldıktan sonra bu sûrede artık Müslümanların günün şartlarına göre diğer devletlerle olan ilişkileri gündeme alınmıştır. Öncelikli olarak münafıkların durumları anlatılmış, böylelikle münafıkların sergilemiş oldukları tavır ve davranışların Müslümanlar tarafından bilinmesi sağlanmış sonrasında da Müslümanların böyle bir psikolojik ruh hali içerisinde olmamaları gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Peygamber (s.a.v.)'in tebliğinin Mekke ve Medine sınırlarını aşmaya başladığı bir dönemde bu sûrenin nazil olmuş olması ve bu sûrede cihaddan bahsedilmesi, sûrenin içeriğinin nüzul ortamı ile olan ilişkisini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İnsanların hayat ve düşünce yapılarını şekillendiren ilahî hitabın son halkasını oluşturan Tevbe sûresinde Müslümanların dönemin şartlarına uygun bir biçimde kendi inanç ve düşünce yapılarını diğer insanlara da anlatmaları istenmekte ve bu yolda uğrayacakları sıkıntı ve kederlerin kendileri için en hayırlısı olduğu gerçeğine dikkat çekilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKKE DÖNEMİ İLE MEDİNE DÖNEMİ ARASINDAKİ İLAHİ HİTABIN FARKLILIĞI

3.1. İlahi Hitabın Mekki ve Medeni Olarak Ayrılması

Tabii olarak bilinir ki, Kur'an-ı Kerim'de Mekki ve Medeni sureler yer almaktadır. Bu isim; sûrenin Mekke'de veya Medine'de inmiş olmasına göre verilir. Hz. Peygamberin (s.a.v.)'in hicretini baz alarak hicretten önce inen âyet ve sûrelere Mekki, hicretten sonra inen âyet ve sûrelere de Medeni denir. Ancak ilk başta dikkatimizi çeken Medeni sûrelerde Mekki âyetlerin, Mekki sûrelerde de Medeni âyetlerin bulunmasıdır. Yani bazı âyetler Medine'de nazil olmuş fakat Mekki sûrelere eklenmiştir. Bazı âyetler de Mekke'de nazil olmuş fakat Medeni sûrelere eklenmiştir. Burada dikkat çekici başka bir husus da; âyetin gerek indiği yerin ve gerekse iniş zamanının mushaftaki yerini etkilememesidir. Öyleyse âyetlerin mushaftaki yerinin tayin eden husus, âyetin iniş yeri ve zamanından başka bir şey olmalıdır. Bu tesadüf karşısında zihne gelen ilk nokta Kur'an sûrelerinden her birinin konu birliğine sahip oluşudur. Kur'an'da konular arasında bir bağ bulunmasa ve konular dağınık olsaydı bu takdirde Medeni bir âyetin Mekki bir sûreye, Mekki bir âyetin de Medeni bir sûreye iliştilmesinin anlamı olmazdı. En doğrusu zaman ve mekân bakımından kendisine uyan âyetin, nazil olduğu yerdeki sûrenin içine yerleştirilmesiydi.¹⁶¹

Bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaklaşık 23 yıl süren davetinin 13 yılı Mekke'de 10 yılı Medine'de geçmiştir. Bu süreç zarfında Allah elçisine gelişen olaylara ve ihtiyaç duyulan konulara yönelik tedricî olarak vahiyler gelmiştir. Risalet dönemini Mekke ve Medine dönemi diye ayırdığımızda, Mekke'de inen âyet ve sûrelere Mekki, Medine'de inen âyet ve sûrelere de Medeni denmektedir.¹⁶²

Bütün bu görüşler doğrultusunda âyetlerin Mekki ya da Medeni olarak isimlendirilmeleri farklı bakış açılarından dolayı ortaya çıkmaktadır. Tefsircilerin

¹⁶¹ Kutup, Muhammed, *Kur'an-ı Nasıl Okuyalım*, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 71-73.

¹⁶² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 59.

baz aldıkları referans noktaları birbirlerinden farklıdır. Bunun neticesi olarak da Mekki ve Medeni âyet ve sûrelerin neye göre isimlendirildiği, her alimin kendisine esas oluşturduğu düşüncesiyle alakalıdır.

Âlimlerimiz, Mekki ve Medeni ayırımının her zaman için kesinlik ifade eden bir ayırım olmadığını fark etmişlerdir. Zira Medeni metinler arasında Mekki metin özelliği taşıyanlar bulunduğu gibi, Mekki metinler arasında da Medeni metin özelliği taşıyanlar vardır. Bir süreçten diğerine geçiş –olgu ve metin bazında- bir anda gerçekleşmez; bundan dolayıdır ki, Mekki sûrelerde Medine dönemine ait bir gelişmeye delalet eden ifadeler bulmak mümkündür.¹⁶³

Mekke’de nazil olup Medeni özellikleri içerisinde barındıran Müzzemmil sûresinin yirminci âyeti, cihad gibi Medine’ye ait olan bir konuya vurguda bulunması sebebiyle burada örnek olarak verilebilir; *“Rabbin, senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını, seninle beraber bulunanlardan bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor. Gece ve gündüzü Allah takdir eder. O, sizin onu sayamayacağınızı bildi de sizi affetti. Bundan böyle Kur’ân’dan size ne kolay gelirse okuyun. Allah, içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah’ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar olacağını bilmiştir. Onun için Kur’ân’dan kolayınıza geldiği kadar okuyun, namazı kılın, zekatı verin ve Allah’a güzel bir borç verin (Hayırlı işlere mal sarfedin). Kendiniz için gönderdiğiniz her iyiliği, Allah katında daha hayırlı ve sevapça daha büyük olarak bulacaksınız. Allah’tan bağış dileyin. Kuşkusuz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.”*¹⁶⁴

Bu konudaki bir başka örnek de Medine döneminde nazil olan fakat içeriği itibariyle Mekki kabul edilen Tevbe sûresindeki şu iki âyettir;¹⁶⁵ “Andolsun, size içinizden sıkıntıya düşmeniz onun gücüne giden, size pek düşkün, mü'minlere de şefkatli ve esirgeyici olan bir peygamber gelmiştir.”¹⁶⁶ ; “Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: Bana Allah yeter. O'ndan başka ilah yoktur. Ben O'na tevekkül ettim ve büyük arşın Rabbi O'dur.”¹⁶⁷

¹⁶³ Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, s. 125.

¹⁶⁴ Müzzemmil, 73/20.

¹⁶⁵ Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c.I, s. 19-20.

¹⁶⁶ Tevbe, 9/128.

¹⁶⁷ Tevbe, 9/129.

3.2. Mekke Dönemine Âit Âyetlerin Genel Özellikleri

3.2.1. Dil ve Üslup Açısından

Kur'an'ın ilk muhatabı olan Araplar, Kur'an'ın nazil olduğu esnada belagat ve fesahatte o devrin en ileri toplumu idiler. Allah, Hz. Peygamber'e peygamberliğini ispat etmesi için, Arapların ve bütün insanların benzerinin meydana getiremeyecekleri en büyük bir mucize olan Kur'an'ı¹⁶⁸ herkes tarafından anlaşılır Arapça ile göndermiştir.¹⁶⁹ Kur'an'daki kelimelerin hemen hepsi, İslam'dan önceki Araplar tarafından kullanılmaktaydı. İslam dini, bu kelimelerin bir kısmını bilinmeyen yepyeni bir manada kullandı. Kur'an'ın dile ve uslûba tesiriyle, Arapça'daki birçok kelime yeni manalara kavuşmuştur. Böylece cahiliyye döneminde yüksek bir seviyeye ulaşmış bulunan Arap dili ve edebiyatı Kur'an'ın belagat ve fesahatiyle yepyeni bir hüviyet kazanmıştır.¹⁷⁰

Kur'an vahyolunduğu dönemde, Arap edebiyatı, çoğunluğun ilgilendiği, zevk olarak ilgilendiği bir alandı. Kur'an, şiirle nesrin birleştiği bir üslûpla yeni konulardan bahsediyordu.¹⁷¹

Bu ilk mesajlar kısa ve yoğun cümlelerdi ve hitap ettikleri topluluğun dil zevkine uygun olarak akıcı ve etkileyici bir dile sahiptiler. Bu ilk âyetlerin edebî üslûbu öylesine etkileyici idi ki, onların tâ kalplerine nüfuz etti; o kadar çarpıcı idi ki, güzelliği ve akıcılığı duyanların dikkatini çekiyordu. Bu mesajlarda evrensel gerçeklerin anlatılmasına rağmen, hitaplar yine de yerel bir havaya bürünmüşlerdi ve hitap ettikleri topluluğun tanıdığı çevreden örnekler, olaylar ve görüntülerle destekleniyorlardı. Kalıcı ve etkileyici olmaları için ilk hitaplar, o topluluğun tarihine, geleneklerine, âdetlerine, inançlarına, ahlâklarına ve kötü davranışlarına değiniyordu.¹⁷²

Özellikleri itibariyle Mekki sûreler en kısa sûrelerdir. Giderek uzunluk kazanırlar. İlk sûrelerdeki âyetler son derece derin ve güçlü bir psikolojik etki ile

¹⁶⁸ Bakara, 2/23-24; İsra, 17/88.

¹⁶⁹ Nahl, 16/103.

¹⁷⁰ Kurt, Mustafa, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, MÜ. İFVY., İstanbul 1996, s. 23-24.

¹⁷¹ Bilgin, Beyza, *Kur'an'ın Anlatım Teknikleri (I.Kur'an Sempozyumu)*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1994.

¹⁷² Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, c. I.,s.17.

yüklüdürler. Kısa fakat dehşet verici bir volkan fişkırmasını andıran bir ses hayatın ta derinliklerinden haykırır ve şuur seviyesine çıkmak için Hz. Peygamber'in zihni üzerinde güçlü bir etki yapar.¹⁷³

Kur'an'ın indiği dönemdeki Arap edebiyatını düşünecek olursak, Mekke'deki âyet ve sûrelerin taşıdığı dilsel özellikleri daha açık bir şekilde anlama fırsatına sahip oluruz. Kısa, veciz âyetlerden oluşan Mekki sûreler, muhataplarının fesahat ve belagat zevkine uygun bir yapıda olup, derin ve etkileyici bir güce sahiptirler. Yer yer o dönemin argümanlarını, toplum yaşayışını ve o bölgede yaşayan insanların hayatlarında yer eden kıssaları da konu edinmiştir.

Kur'an üslûbu, uzunca anlatmak yolunu bırakıp, ifade gücünün tahammül edebileceği nisbette, icaz (*vecizlik*) cihetini seçmiştir. Bu da ona tavsif, kısas, teşri, cedel vb. gibi anlatım çeşitlerinden birinden ötekine çokça geçiş imkanı vermiştir. Hatta onun bir dalından birçok dalların, bir meselesinden çeşitli meselelerin çıkmasına imkân vermiştir.¹⁷⁴

3.2.2. İçerik Açısından

Mekki sûrelerin ana konusu bütünüyle akidedir. İç ve dış dünyada bütün gerekleriyle "*Lailahe İllallah*" ve onun açıklamasıdır. Hayatın içinde ve ruhun yapısındaki gerekleridir. Hatta diyebiliriz ki; gerçekte bütün Kur'an'ın; hem Mekki, hem de Medeni sûrelerin belli başlı konusu akidedir. Yalnız, Mekki sûrelerde akide konusu bütün alanları kaplamakta ve özlerin hepsini içermektedir.¹⁷⁵

Mekki sûreler, milletin ve ferdin terbiyesi için, geçmiş milletlerden ve peygamberlerden örnekler vererek, tedrici olarak ıslah yolunu tercih etmiştir. Onların şirk ve putperestliğine karşı açık deliller vermek suretiyle karşı hücumla geçmiş ve onların körü körüne eskilere bağlılıklarını yermiştir. Allah'ın birliği, peygamberleri, öldükten sonra dirilme ve ceza gibi hususlarda, muarızların akidelerinin bozukluklarını delillerle ispat edip onları doğru yola davet eder. Kendi varlığını ve birliğini âfâkî ve enfüsî delillerle ispata çalışır.¹⁷⁶

¹⁷³ Fazlur Rahman, *İslam*, Ankara 1981, s. 36.

¹⁷⁴ Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj: Kur'an*, (Çev.; Suat YILDIRIM), Işık Yay. İstanbul 2003, s. 193.

¹⁷⁵ Kutup, Muhammed, *Kur'an-ı Nasıl Okuyalım*, s. 77.

¹⁷⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 61-62.

İlk mesajlarda putperestlerin küfrü; Allah'a ortak koşmaları ve onların eski geleneklere tapmaları, her akıllı kişinin onların yanlış yolda olduğunu anlayacağı vurgulanarak anlatılır. Bu mesajlar zihinlerde hiç şüphe bırakmayacak bir şekilde, insanların Allah'tan müstağni oldukları ve Ahiret'te hesaba çekilmeyecekleri inancını reddeder. Her şüphe çürütülür, her karşı iddiaya cevap verilir, kafalarını meşgul eden ve başkalarının kafalarını da karıştırmaya çalıştıkları her çapraşık ve anlaşılmayan şey açıklanıp, gözler önüne serilir. Kısacası bu ilk mesajlar, eski âdetlerin cehalete dayandığını ve tamamen anlamsız ve saçma olduğunu ispatlar. Buna paralel olarak kâfirler, ahlâksızlıkları, kötü hayat düzenleri, cahiliye âdetleri, Hakk'ı inkâr etmeleri ve müminlere işkence etmeleri nedeniyle uyarılırlar. Bu ilk mesajlar, aynı zamanda evrensel olarak kabul edilen ve her zaman vahye dayalı medeniyetin temelini oluşturan ahlâkî ve kültürel temel prensipler ortaya koyar.¹⁷⁷

Mekki sûrelerde Arapların öldürme, kan akıtma, kız çocuklarını diri diri gömme, namusa tecavüz ve yetimlerin malını yeme gibi çirkin adetlerinden bahsedilerek dikkatler bu noktalara toplanılır. Mekke dönemi âyetleri küfrü, fasıklığı, isyanı, cehaleti kötüleyerek, imanı, itaati, nizamı, ilmi, sevgiyi, merhameti ve ihlâsı sevdirebilir. Başkasına saygı, ana ve babaya iyilik, komşulara ikram, kalp ve dil temizliği gibi faziletleri teşvik eder. Mekke döneminde henüz bir devlet kurulmadığı için devlet nizamı ile alakalı hükümlerden bahisler yoktur. Daha çok ferdi davranışlarla ilgili hükümler ve inanç değerleri vardır. Bu sûrelerin ekseriyetleri, iman esasları, yaratma, Allah'ın sıfatları, inanmayan insanların acıklı sonları ve ibret verici kıssalar gibi konulara aittir.¹⁷⁸

İçerik olarak Mekke dönemine ait âyetler, belli bir düzen içerisinde insanların içinde buldukları sıkıntılı, adaletten yoksun durumu gözler önüne sererek, alternatif bir yol sunma konumundadırlar. Öncelikli olarak inanç konuları ele alınmakta ve insanların bunu benimsemesine yönelik olarak sunumlar dikkat çekmektedir. Tüm bunlar yeni bir toplum meydana getirme sürecinde işlenen konular bütünüdür.

¹⁷⁷ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, c. I.,s.18.

¹⁷⁸ Fırat, Yavuz, *Kur'an'ı Kerim'e göre Vahiy Sürecinde Oluşan İslam Toplumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997, s. 11.

3.2.3. Muhataplar Açısından

İlahi Hitabın Mekke boyutunda Allah (c.c.), insanlara seslenirken genellikle “*Ya eyyuhe'n-Nas*” tabirini kullanmıştır. Sadece inananlara değil aynı zamanda bütün insanlığa olan hitabı gözler önüne sermektedir. Bu da hitabın evrenselliğini ortaya koymaktadır.

Bu uzun ve şiddetli mücadele boyunca Allah, şartların gerektirdiği şekilde, muhatapların düşünce ve davranışlarını değiştiren etkileyici mesajlar göndermiştir. Bir taraftan bu mesajlar Müslümanlara önemli görevlerini bildiriyor, onlara hep birlikte İslam toplumunun üyelerini oluşturmaları için gerekli olan bağlılık ve fedakârlık ruhunu aşıyor, ibadet yollarını, yüksek ahlakı, karakter temizliğini öğretiyor ve onları birer İslam tebliğcisi olarak eğitiyordu. Diğer taraftan bu mesajlar, Müslümanlara bu dünyada başarıyı sunuyor ve ahirette de ebedi saadetle müjdeleyerek rahatlatıyor ve cesaretlendiriyordu. Aynı zamanda, Müslümanları tüm güçleriyle sabır, sebat ve cesaretle Allah yolunda mücadeleye teşvik etmekteydi. Müslümanlar bu kutsi değerler uğruna fedakârlık yapma ruhunu öyle benimsemişlerdi ki her türlü sıkıntıya katlanmaya ve tüm bu sıkıntılara karşı mücadeleye hazırdılar. Bu mesajlar İlahi hitaba karşı çıkan ve ilgisiz kalanlara da uyarılar yöneltiyordu. İbret almaları için yakın tarihten ve geçmiş milletlerden örnekler sunuluyordu. Bunlar ders alınması gereken örneklerdi. Onlardan gece ve gündüz yerde ve gökte gördükleri tabiat hadiselerini, Allah’ın birliğinin ve ahiretin kaçınılmaz olduğunun birer delili olarak gözlemlemeleri isteniyordu.¹⁷⁹

Öncelikli olarak Allah (c.c.), muhataplarında İslamî bir bilinç oluşturmaya ve onları bu çerçevede şekillendirmeye çalışmıştır. Sonrasındaki hitaplar bu temel üzerine daha anlamlı ve mükemmel bir topluluk oluşturmaya yönelik olanlardır.

Kur’an-ı Kerim, muhataplarının önceki bilgilerini gerçek bilgi saymamış ve önceki bilgilere yenilerini eklememiştir. Aksine, bütün eski bilgilerini silmiş, bunları “*bilgisizlik*” ve “*cehalet*” olarak değerlendirmiştir. Araplara da “*bilmezler*” nazarıyla bakarak yeniden işe başlamıştır. Çok daha garibi sıfırdan işe başlarken, doğrudan doğruya onların önceden sahip buldukları bilgileri tashih etmiştir; “*Yaratan Rabb’inin adıyla oku!*”¹⁸⁰, Allah’ın insanların yaratıcı olduğu, onlar

¹⁷⁹ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, c. I.,s.17.

¹⁸⁰ Alak, 96/1-2.

tarafından bilinmekteydi. Kur'an bunu tescil etmiştir: “Eğer onlara kendilerinin kimin yarattığını soracak olursan muhakkak, Allah diyeceklerdir.”¹⁸¹ Ancak ondan sonra bilmedikleri ve inkar ettikleri şeyler gelmeye başlamıştır. Mühim olan sıfır noktasından işe koyulurken kendilerince bilinen şeylerden işe başlamış olmasıdır.¹⁸²

3.3. Medine Dönemine Âit Âyetlerin Genel Özellikleri

3.3.1. Dil ve Üslûp Açısından

Mekki sûrelerde görülen vecizlik, Medeni sûrelerde aksine dönerek itnab ve tatvil yolu tutulmuştur.¹⁸³ Yani âyetler uzun cümlelerden oluşmakta ve seci sanatı oldukça azalmaktadır.

Medine dönemine ait âyetler genellikle uzun cümlelerden oluşur ve büyük ölçüde nesre ait özellikler taşıdığını söylemek mümkündür.¹⁸⁴

Bu safhada yavaş yavaş bazı değişiklikler meydana geldiği ve her değişme de kendine has problemleri beraberinde getirdiği için, Allah her özel durum için Resûlüne (s.a.v.) âyetler indirmiştir. Bu nedenle, bu âyetlerin bazılarında bir korkutucunun ateşli ifadesi vardır; bazılarında ise bir kanun koyucunun direktifleri yer alır. Bazıları, bir eğitici, öğretici ve ıslah edicinin metodunu benimser ve toplumu düzenleme, hayatın çeşitli meselelerinde medenî bir ilişki geliştirme metotlarını öğretir. Bazıları, İslâm toplumunun himayesi altına sığınan kâfirler ve münafıklarla ilgili direktifler verir. Bazı bölümlerde ise, müslümanlara, kitap ehli ile savaş halinde oldukları güçlerle ve anlaşma yaptıkları müttefikleri ile nasıl bir ilişki içinde olmaları gerektiği öğretilir. Bazı âyetler de müminleri, yeryüzünde Allah'ın halifeleri olarak görevlerini tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için eğitir, öğretir ve düzenler.¹⁸⁵

Mekke dönemindeki kısa ve veciz ifadeler Medine döneminde yerini sade ve uzun cümlelere bırakmış ve böylelikle insanlar bilgilendirilmeye çalışılmıştır.

¹⁸¹ Zuhruf, 43/87.

¹⁸² Kutup, Muhammed, *Kur'an-ı Nasıl Okuyalım*, s. 93-94.

¹⁸³ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 62.

¹⁸⁴ Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*(*Kur'an Metnin Dokusu Üzerine Tartışmalar*), Kitabiyat, Ankara 2002, s. 101.

¹⁸⁵ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an* (*Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*), c. I.,s.19.

3.3.2. İçerik Açısından

İslamî davet, Medine döneminde farklı bir ortamda yayılma imkânına kavuşmuştur. Artık bundan böyle İslam toplumu düzenli bir devlete ve cahiliye düzenini savunanlara karşı silahlı bir savaş gücüne sahipti. Hıristiyanlar ve Yahudiler bile, Peygamber (s.a.v.)'in izleyicileri olduklarını savunmalarına rağmen, İslâm ile çatışma halindeydiler. Bu dönemde İslamî hareket ve onun temsilcileri, sahip oldukları konularından ötürü, mevcut durumun tabii olarak doğurduğu, görünüşte Müslüman geçinen münafıklarla da uğraşmak zorundaydı. Fakat tüm bu engel ve zorluklara rağmen, İslamî hareket on yıllık bir mücadelenin sonunda tüm Arap bölgelerini etkisi altına almayı başarmış ve evrensel mesajını tüm dünyaya duyurabilecek bir konuma gelmişti.¹⁸⁶ Bu bakımdan ele aldığı konular birey endeksli değil de toplumsal içerikli konulardır.

Medinelilere hitap eden sûreler, şeriatın vaz'ı ve tatbiki, ibadat ve muamelat konuları üzerinde durur. Ehli kitaptan olan Yahudi ve Hıristiyanların inançlarındaki sapkınlıkları, işledikleri cinayetleri ve kitaplarında yaptıkları tahrifleri beyan eder. Bundan sonra da aile ve toplum içindeki durum ve vazifeler konu edilir. Ayrıca bir toplumun diğer toplumla olan ilişkisi ve ona karşı vazifeleri de anlatılır.¹⁸⁷ Bu perspektiften bakıldığında Medeni sûrelerin içeriği şu şekilde sıralanabilir:¹⁸⁸

- 1- Daha önce Mekke'de ahlakî, sosyal, siyasi ve iktisadî konularda kullanılan teşvik üslûbu, Medine'de emir ve farz üslûbuna dönüşmekte ve bunlara ilaveten Medeni sûrelerde hukukî, idarî, yasal ve ahlakî birçok bölümler yer almaktadır.
- 2- Mekkî sûrelerde asıl olarak işlenen inanç ve ahlak ilkelerinin devamlı hatırlatılmasının yanı sıra, aile ve cemiyet içindeki durum ve vazifeler ele alınmakta, bundan başka cemiyetlerin diğer cemiyetlere karşı vazifelerine yer verilmektedir.
- 3- Vasiyet ve miras konularına ilişkin hükümler teferruatlı ve açık bir şekilde ele alınmaktadır.

¹⁸⁶ A.g.e., aynı yer.

¹⁸⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 62.

¹⁸⁸ Fırat, Yavuz, *Kur'an'ı Kerim'e göre Vahiy Sürecinde Oluşan İslam Toplumu*, s. 15.

- 4- Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evlilik ve yaşantısı ile ilgili Mekki âyetlerde hiç görülmeyen birçok bölüm medeni Kur'an'da yer almaktadır.

3.3.3. Muhataplar Açısından

İlahi hitabın Medine bölümü, insanları hidayet'e ulaştırmak için emirler verir; zayıflıklarından ötürü uyarır ve Allah yolunda mallarını ve canlarını feda etmeye teşvik eder. Onlara zaferde ve yenilgide, zenginlikte ve fakirlikte, savaşta ve barışta uygulanması gereken ahlâki kuralları öğretir. Kısacası bunların hepsi, Mü'minleri, İslâm'a davet görevinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in varisleri olarak bu görevi tam anlamıyla yerine getirebilmeleri konusunda eğitmektedir. Daha sonra münafıklar, kitap ehlini, kâfirleri ve müşrikleri İslâm'a davet eden veya onları anlayışsızlıklarından ötürü azarlayan, kendileri için hazırlanmış azaba karşı uyarıcı ve yanlış yol üzerinde devam etmelerine hiçbir özür bırakmayacak şekilde onları geçmiş ümmetlerin hayatından ders almamakla suçlayan bölümler gelmektedir.¹⁸⁹

Kitap ehlinde olan Yahudi ve Hıristiyanların inançlarındaki sapkınlıkları, işledikleri cinayetleri ve kitaplarında yaptıkları tahrifleri dile getirilmekte, olumsuz tutumları ve kötü ahlakları kınanmaktadır. Aynı şekilde Müslüman görünüp çifte standartlı davranan münafıklar da şiddetle kınanmakta ve eleştirilmektedirler.¹⁹⁰

Medine dönemine ait olan âyet ve sûreler, Müslümanların şekillenmiş olan inanç yapılarını pratik ortamda da rahatça sergilemeleri gerektiğini dile getiriyor ve bundan sonrasında inandıkları değerler uğruna hiç çekinmeden mücadele edebilecekleri gerçeği ifade ediyor. Aynı şekilde inanmayanlar da uyarılıyor ve doğru yolu tercih etmeleri için gerekli ikazlar yapılıyor. Ayrıca münafıklardan da bahsediliyor ve yaptıkları çirkin davranışın Allah (c.c.) tarafından benimsenmediği gerçeği dile getiriliyor. Münafıklar çok sert bir dille eleştiriliyor.

3.4. Farklı Dönemlere Âit Üç Sûrenin Birbiriyle İlişkisi

3.4.1. Sûrelerde Kullanılan Hitap Şekilleri

İncelemiş olduğumuz surelerde, Mekke dönemine ait olan âyet ve sûreler ile Medine dönemine ait olan âyet ve sûreler arasında gözle görülür bir değişikliğin

¹⁸⁹ Mevdudi, Ebu'l-Alâ, *Te'fihimü'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Te'firi)*, c. I.,s.19.

¹⁹⁰ Fırat, Yavuz, *Kur'an'ı Kerim'e göre Vahiy Sürecinde Oluşan İslam Toplumu*, s. 15.

olduğu okuyucu tarafından çok rahat bir şekilde anlaşılabilir. Farklı dönemlere ait üç sûrede kullanılan hitap şekilleri de bu açıdan önem arz etmektedir. Sadece, bir kişi, bir grup veya bir toplum düşünülerek değil de hem o dönemdeki bütün insanlara hem de ondan sonra gelecek olan bütün kişi, grup ve toplumlara hitap vardır. Bu hitaplar, bazen sadece bir kişiye yönelik olabileceği gibi bazen de bir topluma yönelik olabilir. Ama unutulmaması gereken husus, bu yapılan hitabın bağlayıcılık yönüyle sadece o kişinin kendisini değil, kendisinden sonra gelecek olan bütün aynı şartlara sahip insanlar için de geçerli olduğu gerçeğidir.

İlk inen vahiylerden son inen vahiyelere kadar sürekli farklı muhatap kitleleri ele alınmaktadır. Öncelikle Peygamber olarak gönderilen seçkin insan Muhammed (s.a.v.)’e yönelik hitaplar dikkat çekmektedir. Sonrasında bütün insanlığa hitap eden âyetler ve nihayetinde Allah’a inanan insanlara yapılan hitaplar sıra ile dile getirilmektedir. Yeni bir dinin tesis edildiği ilk dönemlerde ilahi vahyin bu sırayı takip etmesi şekillenmesi istenilen durumun mutlak olarak başarıya ulaşması için uygulanan bir yöntemdir.

3.4.1.1. Peygambere Yönelik Hitap

İlk olarak ele aldığımız Müzzemmil sûresinde Peygamber (s.a.v.)’e yönelik hitaplar sûrenin en başından en sonuna kadar yer almaktadır; *“Ey örtünen! (Peygamber)”*¹⁹¹, *“Gerçekten Rabbin biliyor ki sen, muhakkak gecenin üçte ikisine yakını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçiriyorsun, beraberinde bulunan bir grup da (böyle yapıyor)...”*¹⁹²

Allah (c.c.), insanları doğru yola davet için öncelikle seçilen insanı bu kutsi yolda motive etmek ve yalnız olmadığını göstermek için bu ifadelerle yer vermiştir. Sonrasında ise Peygamber’in ve onun yanındakilerin samimiyetlerine vurguda bulunuyor.

Hacc sûresinde de, Peygamber (s.a.v.)’e yönelik hitaplar dikkat çekmektedir. Müzzemmil sûresinden farklı olarak Hacc sûresinde, artık bir düşünce ve inanç uğruna mücadele veren Peygamber’i hedeflediği bu yolda gerçeğe götürecek olan

¹⁹¹ Müzzemmil, 73/1.

¹⁹² Müzzemmil, 73/20.

rotanın nazil olan âyetlerle çizilmiş olması görünen bir gerçektir, denilebilir;¹⁹³ “*Bütün insanlar içinde haccı ilan et ki, gerek yaya olarak ve gerek uzak yoldan gelen incelmış develer üzerinde sana gelsinler.*”¹⁹⁴, “*De ki: «Ey insanlar, ben size sadece açıkça anlatan bir uyarıcıyım!»*”¹⁹⁵

Son olarak ele aldığımız Tevbe sûresinde artık şekillenmiş olan bir İslam toplumu mevcuttur. Peygamber (s.a.v.), üzerine düşenleri gerçekleştirmiş ve İlahî hitabın son halkasını oluşturan âyetlerin nazil olduğu dönemdir. Bundan sonra yapılması ve yapılmaması gerekenler direktifler dile getiriliyor ve Peygamber’e de artık üzülmemesi gerektiği ifade ediliyor;¹⁹⁶ “*Eğer aldırılmazlarsa de ki: «Bana Allah yeter! O'ndan başka ilah yoktur! Ben O'na dayanmaktayım ve O, o büyük Arş'in sahibidir!»*”¹⁹⁷

3.4.1.2. Bütün İnsanlara Yönelik Hitaplar

Mekke döneminin ilk zamanlarında nazil olan Müzzemmil sûresinde insanlara gerçek dinin İslam olduğu gerçeği ifade ediliyor ve yapılacak seçimde herkesin özgür olduğu dile getiriliyor; “*İşte bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.*”¹⁹⁸

Hacc sûresinde de insanlar Allah’tan korkmaya ve Allah hususunda bilgisizce konuşmamanın gerekliliğinden bahsedilir; “*Ey insanlar, Rabbinize korunun (sığının); çünkü kıyamet gününün sarsıntısı çok büyük bir şeydir.*”¹⁹⁹, “*İnsanlardan kimileri de Allah hakkında bilgisizce tartışır da her kaypak şeytanın ardına düşer.*”²⁰⁰ Ayrıca, bütün toplumlar için ayrı ibadet yerlerinin olduğunu ve inanmak isteyenlerin teslim olması yani Müslüman olması gerektiği ifade ediliyor; “*Her ümmet için Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerine (Allah'ın) adını ansınlar diye bir mabed yapmışızdır. Hepinizin tanrısı bir tek tanrıdır; onun için yalnız O'na teslim olan müslümanlar olun. İtaat eden alçak*

¹⁹³ Bkz., Hacc, 22/ 42,52,68.

¹⁹⁴ Hacc, 22/27.

¹⁹⁵ Hacc, 22/49.

¹⁹⁶ Tevbe, 9/6; Bkz., 9/33,43,44,45,50,51,52,55,65,73,80,83,84,85,103,108,113,117.

¹⁹⁷ Tevbe, 9/129.

¹⁹⁸ Müzzemmil, 73/19.

¹⁹⁹ Hacc, 22/1.

²⁰⁰ Hacc, 22/3, 8.

gönüllü kimseleri müjdele!”²⁰¹

Tevbe sûresinde ise, Allah (c.c.)’ın tüm insanların yaptıklarından haberdar olduğu ve tevbe kapısının açık olduğundan bahsediliyor “*Ve de ki: Çalışın! Çünkü yaptıklarınızı hem Allah görecektir, hem Resulü, hem de mü’minler ve hepiniz mutlaka o gizli ve açığı bilen Allah’ın huzuruna götürüleceksiniz; o zaman O, size neler yaptığınızı haber verecek.*”²⁰², “*Bir de Allah ve Peygamberinden Hacc-ı Ekber gününde insanlara bir bildiridir ki, Allah da Peygamberi de müşriklerden kesinlikle uzaktır. Hemen tevbe ederseniz, hakkınızda hayırlı olur. Eğer aldırmazsanız, bilin ki, Allah’ı aciz bırakacak değilsiniz. Allah’ı ve Peygamber’i tanımayanlara acı bir azabı müjdele!*”²⁰³

3.4.1.3. İnananlara Yönelik Hitaplar

Risaletin ilk yıllarında nazil olmaya başlayan Müzzemmil sûresinde Allah (c.c.), inananların yaptıklarından haberdar olduğunu ve bu uğurda onların zorlandıklarını haber vermekte ve adeta onları rahatlatacak ifadelerle yer vermektedir; “*Gerçekten Rabbin biliyor ki sen, muhakkak gecenin üçte ikisine yakınına, yarısını ve üçte birini ibadetle geçiriyorsun, beraberinde bulunan bir grup da (böyle yapıyor)...*”²⁰⁴

Hacc sûresinde de, öncelikli olarak inananlardan ibadetlerine devam etmeleri istenmekte, Allah’ın onlarla birlikte olduğu ve ahiret yurdunda da onlara cennetin verileceğinden söz edilmektedir. Ayrıca inanlarla inanmayanların aralarının kesin çizgilerle ayrılacağı ifade edilmektedir; “*Ey iman edenler, rüku edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.*”²⁰⁵, “*Biliniz ki, Allah, iman edenleri koruyacaktır; çünkü Allah, hain ve nankör olanları sevmez.*”²⁰⁶, “*Şüphesiz Allah, iman edip iyi işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere koyacak, orada altın bilezikler ve incilerle süslenecekler; elbiseleri de orada pektir.*”²⁰⁷, “*İman edenler, Yahudi olanlar, Sabiiler (yıldız tapanlar), Hıristiyanlar,*

²⁰¹ Hacc, 22/34.

²⁰² Tevbe, 9/105.

²⁰³ Tevbe, 9/3.

²⁰⁴ Müzzemmil, 73/20.

²⁰⁵ Hacc, 22/77.

²⁰⁶ Hacc, 22/38.

²⁰⁷ Hacc, 22/23,27.

Mecusiler (ateşe tapanlar) ve müşriklere gelince, muhakkak Allah kıyamet günü bunlann arasını şüphesiz ayıracaktır; çünkü Allah her şeye şahittir.”²⁰⁸

Ayrıca çektikleri onca sıkıntıdan sonra inananların kendilerine yapılan haksızlıklara karşı koyabileceklerine de izin verilmiştir; “*Kendilerine savaş açılan kimselere (savaş) izni verildi; çünkü onlar zulme uğradılar. Şüphesiz Allah onları zafere ulaştırmaya gerçekten kadirdir.*”²⁰⁹

Tevbe sûresinde ise, inananlara yönelik olarak İslam uğruna cihad etmeleri istenmekte ve inananların sadece inananlarla dost olduğu gerçeği ifade ediliyor; “*Gerek hafif, gerekse ağırlıklı, hepiniz istisnasız savaşa çıkın, mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad ediniz! Eğer bilir takımındansanız, bu sizin için hayırdır.*”²¹⁰, “*Erkek ve kadın bütün müminler birbirlerinin dostları ve velileridirler. İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunları Allah rahmetiyle bağışlayacaktır. Çünkü Allah azîzdir, hakîmdir.*”²¹¹

Ayrıca, inananlardan cihada çıkmayacak ilimle uğraşacak birilerinin kalması gerektiği dile getiriliyor; “*Bununla beraber müminlerin hepsi birden toplanıp seferber olacak değildirler. Fakat her kabileden bir grup toplansa da dinde derinleşseler ve döndüklerinde toplumlarını uyarsalar, ola ki aykırı davranışta bulunmaktan kaçınırlar.*”²¹²

3.4.1.4. Üç Sûredeki Hitapların Değerlendirmesi

Farklı dönemlere ait bu üç sûredeki hitaplar dikkatli bir şekilde incelendiğinde, aralarında gerek üslûp gerekse muhteva açısından nasıl bir farklılık olduğu görülebilmektedir. Öncelikli olarak Müzzemmil sûresinde Allah (c.c.), İnanan insanların başlangıç noktası olarak ne yapmaları gerektiğini dile getirmekte ve onları bu doğrultuda şekillendirecek olan ilahi hitabın içeriğini açıklamaktadır.

İnanç altyapısı tamamlanan toplum için gerekli olan ikinci basamak kendi değer yargılarını korumak ve bu değerlerin üstüne yenilerini kurmaktır. Hacc sûresi,

²⁰⁸ Hacc, 22/3.

²⁰⁹ Hacc, 22/39.

²¹⁰ Tevbe, 9/41, Bkz, 9/5,14,29,88,123.

²¹¹ Tevbe, 9/71,23.

²¹² Tevbe, 9/122.

İlahi hitabın ara dönemine denk gelmesi sebebiyle bu misyonun gerektirdiği maddeleri içerisinde barındırıyordu. İlahi hitabın son sûrelerinden olan Tevbe sûresi, Allah'ın (c.c.) insanlığa olan hitabının son halkasıydı. İnsanların ilahi hitap neticesinde ne kadar değiştiği bu sûrenin içerisindeki hitaplardan da anlaşılabilir. Zulüm ve adaletsizlik ortamında herkesin kendi öz değerlerini kaybettiği bir dönemde ilahi hitap insanları layık olduğu konuma yükseltmiştir. Ve artık kendilerine ait bir kültür var olmuştur. Bunun izlerini Tevbe sûresinde görebilmekteyiz.

3.4. Sûrelerdeki Ortak Konular

3.4.1. Müzzemmil ve Hacc Sûrelerindeki Ortak Konular

Müzzemmil ve Hacc sûrelerinde ortak olarak ele alınan konuların başında Allah'ın birliği konusu gelmektedir; *“Doğunun da batının da rabbi O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip sığının.”*²¹³ Müzzemmil sûresindeki bu âyet yeni bir dinle karşılaşan insanlara Allah'ın birliği ile ilgili bilgi verilmekte ve ancak O'na sığınıldığında kurtuluşun bulunabileceği vurgulanmaktadır. Hacc sûresinde de bu konuya dikkat çekilmiştir; *“Kendisine ortak koşmadan Allah'ın birliğine iman edenlerden olunuz. Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanmış ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelere farksızdır.”*²¹⁴ Hacc sûresindeki âyetin içeriğine bakıldığında Allah'ın birliğine inanılması gerektiği dile getiriliyor. Ancak Müzzemmil sûresinden farklı olarak konu bir örnek ışığında detaylandırılmaktadır. İnanmanın dışında herhangi bir kurtuluş olmadığı ifade edilmektedir. Bu da ilahi hitabın ayrı dönemlere ait sûrelerdeki aynı konuyu farklı ifade ediş tarzına örnek olarak verilebilir. Müzzemmil sûresindeki ifadeler kısa ifadeler kullanılarak daha sade bir dille anlatılmıştır. Oysa Hacc sûresinde biraz daha edebi içerik olarak konunun zenginleştirildiğini görmekteyiz.

Ayrıca bu konuya örnek teşkil edecek olan diğer örnek de şudur; *“0 gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır.”*²¹⁵ Ve *“Ey*

²¹³ Müzzemmil, 73/9.

²¹⁴ Hacc, 22/31.

²¹⁵ Müzzemmil, 73/14.

*insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın kanundaki çocuğu düşürecektir ve insanları -sarhoş olmamalarına rağmen- sarhoş gibi göreceksiniz. Çünkü Allah'ın azabı çok zorlu olacak!”*²¹⁶ Bu âyette de aynı şekilde üslûp açısından nasıl bir farklılığın olduğu müşahede edilebilmektedir. Kıyametten bahseden âyetler, Hacc sûresinde daha detaylı bir şekilde anlatılmakta ve olay müşahhaslaştırılmaktadır.

3.4.2. Hacc ve Tevbe Sûrelerindeki Ortak Konular

Bu iki surede ele alınan konulardan birisi zulüm kavramıdır. Hacc sûresindeki âyetlere baktığımız zaman zalimlerin yaptıklarından bahsedilmekte, Allah'ın onlara mühlet verdiği ve zalimlere asla yardımcı olmayacağı gibi daha sade ifadeler dikkat çekmektedir; *“Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim, sonra da onları kısıvrak yakalarım. Dönüş yalnız banadır.”*²¹⁷; *“Onlar Allah'ı bırakıp, O'nun kendileri lehinde hiçbir delil indirmediği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar. O zalimlerin asla yardımcıları olmayacaktır.”*²¹⁸ Tevbe sûresindeki âyetler ise, zulmün değişik bir ifadesi olan insanın kendi nefesine zulmetmesi anlatılıyor ve Allah'ın zalimleri asla hidayete erdirmeyeceği gerçeği ifade ediliyor; *“Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanışmak için dost edinmeyin. Sizden kimler onları dost edinirse, işte onlar nefislerine zulmedenlerdir.”*²¹⁹, *“Hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ın imar ve bakım işini üstlenen kimse ile Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden kimseyi bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildiler. Allah zâlimler topluluğunu asla hidayete erdirmez.”*²²⁰ Hacc sûresindeki ifadelerin kullanımı ile Tevbe sûresindekilerin farklılıkları ikisinin ayrı dönemdeki insanlara hitapta bulunduğunu açıkça göstermektedir. Hacc sûresinde, sadece zulüm kavramının akla ilk gelen anlamına vurgu yapılmaktadır. Oysa Tevbe sûresinde ise kelimenin birinci

²¹⁶ Hacc, 22/1-2.

²¹⁷ Hacc, 22/48.

²¹⁸ Hacc, 22/71.

²¹⁹ Tevbe, 9/23, 70.

²²⁰ Tevbe, 9/19, 109.

anlamının dışında yan anlamına dikkat çekilmektedir. Tevbe sûresi nüzûl sürecinin son döneminde yer alması sebebiyle, değer yargıları tam olarak oturmuş bir İslam toplumu için kavramlarla ilgili detayları bünyesinde barındırmaktadır.

Bu sûrelerin ortak olarak ele aldığı diğer belli başlı konular da şunlardır; cennet, ibadet, peygamberlerin gönderilmesi vb.

3.4.3. Müzzemmil, Hacc ve Tevbe Sûrelerindeki Ortak Konular

Bu üç sûrede ele alınan konulardan birisi ibadettir. Öncelikle nüzûl döneminin ilk sıralarında yer alan Müzzemmil sûresinde, ibadet konusuna vurgu yapılırken ibadetin detaylarına girilmemiş ve sadece Allah'a yönelmesi gerektiği gerçeğine dikkat çekilmektedir. İlk döneme ait bir sûre olduğu için henüz ibadetlerin bir kısmı ile ilgili vahiyler nazil olmamıştı. Onun için sade bir üslûp kullanılmıştır; *“Rabbinin adını an, bütün varlığıyla ona yönet.”*²²¹ Mekke ile Medine dönemlerinin ara dönemine denk gelen Hacc sûresinde ise, ibadet konusu biraz daha detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Namaz ibadetinin detayları bile ifade edilmiştir. Ve bu ibadetin sonucunda ise kurtuluşun olduğu müjdelenmektedir; *“Ey iman edenler! Rükuya varınız, secdeye kapanınız, rabbinize ibadet ediniz, iyi işler yapınız ki kurtuluşa eresiniz.”*²²²

Tevbe sûresinde, ibadet adına konu edilenler ise biraz daha geniş bir perspektif dahilinde ibadetin de sınırları genişletilerek beyan edilmiştir. Artık nüzûl döneminin son halkası olması hasebiyle her konunun net bir şekilde vüzuha kavuşturulması gerekiyordu. Tevbe sûresindeki âyetler, bu şekildeki bir açıklamayı desteklemek açısından birer örnektirler; *“Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulü'ne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.”*²²³, *“(Bu alış verişi yapanlar), Tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O Mü'minleri müjdele!”*²²⁴

²²¹ Müzzemmil, 73/8.

²²² Hacc, 22/77.

²²³ Tevbe, 9/71.

²²⁴ Tevbe, 9/112.

3.4.4. Sûrelerdeki Ortak Konuların Değerlendirilmesi

Farklı dönemlere ait bu üç sûredeki konuları ve bu konuların işleyiş tarzlarını inceledikten sonra, ilahi hitabın dönemler içerisinde nasıl üslûp değişikliğine uğradığını rahatlıkla görebilmekteyiz. Bir konunun Müzzemmil sûresinde ifade edilişi ile Tevbe sûresinde ele alınışı arasında açık bir farklılık göze çarpmaktadır. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz konulara baktığımızda nüzûl döneminin ilk sûresi olan Müzzemmil sûresinde konunun daha kapalı bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Detaylarına girilmeden sade bir üslûpla konu açıklanmaktadır. Değer yargıları henüz şekillenmeye başlayan İslam toplumuna yapılan hitaplar ve işlenen konular yeni yeni filizlenmeye başlayan bir toplumun henüz meydana çıkmış dinin gereklerinin içerisinde boğulmaması için tedrici bir şekilde ifade edilmiştir.

Hacc sûresinde bu konular biraz daha detaylarına girilerek ifade edilmiştir. Nüzûl sırasının ara dönemine denk gelen bu sûrede inananlara bu konularla ilgili çok detaya girilmeden bilgiler sunulmuştur. İnsanı yaratan Yaratıcı, kullarının yapılarını bilmesi hasebiyle onların kaldırabileceği kadar bilgiyi tedrici bir şekilde dile getirmektedir. Bu da ilahi hitabın insanları şekillendirmiş bir göstergesidir.

Tevbe sûresi ise, nüzûl sürecinin son halkasını oluşturan sûre olması sebebiyle bütün konuları net ve detaylı bir şekilde vurgulamaktadır. İnanç dünyalarını ve hayat felsefelerini tamamıyla oluşturan bir toplum meydana geldiği için, tüm konuların detayları ile bilinmesi gerekiyordu. İşte Tevbe sûresi bu muhtevayı bünyesinde barındırmaktadır.

SONUÇ

İnsanlığın yaratıldığı ilk günden bu güne kadar Allah (c.c.), insanlara doğru yolu, iyiyi, güzeli ve hayatı tanımlamaları için elçiler aracılığıyla seslenmiştir. Bu ilahî sesleniş, toplumların yıllardır yaşadıkları bölgelerdeki hayat tarzlarından başlayarak, sosyal, siyasi, ekonomik ve inanç dünyalarının her alanına yeni bir düzenleme getirmeye yöneliktir. Uzun yıllardan beri süregelen yaşamlarına direkt bir müdahalede bulunan İlahî hitabın hemen kabul edilmesi onlar için sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Allah (c.c.), bu insanların atalarından, babalarından gördükleri örf, adet, yaşama tarzı, kültürel aktiviteler ve inanç dünyalarının yerine yenilerini koymalarını istemiştir.

İslam vahyinin gelişi de diğerlerinde olduğu gibi böyle bir yol takip etmiş ve toplumların hayatlarına girmeye başlamıştır. Her şeyden önce, bu kutsi yolda insan-Allah arasındaki iletişimi kuracak bir peygamberin varlığı gerekliydi. Allah (c.c.), insanları uyaracak bir peygamberi onların içinden, yaşamlarının bir parçası olmuş, onlarla aynı havayı solumuş, aynı sokaklarda yürümüş ama inanç olarak onlardan farklı birisini referans olarak göstermiştir. Bu da, insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkaracak, onlara doğruluğu, iyiliği anlatacak olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kendi milletine ve onların şahsında bütün bir insanlığa gönderilişi demektir. Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah (c.c.) 'ın kendisine göndereceği direktifler ile yaşadığı bölgedeki insanları O'nun yoluna çağırılmış ve onlara yeni bir hayat tarzı vaat etmiştir. İlahî hitap yaklaşık itibariyle 23 yıllık bir süre içerisinde peyderpey Peygamber'e ulaşmış ve O da insanlığa bunları sunmuştur.

Tezin konusunu teşkil eden sûre örneklerinin içerisinde arşın arzı şekillendiğini öncelikle sûrelerdeki hitap ve üslûp farklılıklarını inceleyerek arz etmeye çalıştık. Nüzûl sürecine göre tedrici bir yol izleyen ilahi hitabın bu sûrelerdeki şekillenışı, yeni bir toplum modelinin oluşturulmasına yönelik adımlar olarak görebiliriz. Anlatılan konuların hepsi Müzzemmil sûresinde sade bir üslûpla kendisine yer bulurken, Tevbe sûresinde bu konular geniş açıklamaları ile birlikte dile getirilmektedir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan İlahî hitabın oluşum sürecinde, farklı iddialar dile getirilmiştir. Bunlar, insanların vahyin oluşum sürecini şekillendirdiği ve İlahi vahyin bazı bölümlerinin sadece o dönemin insanlarına hitap ettiği,

sonrasında yaşayan insanlara hitap etmediği yönündedir. Buna örnek olarak da o dönemde yaşayan insanların günlük yaşamları ile ilgili örneklerin sunulmuş olmasını referans gösteriyorlar.

Yaptığımız çalışma boyunca, bu konuları analiz etmeye çalıştık. Arştan arza ilahî soluğun yansımalarının görüldüğü ilahî hitap, iddia edilenin aksine, toplumların yaşamlarını Allah'ın istediği doğrultuda şekillendirmeleri yönünde sürekli uyarılarda bulunmaktadır. Vahiy, yaşanan herhangi bir olay neticesinde nazil olabildiği gibi henüz yaşanmamış gerçeklerin ileride yaşanacağı müjdesini de vermekte ve sürekli bir şekilde, insanların yapmaları gereken hususları dile getirmektedir. Örneğin hacc sûresinde ele aldığımız ve inananlara yönelik olarak, yurtlarından çıkarılmaları ve zulme uğramalarına karşılık haddi aşmamak üzere kendilerine zulmedenlerle savaşılabileceklerine izin verilmesi gerçeği İlahî hitabın insanlar tarafından değil de bizzat Allah tarafından şekillendiğinin bariz bir örneğidir. Bu konu ile ilgili olarak çalışmamız içerisinde birçok örnek görmek mümkündür.

İlahî hitabın, o dönemin kültürüyle ilgili olan argümanları kullanması da, sanıldığı gibi onun sadece hitap ettiği dönemin insanına değil de sonrasında gelecek olan bütün insanlığa bir mesaj olmasını engelleyecek bir durum arz etmemektedir. Yer yer kullanılan argümanlar her ne kadar Arapların kültürlerine has olsalar da, üzerinde durulan husus bu argümanların bizzat kendisi değildir. İnsanlara Allah'ı hatırlatacak, O'nun nasıl bir yaratıcı olduğunu çağrıştıracak esaslar üzerinde durulmaktadır. Örneğin, devenin yaratılışını örnek olarak sunacak olursak, burada anlatılan husus, onun yaratılışının mucizevî yönüdür. İnsanların bu konuda tefekkür etmeleri gerektiği ve onu yaratan yaratıcının nelere kadir olduğunu gerçeğini düşünmelerine yönelik bir örnektir.

İlahî hitap, vahyin başlangıcından en son vahye kadar belli bir düzen içerisinde yozlaşan kültürleri yeniden imar için uğraşmıştır. Bu uğraş, onları akıl ve sağduyunun tamamen yitirildiği karanlık fotoğraf manzarasından, tamamen nurun aydınlık iklimine çıkarma çabasıdır. İnsanlığa yeni bir ruh, yeni bir anlam getirmeye yönelik olan hitaplardır. Böyle bir hitabın da insanlar tarafından şekillenmesi mümkün görünmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akdemir**, Hikmet, *Belağat Terimler Ansiklopedisi*, Nil Yay., İzmir 1999.
- Arpa**, Enver, *İbn-i Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı*, Fecr Yayınevi, Ankara 2002.
- Bayraktar**, Mehmet, *İslamiyat Dergisi (1. Karşılaşma Kur'an Vahyi ve Tarih)*, Ankara 2004.
- Bayraklı**, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., c. I-XIII.
- Bazergan**, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, (Çev. Müh. Yasin DEMİRKIRAN, Muhammed Feyzullah), Fecr Yayınevi, Ankara 1998.
- Beydavi**, Muhammed Şirazi, *Tefsiru'l-Beydavi*, Müessesetü Şaban, Beyrut.
- Bilgin**, Beyza, *Kur'an'ın Anlatım Teknikleri (I. Kur'an Sempozyumu)*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1994.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatu'l-Müfessirin)*, Bilmen Yay., İstanbul.
- Candan**, Abdulcelil, *Kur'an Tefsirinde Sapma ve Nedenleri (Tefsire Sokulan Bid'at, Hurafe ve Tahrifat)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDVY, Ankara 1998.
- Cüendioğlu**, Düccane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, Kitabevi, İstanbul 1995 (3. Baskı).
- Demirci**, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2003.
-, *Vahiy Gerçeği*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996.
-, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2003.
- Derveze**, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, (Çev.: Şaban KARATAŞ, Ahmet ÇELEN, Mehmet ÇELEN, Ekrem DEMİR, Ali ARSLAN, Muharrem ÖNDER, Vahdettin İNCE, Mustafa ALTINKAYA, Mehmet BAYDAŞ, Ramazan YILDIRIM), Ekin Yay., İstanbul 1998, c. I-VII.
- Draz**, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj: Kur'an*, (Çev. Suat YILDIRIM), Işık Yay. İstanbul 2003
- Ebu Zeyd**, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı (Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine)*, (Çev. Mehmet Emin MAŞALI), Kitabiyat, Ankara 2001.

-, *Dinsel Söylemin Eleştirisi (Dinsel Metinleri Anlamada Bilimse Bir Yönteme Doğru)*, (Çev. Fethi Ahmet POLAT), Kitabiyat, Ankara 2002.
- Emiroğlu**, Tahsin, *Esbab-ı Nüzûl(Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1971, c.I-XII.
- Erdoğan**, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul 1995.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı(Meal-Tefsir)*,(Çev.: Cahit KOYTAK, Ahmet ERTÜRK), İşaret Yayınları, İstanbul 1999, c. I-III.
- Fazlur Rahman**, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev. Alparslan AÇIKGENÇ), Ankara Okulu Yay., Ankara 1993.
-, *İslam*,(Çev. Mehmet DAĞ, Mehmet AYDIN), Ankara 1981,
- Fırat**, Yavuz, *Kur'an'ı Kerim'e göre Vahiy Sürecinde Oluşan İslam Toplumu (Tedric ve Tebliğ Yöntemleri Açısından)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997.
- Hamidullah**, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*,(Çev. Salih TUĞ), MÜ. İFVY., İstanbul 2000.
- Hicazi**, Mahmut, *Furkan Tefsiri*, (Çev.; Mehmet KESKİN), İlim Yay., İstanbul 1988.
- İsfahânî**, Rağıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Halil 'Aytanî), Darul Marife, Beyrut 2005.
- Kılıç**, Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, İzmir 1993.
- Komisyon**, (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İ. Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu*, TDVY, Ankara 2004., c. I-V.
- Kurt**, Mustafa, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, MÜ. İFVY., İstanbul 1996.
- Kutup**, Muhammed, *Kur'an-ı Nasıl Okuyalım*, (Çev. Bekir KARLIĞA), İşaret Yay., İstanbul 1992.
- Kutub**, Seyyid, *Fi zilali'l-Kur'an*, (Çev. Mehmet Emin SARAÇ, Bekir KARLIĞA, İ. Hakkı ŞENGÜLER) Hikmet Yay. İstanbul ts., c. I- XVI.
- Mevdudi**, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*,(Çev.M. H. KAYANİ, Yusuf KARACA, Nazife ŞİŞMAN, İsmail BOSNALI, Ali ÜNAL, Hamdi AKTAŞ), İnsan Yay., İstanbul 1991, c. I-VII.

- Nesefi**, Abdullah b. Ahmet b. Mahmud, *Tefsiru'n-Nesefi*, Kahraman Yay., İstanbul 1984, c. I-IV.
- Özdemir**, İbrahim, *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık (Vaz' İlminin Temel Meseleleri)*, İz Yay., İstanbul 2006.
- Özsoy**, Ömer, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, Kitabiyat Yay., Ankara 2004.
- Öztürk**, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği(Kur'an Metnin Dokusu Üzerine Tartışmalar)*, Kitabiyat, Ankara 2002.
- Öztürk**, Mustafa, *Kur'an ve Aşırı Yorum (Tefsirde Batınlık ve Batını Te'vil Geleneği)*, Kitabiyat, Ankara 2003,
- Paçacı**, Mehmet, *İslamiyat Dergisi(1. Karşılaşma Kur'an Vahyi ve Tarih)*, Ankara 2004.
- Pazarbaşı**, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, Pınar Yay., İstanbul 1996.
- Razi**, Fahreddin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, (Çev.: Sadık KILIÇ), Akçağ Yay., Ankara 1994.
- Sabunî**, Muhammed Ali, *Ahkam Tefsiri*, (Çev. Mazhar TAŞKESENLİOĞLU), Şamil Yay., İstanbul ts., c.I-II.
- Suyuti**, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Kahraman Yay. İstanbul 1978, c.I- II.
-, *Lubabu'n-Nukul Fi Esbabı'n-Nuzul*, (Çev.; Yusuf ASLAN), Kozan Ofset, Ankara 1999.
- Şengül**, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994.
- Şimşek**, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, İstanbul 1997.
- Watt**, Montgomery W., *Kur'an'a Giriş*, (Çev. Süleyman KALKAN), Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.
- Yazır**, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul ts. , Şura-Çelik Yay., c.I-X.
- Zehebi**, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Darul Kütubi'l-Hadis, Beyrut, c. I-II.
- Zeydan**, Abdulkerim, Zeydan, Abdulkerim, *el-Veciz fi Usuli'l-Fıkh*, Müesseseti'r-Risale, Beyrut 2004.
- Zuhayli**, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Munîr*, (Çev.: Dr. Ahmet EFE, Beşir ERYARSOY, Hamdi ARSLAN, Dr. H. İbrahim KUTLAY, Nurettin YILDIZ), Risale Yay., İstanbul ?.

ÖZET

İnsanlığın var oluşundan günümüze kadarki süreçte Yüce Allah, insanların yaratılış gayelerine uygun bir şekilde hareket etmeleri için onlara peygamberler aracılığı ile seslenmiştir. Toplumların günlük yaşantılarında karşılaştıkları zorluklara çözüm getirme amacını da taşıyan bu vahyin içeriğinde, insanların sosyal ve kültürel yaşamları, değer yargıları, ahlaki öğretileri ve benzeri hususlar sıralanmıştır.

Hazırlanmış olduğumuz bu çalışmada, ilahi hitabın Yüce Allah tarafından şekillenişini üç bölümde incelemeye çalıştık. Birinci bölümde, İlahî hitabın şekilleniş sürecinde hitabın, dil, konu ve içerik açısından nasıl bir gelişim izlediğini anlatmaya çalıştık. İkinci bölümde ise, konunun sınırlarının belirlenmesi açısından Müzzemmil, Hacc ve Tevbe sûreleri ışığında, zaman içerisinde ilahi hitabın şekillenişindeki değişiklikleri gözler önüne sermeye çalıştık. Müzzemmil sûresi; ilahi vahyin ilk dönemini, Hacc sûresi; ara dönemini ve Tevbe sûresi de; ilahi hitabın son dönemini oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde ise, bu üç sûrede işlenen ortak konuların içerik ve üslûp açısından nasıl bir farklılık sergilediklerini inceledik.

ANAHTAR KELİMELER

Müzzemmil Sûresi, Hacc sûresi, Kur'an'ın üslubu, Tevbe Sûresi, İlahi Mesaj.

ABSTRACT

Through prophets, God addressed human beings asking them to live in accordance with the goal for which they were created. This revelation, which aims to solve the problems people face in their daily life, includes instructions shaping the social life, moral values, value judgements and so on.

In this study, taking shape of the holy message by God is analyzed in three chapters. In the first chapter, this process is examined in terms of language, topic and content. In the second chapter, to determine the limits of the study, the chapters of Muzzammil, Hajj and Tawba are chosen as a case study. Relying on these chapters, the stages of the formation of the holy message is dealt with. The chapter of Muzzammil represents the early phase of the revelation, the chapter of Hajj the intermediate phase, the chapter of Tawba the last one. In the third chapter, the differences of content and style in these three chapters are analyzed.

KEY WORDS

The chapter of Muzzammil, The chapter of Tawba, the chapter of Hajj, The style in the Qur'an, the Holy Message